

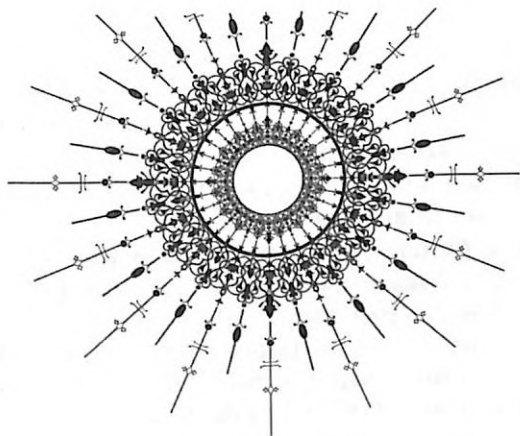
37
D-86

С. Отамуратов

**ЁШЛАР СИЁСИЙ
МАДАНИЯТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ**

С. Отамуратов

**ЁШЛАР СИЁСИЙ
МАДАНИЯТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ**

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2015

УЎК: 37.013.43
КБК 66.75 (5Ў,
О — 86

Тақризчи:

сиёсий фанлар доктори, профессор
В. ҚУЧҚОРОВ

ISBN 978-9943-28-161-5

© С. Отамуратов, 2015

© «O'zbekiston» НМИУ, 2015

Отамуратов, Садулла

О—86 Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш омиллари/ С. Отамуратов. — Тошкент: «O‘zbekiston», 2015. — 120 б.

ISBN 978-9943-28-161-5

Мазкур рисолада «Глобаллашув жараёнларининг моҳияти, маънавият, маданият, сиёсий маданият тушунчалари, улар тизимида ёшлар сиёсий маданиятининг ўрни, уни ривожлантиришга бўлган эҳтиёжнинг ошиб бориш сабаблари, омиллар, улардан самарали фойдаланиш имкониятлари ва бу борада мавжуд муаммолар» кўрсатиб берилган. Айни пайтда ёшларда «сиёсий тарбия» тушунчаси, унинг асосий йўналишлари, омиллари, амалга ошириш имкониятлари, бугунги жаҳон тараққиётининг сиёсийлашуви шароитида уни ёшлар онгига сингдириш заруриятининг кучаяётганлиги каби долзарб масалаларни очиб беришга асосий эътибор қаратилган.

Рисола кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган.

УЎК: 37.013.43
КБК 66.75 (5Ў)

КИРИШ

XXI аср тарих зарварақларида глобаллашувдек, ўта мураккаб ва айна пайтда зиддиятли жараёнларнинг кириб келиши билан инсоният тараққиётининг бошқа босқичларидан алоҳида ажралиб туради. Бугун унинг таъсир ўтказмаган бирорта соҳаси қолмади. Гарчанд, глобаллашув фан, техника ва технологиянинг юксак даражада ривожланишининг ҳамда унинг вақт нуқтаи назаридан сонияларда оммавийлашуви инсоният фаровонлигининг ошишига ижобий таъсир ўтказаетган бўлса-да, унинг маънавий қашшоқлашувига жаҳоннинг тобора сиёсийлашуви ва бунинг оқибатида инсонлар бугун кечагидан кўра ҳам хавф-хатарда яшашига сабаб бўлмоқда.

Бугун дунёнинг тараққий топган мамлакатлари аҳолисининг моддий фаровонлиги макон ва замон нуқтаи назаридан таъминланган бўлса-да, унинг маънавий қашшоқлашуви чуқурлашаётгани боис, улардан завқланиб яшаш, баҳра олиш, ўзлигини англашни асраш каби маънавий-руҳий қадриятлардан жудо бўлиш жараёни ҳам кетмоқда. Бир сўз билан айтганда, бугун инсоният тараққий топган мамлакатлар аҳолисининг фаровон ҳаёт кечираётгани мисолида унинг маънавий қашшоқлашувига мубтало бўлаётганлигини, яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда фаровонликка маънавиятни қурбон қилиш орқали эришилди, дейиш мумкин бўлади. Глобаллашув эса бу жараённинг тезлашуви ва янада оммавийлашувига ўзининг салмоқли ҳиссасини кўшмоқда.

Ана шундай шароитда, сиёсий маданиятни ривожлантириш янада долзарблашиб бормоқда. Чунки, унинг ривожланиши ёшларда дунёнинг сиёсийлашуви жараёнларини англ-

лаб етиши ва бундай шароитда тинчлик, барқарорлик ва тараққиётнинг маъно-мазмунини англаб етишга ҳамда уни асрашга бўлган туйғуларнинг мустақамланиши учун катта аҳамиятга эгадир. Зеро, бу рўйи заминда фаровон яшаш ҳали тўлақонли бахтли ҳаёт кечириш учун етарли эмас, бунинг учун яна ундан маънавий озик олишдек буюк руҳий бойликка эга бўлиши ҳам лозим бўлади. Бу эса, инсоннинг маънавияти ва маърифатини изчиллик билан ривожлантиришни ҳам тақозо этади. Президентимиз таъкидлаганидек, «...бугунги шиддатли даврда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина инсон қадрини билиши, ўз миллий қадриятларини, миллий ўзлигини англаши, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик билан кураша олиши мумкин»¹. Яъни, бугун маънавиятни ривожлантириш дунё ва мамлакатимиз миқёсида тобора долзарблашиб бормоқда. Уни ривожлантириш нафақат ёшларимизнинг маънавий-руҳий, ахлоқий салоҳиятини бугун жадал ўзгараётган замон талабларига мос бойишига, шу билан бирга унинг мамлакатимизнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий жиҳатдан тараққий этиши учун ҳам амалий аҳамиятга эгадир. Айни пайтда маънавиятнинг юксак даражада ривожланиши мамлакатда сиёсий барқарорликнинг мустақамланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Глобаллашув шароитида ёшларнинг сиёсий маданиятини ривожлантириш эҳтиёжларининг ошиб бораётганлиги ҳақида гап кетганда, унинг маънавият ва кенг маънодаги маданиятни ривожлантириш билан боғлиқ эканлигини назарда тутишимиз зарур бўлади. Чунки, маънавияти, маданияти қашшоқ инсонларнинг сиёсий жараёнларнинг мазмун-моҳиятини, ундан кўзланган мақсадлар ва кимларнинг манфаатларига хизмат қилишига қаратилганлиги мустақил таҳлил қилишга интеллектуал салоҳияти ҳам етмайди. Бунинг оқибатида турли ғаразли ғояларни илгари сурадиган гуруҳлар ва оқимлар тарафдорларига қўшилиб кетиши хавфи мавжуд бўлади.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент.: «Маънавият», 2008. 16-бет.

Ана шу жиҳатдан ҳам бугун дунёнинг сиёсийлашувининг авж олиши шароитида ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришга эҳтиёж ҳам ортиб бормоқда. Улар дунёда кетаётган сиёсий жараёнлар ҳақида бугун ҳар қачонгига қараганда ҳам турли ахборот воситалари орқали дунёда кечаётган воқеа ва ҳодисалар ҳақида маълумотларга эга бўлмоқдалар. Энг асосий муаммо, ёвуз ниятли гуруҳлар ва оқимлар, бу маълумот ва хабарларни ўзларининг жирканч мақсадларини кўзлаб ноҳолислик билан оммалаштириб, уларга ёшларни ҳам кенг жалб қилмоқдалар. Уларнинг бундай хатти-ҳаракатларидан ёшларни ҳимоялаш, уларда сиёсий жараёнларни мамлакатимиз, халқимиз ва қолаверса, ўз манфаатлари нуқтаи назаридан мустақил таҳлил қилиш маданиятини ривожлантириш мамлакатимиз амалга ошираётган сиёсий ислоҳотларнинг мазмун-моҳиятини тушуниб етиш ва унда фаол иштирок қилишлари билан боғлиқдир.

Сиёсий маданият ривожланишининг аҳамияти ва сиёсий жараёнлардаги ўрни шундаки, у сиёсий онгни тартибга солиб туради, унинг сиёсий беқарорликнинг юзага келиш омилига айланмаслигининг олдини олишга ижобий таъсир ўтказди. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш мамлакатимизда сиёсий барқарорликнинг янада мустаҳкам бўлишига, асосий мақсадимиз бўлган демократик жамият қуриш вазифаларини баҳамжиҳатликда амалга ошириш имкониятини беради.

Сиёсий маданият кенг маънодаги маданиятнинг таркибий қисмига киради. Айни пайтда у жамият ва мамлакат ҳаётига ўтказадиган таъсири билан алоҳида ажралиб туради. Лекин, уни кенг маънодаги маданиятдан бутунлай айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Улар бири иккинчиси билан боғлиқ ҳолда ривожланади. Шунинг учун ҳам ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш вазифасини кенг доирада қараш зарур бўлади. Яъни ёшларнинг умумий, кенг маънодаги маданиятини ривожлантирмасдан туриб, уларнинг сиёсий маданиятини ҳам ривожлантириб бўлмайди. Шуни ҳисобга олган ҳолда рисолада уларнинг ўзаро боғлиқлик жиҳатларига асосий эътибор берилган.

Рисолада ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришнинг омилларини аниқлаш, улардан самарали фойдаланиш

имкониятлари таҳлили жараёнида, сиёсий маданиятнинг тизими, уни ташкил этадиган омилларнинг функцияларини очиб беришга алоҳида эътибор берилди.

Ёшлар сиёсий маданиятини ошириш давр тақозоси, унинг талаби, шуни ҳисобга олган ҳолда рисолада унинг ривожланиш тенденциялари, мавжуд муаммолар ва уларни амалга ошириш имкониятларини очиб беришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди.

Рисола ўқувчиларда глобаллашувнинг авж олиши таъсирида жаҳоннинг тобора сиёсийлашуви, мамлакатимиз ёшлари сиёсий маданиятини ривожлантириш заруриятининг ошиши ва бу борада мавжуд имкониятлар ҳақида яхлит билимларни ҳосил қилиш, тегишли назарий хулосалар чиқариш ва уларни амалга ошириш малакасини кенгайтиришга ёрдам беради, деган умиддамиз.

I боб. ГЛОБАЛЛАШУВ ВА СИЁСИЙ МАДАНИЯТНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИ

«Глобаллашув» тушунчасининг мазмуни

«Глобаллашув» ижтимоий-сиёсий тушунча сифатида ўтган асрнинг охирларида фанда қўлланила бошланди. Албатта, ҳар қандай жараёнлар ва тушунчаларнинг фанда қўлланилиши тасодифий ҳодиса эмас, балки уларнинг жамият, халқлар, миллатлар ва инсонлар ҳаётига ўтказётган таъсирлари билан боғлиқ бўлади. «Глобаллашув» ҳам тушунча сифатида ўзининг бутун инсоният ҳаётига ўтказётган таъсири улар томонидан англаниши натижасида фанда қўлланила бошланди.

Дастлаб, глобаллашув жаҳон мамлакатлари иқтисодиётининг интеграциялашиши, трансмиллий корпорацияларнинг вужудга келишига ўз таъсирини ўтказишининг кучайиши, жаҳон банки ва молиявий ташкилотларининг йириклашуви кўринишларида намоён бўлган эди. Уларда асосий етакчи куч сифатида жаҳоннинг тараққий топган мамлакатлари майдонга чиқди. Ўз навбатида глобаллашув уларнинг манфаатларига хизмат қилди.

«Глобаллашув» тушунчасига турли қарашлар бугунги кунгача давом этиб келмоқда. Жумладан, иқтисодиёт бўйича Нобель мукофотининг совриндори, Колумбия Университетининг профессори (АҚШ) Жозеф Стиглиц, АҚШнинг таниқли файласуфи ва социологи Френсис Фукияма, шу мамлакат собиқ президентининг собиқ ёрдамчиси, таниқли социолог, давлат арбоби ва жаҳонда кечиши мумкин бўлган жараёнларга ўзининг башоратлари (прогнозлари)ни илгари суришда ном қозонган Збигнев Бжезинский, жаҳон иқтисодиётини Бомбей, Кембридж, Оксфорд, Массачусет тех-

нология институтларида ўрганган, глобаллашув бўйича эксперт, дунёнинг етакчи иқтисодчиларидан бири Жагдиш Бхагвати ва бошқа бир қатор иқтисодчилар глобаллашувни жаҳон иқтисодиётида содир бўлаётган жараён сифатида қарайдилар. Жумладан, Жагдиш Бхагватининг фикрича глобаллашув «бу — ўзига савдо, тўғридан-тўғри инвестициялар, трансмиллий корпорациялар фаолияти, мамлакатлар ўртасидаги молиявий оқим халқаро миграцияларни ўз ичига олади»¹.

Юқорида келтирилган фикрлар бугун янада ривожлантирилмоқда ва глобаллашувни турли йўналишларда ўрганишга бўлган қизиқишлар ҳам ортиб бормоқда. Жумладан, унинг сиёсат, маданият, маънавият ва мамлакатлараро муносабатлар билан боғлиқ жиҳатларини ўрганишга ҳам қизиқишлар ортиб бормоқда. Хусусан, АҚШлик олим Т. Фридманнинг унга сиёсий «тус» берганлигини кўришимиз мумкин. Унинг фикрича, глобаллашув «совуқ уруш» тизимини алмаштирган янги тизим»². Бунинг маъноси шуки, собиқ совет тузуми шароитида амал қилиб келган икки қутбли дунё — капиталистик (буржуа) ва социалистик (коммунистик мафкураси) икки тузум ўртасида давом этиб келган кураш тугамади, балки ўз шаклини ўзгартирди. Бугун икки тузум ўртасидаги кураш собиқ социалистик дунёнинг тугаши билан барбод бўлган бўлса ҳам, у энди янги кўринишда, яъни, глобаллашувдан асосий манфаатни кўраётган тараққий топган мамлакатлар билан тараққиёт йўлидан бораётган ва тараққиётдан орқада қолаётган мамлакатлар ўртасида давом этмоқда.

Бу кураш, бир томондан, тараққий топган мамлакатларнинг дунё иқтисодиёти устидан ўзларининг назоратини тўла ўрнатиш ва ер остида мавжуд бўлган ресурсларга эгалик қилиш, ҳамда мамлакатларни ўз измларидан юришларига эришиш учун курашаётган бўлса, иккинчи томондан, тараққиёт йўлидан бораётган ва тараққиётдан орқада қолаётган мамлакатларнинг ўзларининг иқтисодий, сиёсий мустақиллигини сақлаб қолишда ер ости ва ер устида мавжуд бўлган захираларига ўзлари эгалик қилишга бўлган курашлари кўри-

¹ Улар ҳақида кенгроқ қаранг: С. Отамуратов Глобаллашув ва миллий маънавий хавфсизлик. — Т.: «O'zbekiston», 2013.

² Қаранг: Юқорида келтирилган манба.

нишларида ўз ифодасини топмоқда. Бу курашнинг авж олишига глобаллашув ўзининг таъсирини ўтказмоқда. У тараққий топган мамлакатларнинг нуфузини мустаҳкамламоқда, уларнинг жаҳон иқтисодиёти устидан назоратини тўла таъминлашда муҳим омиллардан бирига айланмоқда.

Бугунги кунга келиб глобаллашувнинг бутун инсониятга, мамлакатлараро муносабатларга, халқлар ва миллатлар ҳаётига ўтказётган таъсири натижасида дунё ўзгармоқда, умуминсониятга хизмат қилиб келаётган анъанавий қадриятлар сўниб бормоқда, инсониятни ўзаро зиддиятлар гирдобига олиб борувчи, маънавиятни қашшоқлаштирувчи, охир-оқибатда уни оғир фожиаларга олиб борувчи янги «қадриятлар» шаклланишига ўзининг таъсирини ўтказмоқда.

Аслини олганда, глобаллашув инсоният тараққиётининг янги босқичи, унинг ақл-заковати маҳсулидир. Шу маънода ҳам объектив жараён сифатида шаклланган. У инсоният ва мамлакатлар тараққиётига ўз таъсирини ўтказмоқда, жумладан, фан, техника ва технологиянинг ривожланишига ҳамда уларнинг жаҳонда кенг оммавийлашувига, инсонларнинг моддий фаровонлигининг ошишига ўзининг ижобий таъсирини ўтказувчи омил ҳисобланади. Муаммо глобаллашувнинг ўзида эмас, балки, унинг бошида кимлар турганлигида ва ундан асосий манфаатларни кимлар кўраётганлигидадир. Худди мана шу жараёнда амал қилаётган тенгсизлик глобаллашувнинг нуфузига, юмшоқ қилиб айтганда, «соя» солиб келмоқда. Унинг бошида юксак тараққиётга эришган мамлакатлар турганлиги, уларнинг моддий ва интеллектуал имкониятлар билан шакллантирилаётганлиги, асосий манфаатни ҳам уларнинг ўзлари кўраётганликлари, тараққиёт йўлидан бораётган ва тараққиётдан орқада қолаётган мамлакатларнинг иқтисодий, техник ва технологик жиҳатдан уларга боғланиб қолаётганлиги глобаллашувнинг умуминсониятга хизмат қилиш функциясининг барбод бўлишига олиб келмоқда.

Глобаллашувнинг ўзига хос жиҳатларидан бири — табиий жараён сифатида бўлишига қарамасдан, унга ким етакчилик қилаётганлиги ва уларнинг кучи билан шакллантирилаётганлигидадир. Шунинг учун унда иштирок қилаётган барча томонлар эмас, балки моддий имконияти кучли бўлган ва интеллектуал салоҳияти юксак бўлган томон асосий ман-

фаатни кўрмоқда, уларга эга бўлмаган иккинчи томон эса, томоннинг воситачилигида манфаат кўриши мумкин бўлади. Бу иккинчи томоннинг биринчи томонга боғланиб, унга итоаткор бўлишига олиб келади — деганидир.

Глобаллашувнинг яна бир ўзига хос жиҳати, унинг мамлакатлараро тенглигига, ўзаро манфаатдорлигига ва ҳамкорлигига хизмат қилувчи табиий интеграциялашув жараёнидан фарқли ўлароқ, «ихтиёрий» мажбурий «ҳамкорлик» қилиш кўринишида амал қилишидир. Шу боис ҳам, бу жараёнда иштирок қиладиган иккинчи томоннинг ўзини унинг салбий таъсирларидан ҳимояланишини тақозо қилади. Глобаллашувнинг авж олаётган бугунги кундаги тараққиёт йўлидан халқлар олдида турган асосий вазифа унга қарши курашиш эмас, унинг имконияти ҳам йўқ, балки унда тенг қатнашиш, нафақат унинг имкониятларидан фойдаланиш, шу билан бирга унинг ривожланишига ҳам ўз ҳиссасини кўшиш даражасига эришишдир. Бунинг учун эса, ўзлигини асраб қолишнинг муҳим омиллари бўлган интеллектуал салоҳиятни глобаллашувнинг авж олиши даражасига мувофиқ ривожлантириш, мамлакатлараро иқтисодий муносабатларда «боқимандаликка» эмас, балки яратувчилик, бунёдкорлик, ўзаро тенглик ва тенг манфаатдорликка эришишдир. Фақат ана шу йўлдан борган мамлакатгина глобаллашувнинг ижобий имкониятларидан фойдаланишга, салбий таъсирларидан ҳимояланишга мувофиқ бўла олади.

Глобаллашувнинг авж олиши ва унинг таъсирида юзага келаётган муаммолар бугунги ёшларнинг онги, дунёқараши ҳамда тафаккур тарзида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу уларнинг сиёсий жараёнларга жалб қилинишини ва шу йўл билан улардан жирканч мақсадлардан фойдаланишга бўлган хатти-ҳаракатларида ўз ифодасини топмоқда. Бу ердаги муаммо, асосий манфаатни сиёсий жараёнларда қатнашаётган ёшлар эмас, балки уни ташкил қиладиган ёвуз кучлар кўраётганлигида бўлиб қолмоқда, ёшлардаги шижоат, фаоллик, янгиликка мойиллик ва сиёсий тажрибанинг етишмаслигидан улар самарали фойдаланмоқдалар. Бу жараённинг энг хатарли жиҳати, глобаллашувнинг ёвуз кучлар ва оқимларга ёшларни оммавий тарзда сиёсий жараёнларга жалб қилишнинг тобора кучаяёт-

ганлигидадир. Бу охир-оқибатда айрим мамлакатлардаги бир қисм ёшларда бунёдкорлик, яратувчанлик, бағрикенглик, инсон зотини улуғлаш каби умуминсоний қадриятлар ўрнига, улар онги ва руҳиятида жанговорликка мойиллик туйғуларининг шаклланиши жараёни юзага келмоқда. Бу нафақат мамлакатларда сиёсий барқарорлик, шу билан бирга ёшларнинг истиқболи учун ҳам хатарли таҳдид сифатида шаклланиш хавфини кучайтирмоқда. Буларнинг олдини олмасдан туриб, биронта мамлакат тараққиётга эриша олмайди. Унинг муҳим омилларидан бири эса, ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантириш, уни мамлакатлар ва уларда яшаётган халқлар манфаатларига хизмат қилишга йўналтиришдир.

Глобаллашувнинг авж олиши дунёнинг турли мамлакатларида зиддиятларни ҳам юзага келтирмоқда. Бу салбий жараёнларга бефарқ қарамасликнинг муҳим омилларидан бири — мамлакатимиз ёшларининг онги, дунёқараши ва тафаккурида уларнинг юзага келмаслигининг олдини олишдан иборат. Бунинг учун уларнинг сиёсий маданиятини ривожлантириш долзарб вазифага айланиб бормоқда.

Глобаллашувнинг сиёсий маданият билан муносабатлари

Глобаллашув жараён сифатида жамият ва инсонлар ҳаётининг барча жабҳаларига кучли таъсир ўтказмоқда. У бугун нафақат иқтисод, сиёсат, маъна-

вият, шунингдек, сиёсий маданиятга сезиларли таъсир ўтказмоқда. Глобаллашув билан сиёсий маданият ўртасида қандай муносабатлар бўлиши мумкин? — деган савол келиб чиқади. Бу саволга жавобни глобаллашувнинг кенг қамровли эканлиги, унинг, нафақат иқтисодий маънавий-маърифий, фан техник ва технологик, шунингдек, сиёсий ҳаётга ҳам ўзининг таъсирини ўтказа олиши имкониятларидан излаш тўғри бўлади. Бу таъсир илмий адабиётларда етарли даражада таҳлил этилмаган. Аммо, уни ўрганишга бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Улар, айниқса, тараққий топган мамлакатларнинг тараққиёт йўлидан бораётган ва тараққиётдан орқада қолаётган мамлакатларга иқтисодий ёрдам кўрсатиш, уларга инвестициялар, замонавий техника ва технологияларни олиб кириш баҳонасида уларнинг суверенитетига ҳам хавф солаётган ҳолатларида содир бўлмоқда.

Айни пайтда глобаллашувнинг сиёсий маданият билан муносабати ҳақида гап кетганда, унинг объектив жараён бўлиши билан бир вақтда тараққий топган мамлакатларнинг юксак даражадаги фан, техника ва технологияни ривожлантириш ҳамда улардан иқтисодий манфаат кўриш мақсадида ер юзида оммалаштириш даражасидаги фаолияти эканлигини, шу билан бир вақтда улардан дунёда ўзларининг сиёсий ҳукмронлигини ўрнатишда фойдаланаётганлигини назарда тутмоқ керак бўлади.

Келтирилганлардан кўриниб турибдики, глобаллашув жараёни сиёсий мақсадларни амалга ошириш омилига ҳам айланиб бормоқда. Бу ўз-ўзидан ундан фойдаланишда сиёсий маданият омилига бориб тақалади. Бу ерда гап сиёсий ҳукмронликка эришишга бўлган интилиш ҳақида бормоқда. Айни пайтда бу тараққий топган мамлакатлар таъсирига тушиб қолаётган мамлакатларда сиёсий хушёрлик ва сиёсий маданиятнинг етарли даражада ривожланмаганлигини кўрсатади. Чунки, улар ташқаридан киритилаётган турли «ёрдамлар» дастлабки пайтда ривожланиш учун зарур эканлигини билган ҳолда кейинчалик у мамлакат ва уларда яшаётган халқлар ҳаёти учун қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлигини англаб етишга ҳаракат қила олмаслиги билан боғлиқ.

Глобаллашувнинг сиёсий маданият билан боғлиқлиги мамлакатлар ички ҳаётида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу глобаллашувнинг авж олиши натижасида мамлакатларга ёпирилиб кириб келаётган турли техника, технология, ОАВ, коммуникациялар ва бошқа воситалардан фойдаланишдаги сиёсий маданиятнинг етишмаётганлигида намоён бўлмоқда. Назарий ва амалий жиҳатдан қараганда улардан фойдаланмасдан тараққиётга эришиб бўлмаслиги аниқ. Аммо, ундан қандай фойдаланилади, нимага асосий эътибор қаратилади? — деган саволларга жавоб изланадиган бўлса, аксарият кўпчилик ҳолатларда маънавий-ахлоқий жиҳатдан миллий манфаатларга зид бўлган «томоша»ларни кўриш, улардан баҳра олишда фойдаланилмоқда — деган жавоб билан бирга: а) мамлакат аҳолисининг, айниқса, ёшларнинг «сиёсий ўйинлар» таъсирига тушиб қолишига ва оқибатда улар измидан юришларига; б) ўз навбатида, бу мамлакат аҳолиси-

нинг олиб борилаётган сиёсатга, мамлакат тақдири, бугуни ва истиқболи учун безътибор бўлишига ва масъулиятсизлигига; в) бу жараённинг ривожланиши эса мамлакат хавфсизлигига тўғридан-тўғри таҳдид сифатида намоён бўлишига олиб келади.

Агар кириб келаётган фан, янги техника ва технологиялардан фойдаланишда сиёсий ҳушёрлик ва сиёсий маданият етарли бўлса, яъни уларга мамлакат, миллат ва бутун аҳоли манфаатлари нуқтаи назаридан қараш салоҳияти амал қилади. Бу мамлакат ёшларининг глобаллашувнинг таъсирида кириб келаётган фан, техника, технология, ОАВ, турли алоқа коммуникациялардан фақат ижобий мақсадларда — яъни, ўзларининг билим савиясини ошириш, интеллектуал салоҳиятини мустаҳкамлаш, мамлакат тараққиёти ва халқ фаровонлиги йўлида фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Бу, ўз навбатида, нафақат мамлакатнинг иқтисодий ва маънавий-маърифий, балки сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлашда амалий аҳамиятга эга бўлади.

Шундай қилиб, глобаллашув: а) сиёсий маданият билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у тараққий қилган дунёда ўзларининг сиёсий ҳукмронлигини ўрнатиш омилига айланиб бормоқда. Бу тараққиёт йўлидан бораётган ва тараққиётдан орқада қолаётган мамлакат аҳолисининг, айниқса, улар ёшларининг сиёсий ҳушёрлиги ва сиёсий маданиятини изчиллик билан ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришни тақозо қилади; б) ёшларнинг ҳар қандай янгиликни қандай бўлса шундайлигича қабул қилишига мойиллиги боис, бугун дунёда ўз ҳукмронлигини ўрнатишига уринаётган мамлакатлар уларнинг ана шу хусусиятларидан ўзларининг жирканч мақсадларини амалга ошириш мақсадида улар ўртасида нафақат янги техника, технология ва турли алоқа коммуникацияларни оммалаштирмоқдалар, шу билан бир вақтда ана шу воситалар билан уларни ўзларининг измидан юришларига ҳаракат қилмоқдалар.

Сиёсий ҳушёрлиги ва сиёсий маданияти етарли даражада ривожланмаган ёшлар уларнинг қармоғига осонгина илиниб қолмоқдалар. Бундай салбий ҳолатнинг ёшлар ўртасида ривожланиши эса яна мамлакат хавфсизлигига нисбатан таҳдидларнинг юзага келишига бориб тақалади. Шу маънода

ҳам глобаллашувнинг авж олиши шароитида ёшларнинг сиёсий ҳушёрлигини ва сиёсий маданиятини ривожлантириб бориш тараққиётнинг бошқа босқичларига қараганда ҳам долзарблашиб бормоқда. Чунки, глобаллашув оддий жараён эмас, балки ўта мураккаб, унда нафақат иқтисодий, шу билан бирга дунёда ўз ҳукмронлигини ўрнатишдек, жирканч сиёсий мақсадлар ҳам турибди. Глобаллашувнинг зиддиятли жараён эканлиги куйидагиларда ўз ифодасини топган: а) у инсоният интеллектуал салоҳиятининг маҳсули ва унинг манфаатларига хизмат қилиши лозим. Аммо, ундан жирканч мақсадларда фойдаланишнинг мавжудлиги унинг ижобий жиҳати билан салбий жиҳати ўртасида зиддият амал қилаётганлигини ҳам билдиради; б) глобаллашув таъсирида тобора сиёсийлашиб бораётган дунё билан ундан бегоналашаётган инсонлар ўртасида ҳам зиддиятлар ривожланмоқда. Уларнинг биринчиси — тараққий қилган мамлакатлар фаолияти ва тараққиёт йўлидан бораётган ҳамда тараққиётдан орқада қолаётган мамлакатларнинг уларга боғланиб қолаётганида намоён бўлаётган бўлса, иккинчиси — юксак тараққиётга эришган мамлакатлар ички ҳаётида давлатнинг ташқи ва ички ҳаётида сиёсий фаоллик устувор соҳалардан бири бўлишига қарамасдан, аҳолининг сиёсатдан бегоналашувида содир бўлаётганлигида ўз ифодасини топмоқда. Буни уларнинг мамлакатларда ўтказиладиган президентлик ёки парламентга ўтказиладиган сайловларда сайловчиларнинг 50, ҳатто 40 фоиздан ҳам кам қатнашишларида намоён бўлаётганлигини кўришимиз мумкин. Аммо, бу кўрсаткич аҳолининг сиёсий маданиятининг пастлигини белгиловчи мезон бўла олмайди, чунки, аҳоли ўзининг ҳақ-ҳуқуқларини қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатларни ишга солиш орқали амалга ошира оладилар. Шу боис улар учун ким депутат ёки президент бўлади — деган масалага қизиқиш умумий сиёсий жараёнларга нисбатан паст даражада амал қилади. Аммо, бу тараққий қилган мамлакатларда олиб борилаётган сиёсатга аҳолининг бефарқлиги кучли, — деган хулосани бермайди. Аксинча, аҳолининг сиёсий маданияти ривожланганлиги боис олиб борилаётган сиёсатда ижтимоий адолатсизлик юзага келса, ҳукумат мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигини таъминлашда хатога йўл қўядиган бўлса, унда

халқнинг сиёсий фаоллиги ошиб кетади ва бу ҳукуматнинг алмаштирилишига олиб келади.

Бундай ҳолат айрим тараққий топган мамлакатларда йилда икки ёки уч марталаб содир этилиш тажрибалари ҳам мавжуд. Бу, айниқса, глобаллашувнинг авж олиши шароитида юзага келаётган молиявий инқирозлар оқиба-тида тараққий қилган мамлакатларда аҳоли турмуш даражасининг пасайиши, ишсизликнинг ортиб бориши ва бошқа салбий ҳолатларнинг юзага келаётгани билан боғлиқ. Яъни, бу жараёнда глобаллашув тараққий қилган мамлакатларда аҳоли сиёсий маданияти ривожланишига ўз таъсирини ўтказётганлигини кўришимиз мумкин бўлади. Бу билан глобаллашув кенг миқёсда умумий сиёсий жараёнларнинг авж олиши омилига айланаётганлигини ҳам кўришимиз мумкин бўлади.

Глобаллашувнинг сиёсий жараёнларнинг авж олишига ўтказётган таъсири кучайиб бориши мамлакатлар тараққиёти қайси даражада бўлишидан қатъи назар, уларда яшаётган аҳолининг сиёсий маданиятини ошириб боришни бугунги тараққиётнинг ўзи тақозо қилмоқда. Чунки, бугун глобаллашув кўпгина тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатларда яшаётган аҳолини сиёсий жараёнларга тортиш ва мамлакатларда сиёсий беқарорликни юзага келтириш ҳамда тараққий қилган мамлакатларнинг уларни осонгина ўз измига солиш вазиятини юзага келтириш омилига ҳам айланмоқда. Улар «демократия»ни жорий қилиш баҳонасида аҳоли сиёсий онгининг етарли даражада ривожланмаганлигидан фойдаланган ҳолда уларни сиёсий жараёнларга кенг жалб қилиб, мамлакатларда сиёсий беқарорликни юзага келтириб, уларнинг ер ости захираларига эгалик қилиш каби жирканч фаолиятларни амалга оширмоқдалар. Айниқса, улар етарли даражадаги сиёсий онг, сиёсий маданиятга ва ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ёшларни бу жараёнларга жалб қилаётганлиги хатарли тус олаётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Чунки, ёшларнинг бу жараёнларда оммавий тарзда иштирок қилиши нафақат мамлакатдаги сиёсий беқарорликнинг узоқ давом этишига, шунингдек, унинг тузатиб бўлмайдиган фожиаларга олиб келиши мумкинлиги бу-

гун дунёнинг бир қатор мамлакатлар ҳаётида кечган аянчли воқеаларда ўз исботини топди. Бу воқеаларнинг юзага келиши жаҳон миқёсида глобаллашувнинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда аҳолининг сиёсий маданиятини ривожлантиришни, уни сиёсий жараёнларни авж олдираётган улардан ўзларининг жирканч мақсадларини амалга оширишни мақсад қилаётган кучларнинг жиловини тортиш омилига айлантириш бугуннинг долзарб вазифасига айланди.

Сиёсат ва сиёсий маданият

Сиёсат мураккаб сиёсий ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг мазмун-моҳияти ва амал қилиш жараёнлари ҳақида турли қарашлар

мавжуд. Сиёсат ҳақидаги дастлабки қарашлар қадимги Юнонистонда пайдо бўлган. Унинг шаклланиши шу заминда давлатнинг вужудга келишига бориб тақалади. Яъни, у бу ерда давлатни бошқаришга бўлган эҳтиёжнинг юзага келишида ўз ифодасини топган. Шунинг учун ҳам сиёсат кўпчилик мутахассислар томонидан давлатни бошқариш маъносида қўлланилиб келинган. Муҳим жиҳати шундаки, дастлаб вужудга келган даврда уни бошқариш нисбатан мураккаб бўлмаган бўлса, одамларнинг онги ўсиб, эҳтиёжлари ошиб бориши билан бирга бошқариш осонлашиш ўрнига аксинча, у мураккаблашиб борган ва шу боис уни бошқаришни доимо такомиллаштириб боришни тақозо қилган. Чунки, давлатнинг тоборо такомиллашуви жараёнида турли синфлар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг шаклланиши ҳамда уларнинг ҳар бирининг ўзига хос манфаатлари юзага келган. Бу, ўз навбатида, улар ўртасида ўз манфаатларини амалга ошириш жараёнида турли зиддиятларнинг юзага келишига ҳам олиб келган. Манфаатларни ўзаро мувозанатга келтириш ва зиддиятларнинг ечимини топиш давлат институтининг зиммасига тушган. Шу боис ҳам уни такомиллаштириш ҳамда бошқарув «санъати»ни ривожлантиришга бўлган эҳтиёж ошиб борган. Бошқарувни осонлаштириш учун давлат ва ҳокимиятнинг «хукмронлик» қилиш функцияси давр тараққиёти ҳамда унинг фуқаролар устидан зўравонлик қуролига айланиб кетишининг олдини олиш учун уни ҳар доим жиловлаб туришни амалга ошириш мақсадида унинг муҳим элементлари бўлган сиёсий ва ижтимоий ин-

ститутлар вужудга келтирилган. Уларнинг самарали фаолият олиб боришини таъминлаш учун эса турли меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилган ва амалиётга киритилган. Ана шу кенг кўламли вазифалар давлат тараққиёти ва инсонлар эҳтиёжларининг ошиб бориши даражасида мураккаблашиб борган. Шу тариқа сиёсатнинг такомиллашуви ҳам содир бўлган.

Сиёсат бошқарув «санъати» — деганимизда унинг заминида аниқ мақсадларни кўзловчи бошқарув фаолиятини санъат даражасига кўтара билишни назарда тутишимиз лозим бўлади. Давлат бор экан, уни бошқаришга бўлган эҳтиёж ҳам мавжуд бўлади. Сиёсатсиз давлат бўлмаганидек, давлатсиз сиёсат ҳам бўлмайди, уларни бирини иккинчисидан ажратиб бўлмайди. Давлатда турли синфлар, ижтимоий гуруҳлар ва уларнинг ҳар бирининг ўзига хос манфаатлари мавжудлиги унинг ичида у ёки бу даражада зиддиятларнинг амал қилиши кечади. Чунки, манфаатларни тўла қондиришнинг имконияти йўқлиги мавжуд синфлар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг ўз манфаатлари учун доимо курашишни ҳам тақозо қилади. Давлатнинг асосий функцияларидан бири ҳам ана шу манфаатларни мувозанатга келтириш ҳисобланади. Шу сабабдан ҳар доим ҳам мамлакатларда бошқарувни «санъат» даражасига кўтариш осон кечавермайди. Уларни мувозанатга келтиришда давлатнинг қайси услубни қўллаши, унда кечадиган реал ҳолатга боғлиқ бўлади. Айни пайтда, бу жараёнларда мамлакат аҳолиси сиёсий маданиятининг ривожланганлиги ҳам муҳим ўринга эга. Агар мамлакат ҳаётида давлат манфаатларига зид бўлган ҳаракатлар юзага келса, у куч ишлатишга мажбур бўлади. Бундай ҳолатда давлат сиёсий институт сифатидаги мақомида фаолият юритади. Бунда давлатнинг сиёсий куч сифатида вазиятни барқарорлаштиришдаги функцияси амал қилади.

Давлатнинг сиёсий институтидаги мақоми ҳақида гап кетганда унинг манфаатларига зид бўлган ҳар қандай ҳаракатларга нисбатан куч қўллаш мумкинлигини ҳам назарда тутишимиз лозим бўлади. Зеро, давлат манфаатлари деганимизда умумхалқ манфаатлари назарда тугилади. Чунки, давлатнинг субъекти халқдир. Шу маънода, давлат ва сиё-

сат ҳар доим бир-бири билан боғлиқ ҳолда бўлганлигини назарда тутадиган бўлсак, сиёсатга яна ҳам кенгроқ қарашга тўғри келади. Шу нуқтаи назардан сиёсат нафақат бошқариш «санъати», шу билан бирга сиёсий фаолият, ҳукмронлик қилиш аппарати ҳамдир. Сиёсат заминида ҳар қандай шароитда ҳам ҳукмронликка интилиш туради. Аммо, уни қандай амалга оширишда қайси имкониятларидан фойдаланишга боғлиқ. Ҳатто, у бошқарув «санъати» даражасида амал қилган шароитда ҳам ўз «мен»лигининг устуворлигини таъминлаш институти сифатида намоён бўлади. Лекин у қандай функцияни, жумладан, ташкил қилиш, бошқариш, ҳукмронлик қилиш, тарбиялаш ва бошқаларни бажаришидан қатъи назар, жамият ҳаётини давлатсиз ва сиёсатсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Давлат ва сиёсатнинг жамият ҳамда инсонлар билан бўладиган муносабатларидаги асосий муаммо, уларнинг мавжудлигида эмас, балки бошқарув ва «ҳукмронлик» қилиш функциясини амалга оширганда адолат ва маърифатга қай даражада амал қилиш ёки қилмаслиги билан боғлиқ. Аммо, уларнинг амал қилиши ўз-ўзидан содир бўлмайди, унда ҳар икки томоннинг, яъни давлат, сиёсат ва фуқаролар сиёсий маданиятининг ривожланганлигига боғлиқдир. Буларнинг амал қилиши ҳар икки томоннинг ўзаро манфаатларининг мувозанатда бўлишини таъминлайди. Айни пайтда уларнинг амал қилмаслиги томонлар ўртасида зиддиятларни юзага келтиради. Бундай шароитда давлат ўзининг легитимлигини, фуқаролар эса унга бўлган ишончини йўқотади. Бу жараённинг энг хатарли жиҳати шундаки, фуқароларнинг давлат ҳокимиятига ишончининг йўқолиши, уларнинг ўзаро ишончининг сусайишига олиб келади ва жамият ҳаётида парокандалик юзага келади. Худди ана шу салбий жараёнларнинг юзага келишининг олдини олиш омили сифатида сиёсий маданиятни шакллантириш зарурияти пайдо бўлади.

Сиёсий маданият, бир томондан, давлат ҳокимиятининг фаолиятида адолат ва маърифатнинг амал қилишга ёрдам берса, иккинчи томондан, фуқароларнинг давлат ҳокимияти фаолиятини қўллаб-қувватлаш, ўзаро муносабатларда юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда сиёсий вазмин-

лик каби сиёсий қадриятларга амал қилиш жараёни кечади. Бу, ўз навбатида, жамиятнинг барқарор ривожланишига, давлат ҳокимиятининг тобора такомиллашувига, фуқароларнинг тинч ва фаровон яшашларига хизмат қилади.

Келтирилганлардан маълум бўладики, давлат мавжуд экан, унинг фаолиятини ўзида ифода эттирувчи сиёсат ҳам амал қилади. Айни пайтда давлат сифатида фуқаролар манфаатларига хизмат қилувчи сиёсий институт доимо такомиллашиб боради. Давлат ҳокимияти ва фуқаролар манфаатларини мувозанатга келтириш, жамиятнинг барқарор тараққий қилишида сиёсий маданиятнинг ривожланиб, замон ва макон нуқтаи назаридан доимо такомиллашиб бориши амалий аҳамиятга эгадир. Сиёсий маданиятсиз давлат ҳокимияти ўзининг сиёсий фаолиятида фуқароларнинг тинчлигига ва барқарор тараққиётига эриша олмайди. Давлат ҳокимияти билан фуқаролар ўртасидаги муносабатларнинг барқарор ривожланишида сиёсий маданият асосий омил вазифасини бажариб боради.

Хўш, сиёсий маданиятнинг ўзи нима, у давлат ҳокимияти, фуқаро муносабатларида, жамиятнинг барқарор ривожланишида асосий омиллардан бири экан, унинг мазмуни нимадан иборат ва у қандай ривожланади?

Энг аввало, «маданият» нима? — деган саволга жавоб излашдан бошлаш тўғри бўлади.

«Маданият» тушунчасини аниқлашга бағишланган жуда кўп илмий адабиётлар мавжуд. Уларда маданият тушунчасига берилган таърифлар уч юзтадан ошиб кетади. Бу тушунчага муаллифларнинг ҳар бири ўз нуқтаи назаридан қараб келмоқдалар ва унинг қайси жиҳатига эътибор қаратилганига қараб турли таърифларни илгари сурмоқдалар. Уларда муаллифларнинг ўз муносабатларига қараб, маданият, инсон, миллат, халқ, жамият, давлат, фуқаро ва ижтимоий-сиёсий жараёнларда тутган ўрнини тушуниш ифодаси сифатида бугунги кунгача давом этиб келмоқда. Албатта, «маданият» га берилаётган таърифлар ва қарашларнинг турли-туманлиги ҳамда уларнинг бугунги кунгача давом этаётгани ижобий ҳол. Бу, бир томондан, тушунчанинг ҳали очилмаган ва ўрганилмаган қирраларини янада чуқурроқ ўрганиш имконини берса, иккинчи томондан, нафақат бу тушунчани, шу би-

сат ҳар доим бир-бири билан боғлиқ ҳолда бўлганлигини назарда тутадиган бўлсак, сиёсатга яна ҳам кенгроқ қарашга тўғри келади. Шу нуқтаи назардан сиёсат нафақат бошқариш «санъати», шу билан бирга сиёсий фаолият, ҳукмронлик қилиш аппарати ҳамдир. Сиёсат заминида ҳар қандай шароитда ҳам ҳукмронликка интилиш туради. Аммо, уни қандай амалга оширишда қайси имкониятларидан фойдаланишга боғлиқ. Ҳатто, у бошқарув «санъати» даражасида амал қилган шароитда ҳам ўз «мен»лигининг устуворлигини таъминлаш институти сифатида намоён бўлади. Лекин у қандай функцияни, жумладан, ташкил қилиш, бошқариш, ҳукмронлик қилиш, тарбиялаш ва бошқаларни бажаришидан қатъи назар, жамият ҳаётини давлатсиз ва сиёсатсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Давлат ва сиёсатнинг жамият ҳамда инсонлар билан бўладиган муносабатларидаги асосий муаммо, уларнинг мавжудлигида эмас, балки бошқарув ва «ҳукмронлик» қилиш функциясини амалга оширганда адолат ва маърифатга қай даражада амал қилиш ёки қилмаслиги билан боғлиқ. Аммо, уларнинг амал қилиши ўз-ўзидан содир бўлмайди, унда ҳар икки томоннинг, яъни давлат, сиёсат ва фуқаролар сиёсий маданиятининг ривожланганлигига боғлиқдир. Буларнинг амал қилиши ҳар икки томоннинг ўзаро манфаатларининг мувозанатда бўлишини таъминлайди. Айни пайтда уларнинг амал қилмаслиги томонлар ўртасида зиддиятларни юзага келтиради. Бундай шароитда давлат ўзининг легитимлигини, фуқаролар эса унга бўлган ишончини йўқотади. Бу жараённинг энг хатарли жиҳати шундаки, фуқароларнинг давлат ҳокимиятига ишончининг йўқолиши, уларнинг ўзаро ишончининг сусайишига олиб келади ва жамият ҳаётида парокандалик юзага келади. Худди ана шу салбий жараёнларнинг юзага келишининг олдини олиш омили сифатида сиёсий маданиятни шакллантириш зарурияти пайдо бўлади.

Сиёсий маданият, бир томондан, давлат ҳокимиятининг фаолиятида адолат ва маърифатнинг амал қилишга ёрдам берса, иккинчи томондан, фуқароларнинг давлат ҳокимияти фаолиятини қўллаб-қувватлаш, ўзаро муносабатларда юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда сиёсий вазмин-

лик каби сиёсий қадриятларга амал қилиш жараёни кечади. Бу, ўз навбатида, жамиятнинг барқарор ривожланишига, давлат ҳокимиятининг тобора такомиллашувига, фуқароларнинг тинч ва фаровон яшашларига хизмат қилади.

Келтирилганлардан маълум бўладики, давлат мавжуд экан, унинг фаолиятини ўзида ифода эттирувчи сиёсат ҳам амал қилади. Айни пайтда давлат сифатида фуқаролар манфаатларига хизмат қилувчи сиёсий институт доимо такомиллашиб боради. Давлат ҳокимияти ва фуқаролар манфаатларини мувозанатга келтириш, жамиятнинг барқарор тараққий қилишида сиёсий маданиятнинг ривожланиб, замон ва макон нуктаи назаридан доимо такомиллашиб бориши амалий аҳамиятга эгадир. Сиёсий маданиятсиз давлат ҳокимияти ўзининг сиёсий фаолиятида фуқароларнинг тинчлигига ва барқарор тараққиётига эриша олмайди. Давлат ҳокимияти билан фуқаролар ўртасидаги муносабатларнинг барқарор ривожланишида сиёсий маданият асосий омил вазифасини бажариб боради.

Хўш, сиёсий маданиятнинг ўзи нима, у давлат ҳокимияти, фуқаро муносабатларида, жамиятнинг барқарор ривожланишида асосий омиллардан бири экан, унинг мазмуни нимадан иборат ва у қандай ривожланади?

Энг аввало, «маданият» нима? — деган саволга жавоб излашдан бошлаш тўғри бўлади.

«Маданият» тушунчасини аниқлашга бағишланган жуда кўп илмий адабиётлар мавжуд. Уларда маданият тушунчасига берилган таърифлар уч юзтадан ошиб кетади. Бу тушунчага муаллифларнинг ҳар бири ўз нуктаи назаридан қараб келмоқдалар ва унинг қайси жиҳатига эътибор қаратилганига қараб турли таърифларни илгари сурмоқдалар. Уларда муаллифларнинг ўз муносабатларига қараб, маданият, инсон, миллат, халқ, жамият, давлат, фуқаро ва ижтимоий-сиёсий жараёнларда тутган ўрнини тушуниш ифодаси сифатида бугунги кунгача давом этиб келмоқда. Албатта, «маданият» га берилаётган таърифлар ва қарашларнинг турли-туманлиги ҳамда уларнинг бугунги кунгача давом этаётгани ижобий ҳол. Бу, бир томондан, тушунчанинг ҳали очилмаган ва ўрганилмаган қирраларини янада чуқурроқ ўрганиш имконини берса, иккинчи томондан, нафақат бу тушунчани, шу би-

лан бирга унинг шакллари ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари, негизлари ва амал қилиш имкониятларини чуқурроқ тушуниб етишга асос бўлади.

Шунингдек, «маданият» тушунчасига берилган таърифлар таҳлилидан маълум бўладики, кўпчилик муаллифларнинг фикрларини умумлаштирадиган томонлар ҳам мавжуд. Жумладан, илмий адабиётларда берилаётган фикрларни умумлаштирадиган бўлсак, маданият деб — инсоннинг дунёни ўзлаштиришдаги, табиат, жамият дунёсини билиб олиши, салоҳиятини ва уларнинг натижаси ўлароқ юзага келган моддий борлиқни тушуниш мумкин. Бу таъриф ҳам гарчанд, мазкур тушунчанинг мазмун ва моҳиятининг тўлиқ очиб берилишига даъвогар бўлмаса-да, унинг бошқа таърифлардан фарқи шундаки, унда учта муҳим жиҳатга: а) инсон фаолияти билан боғлиқлигига; б) инсон томонидан яратилган барча моддий ва маънавий бойликларга; в) инсоннинг уларни яратишдаги салоҳиятига асосий эътибор қаратилган. Ҳақиқатан ҳам, маданият инсоннинг жисмоний ҳамда ақлий фаолияти натижасида юзага келадиган моддий ва маънавий бойликлардан иборат. У ниҳоятда кенг қамровли бўлганлиги учун ҳам, уларни тўла ўзида ифода эттирувчи таъриф бериш бугунгача долзарблигича қолиб келмоқда.

Бироз бўлса-да, осонроқ тушуниш учун маданиятни икки йирик гуруҳга ажратиш ва айни пайтда уларнинг ҳар иккаласини ташкил эттирувчи шаклларга ажратиш ҳам фанда амал қилиб келмоқда. Жумладан, ана шу икки йирик гуруҳ моддий ва маънавий маданиятга ажратиб келинмоқда. Моддий маданиятга инсоннинг жисмоний меҳнати ва ақлий салоҳияти билан яратилган бинолар, техник ва технологик асбоб-ускуналар, машина, транспортнинг барча тури, уй анжомлари, мебель, кийим-кечак ва бошқалардан иборат бўлса, маънавий маданиятга инсоннинг моддий маданиятга берган гўзал, чиройли «қиёфаси» ва уларнинг инсонга завқ, шавқ, руҳий қудрат бахш этувчи жиҳатлари назарда тутилади. Яъни, инсоннинг ақл-заковат ва жисмоний салоҳияти билан яратилган барча моддий бойликлар бир вақтнинг ўзида моддий (реал борлиқ сифатида) ва маънавий (инсоннинг ички дунёси, унинг гўзаллигини яратишдаги маҳоратининг ифодаси) маданият ҳисобланади.

Яна аниқроғи, моддий маданият инсон томонидан яратилган моддий бойликлар бўлса, маънавий маданият унинг ташқи кўринишдаги ўзига хос, инсон руҳиятига, унинг онги ва тафаккурига ижобий таъсир этувчи гўзалликдир. Шунинг учун ҳам улар жамият ва инсон ҳаётида ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланиб боради. Масалан, ишлаб чиқариш натижасида юзага келган моддий борлиқ турли машиналар, мебель, трактор, санъат ва қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган техника ва бошқаларни ташкил қилса, ўз навбатида, бу жараёнда маълум билимларни эгаллаши ва уларни бево-сита ишлаб чиқаришда қўллаш ҳамда уларнинг натижаси ўлароқ юзага келган барча гўзалликлардир. Яъни, моддий маданият инсоннинг жисмоний меҳнатининг меваси бўлса, маънавий маданият унинг ақл-заковати, руҳияти, қалби, тафаккури, бир сўз билан айтганда, ички ботиний сало-ҳиятининг маҳсулидир.

«Маданият» кенг қамровли ва унга тўлақонли таъриф бериш ниҳоятда мураккаб муаммо ҳисобланади. Чунки, у инсон онгли фаолиятидан бошланиб, унинг ақл-заковати ва амалий фаолияти билан яратиладиган бойликларни ўз ичига олади. Ана шу бойликларнинг ҳар бири моддий бўли-ши билан бирга ўзига хос маънавийнинг кўриниши ва айни пайтда уларнинг ўзига хос инсон ақл-заковати ҳамда ама-лий фаолиятининг маҳсулидир. Жумладан, маданият деган-да, меҳнат қуролларини яратиш, улардан фойдаланиш, фан-техника ютуқлари ва уларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кишиларнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий кўник-малари, меҳнатни ижтимоий ташкил этиш, саломатликни сақлаш ишини йўлга қўйиш, аҳоли ўртасида билимларнинг ёйилиш даражаси ва маълумот, умумий ва умумий мажбу-рий ҳамда олий таълимни амалга ошириш, адабиёт ва санъат асарлари кабилар назарда тутилади.

Келтирилганлардан кўринадики, маданият одамзод ақл-идроки ва фаолиятининг юксак чўққиларигача бўлган нарса-ларнинг ҳаммасини қамраб олади. У фақат инсон фаолияти-нинг моддий натижаларигина эмас, шу билан бирга бойлик-лари, тажрибалари, қобилиятлари, ишлаб чиқариш ва касб малакалари, ўзаро муносабатларини ҳам ўз ичига олади.

Жамият моддий ишлаб чиқаришининг икки амалий тури — моддий ва маънавий ишлаб чиқаришга қараб маданият ҳам йирик икки турга, моддий ва маънавий маданиятга бўлинади. Моддий маданият деганда меҳнат қуролларимиз, меҳнат кўникмаларини, ишлаб чиқариш жараёнида яратилган меҳнат кўникмаларини, шунингдек, ишлаб чиқариш жараёнида яратилган ва моддий ҳаёт учун хизмат қиладиган инсон томонидан яратилган барча моддий бойликларни англаймиз. Моддий маданиятга моддий бойликларнинг бутун мажмуи, уларни ишлаб чиқариш воситалари: ишлаб чиқариш жараёнида яратилган техника, технология техник иншоотлар кенг маънодаги оммавий ахборот коммуникациялари, ижтимоий меҳнатни уюштириш шакли, қурилиш ва деҳқончиликни йўлга қўйиш ва бошқалар кирази. Шуларга қараб, моддий маданиятни бир қатор турларга бўламиз. Чунончи, ишлаб чиқариш, техника маданияти, деҳқончилик маданияти, акционерлик маданияти, уй-жой қурилиши маданияти, пазандачилик маданияти ва бошқалар.

Маданиятнинг иккинчи тури — бу маънавий маданиятдир. Маънавий маданиятга инсоннинг ақл-заковати ва маънан яратувчилик фаолиятлари ва уларнинг натижалари кирази. Маънавий маданият фан, фалсафа, санъат, адабиёт, ахлоқ, дин, ҳуқуқ, сиёсат, маориф, маърифат ва ҳоказолар йиғиндисидан ташкил топадиган инсоннинг ташқи ва ички маънавияти, руҳиятининг амалий натижасининг маҳсулидир.

Маънавий бойликлар олимлар, мусаввирлар, бастакорлар, шоир ва ёзувчилар, назариётчилар, сиёсатчилар, илғор фикрдаги инсонлар томонидан яратилади. Маънавий маданиятни яратиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш жараёнида жамият тараққий этади, меҳнат унумдорлиги ортади, ишлаб чиқариш кучлари ривожланади, кишиларнинг маънавий қиёфаси шаклланади, ахлоқ-одоби, дид ва фаросати, эстетик завқи, ижодий кучи ва қадриятлари тараққий этади, давлатни адолат тамойилларига таяниб бошқариш амал қилади.

Ўрни келганда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, моддий маданиятни маънавий маданиятдан ажратиб бўлмайди, айна пайтда маънавий маданият ҳам моддий маданиятсиз

юзага келмайди, улар ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланиб боради. Моддий бойликларни ишлаб чиқариш жараёнида моддий ва маънавий маданият органик равишда бирикади. Бирорта меҳнат қуролини, моддий бойликларнинг бирор турини инсон ақл-заковатисиз, идрокисиз, ақлий меҳнатсиз яратиш ва шакллантириш бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, моддий маданиятни барпо этиш замирида маънавият ётади. Ҳар қандай моддий ва маънавий маданият дурдоналари инсон ақлий ва жисмоний меҳнати синтези асосида юзага келади. **Маънавий маданият воқеликни бадий акс этириш ва ўзлаштириш воситасидир.**

Маданиятни моддий ва маънавий маданиятга бўлиш билан чекланиб бўлмайди. Чунки, маданиятга кишиларнинг бир-бирларига муносабатлари, оила, мактаб, олий ўқув юрглари, корхона, муассасалардаги ўзаро муносабатлари ҳам кириди.

Маданият — умуминсоний ҳодиса. У барчага, миллати, яшаш жойи, диний эътиқоди, жинси, тили, урф-одати ва бошқа жиҳатларига қарамасдан тегишлидир. Жумладан, адабиёт, меъморчилик дурдоналари, фан-техника, технология ютуқлари, транспорт, алоқа воситалари ва бошқалар барчага тегишлидир. Аммо, бу — маданиятнинг миллий шакли бўлмайди, деган маънони англатмайди. Чунки, у қанчалик умуминсоний бўлмасин, барибир унинг замини миллийликка бориб тақалади. Умуминсоният мулкига айланган ҳар қандай маданият ҳам у ёки бу миллат томонидан яратилади, у маданиятга ўзига хос бўлган шакллари сингдиради. Лекин, у ўзининг умуминсоният манфаатларига хизмат қилиши, инсонларнинг маънан бойиши, маънан озуқа олиши ва бошқа жиҳатлари билан ҳаммага баравар хизмат қилаверади.

Албатта, гап бу ерда ижобий маънодаги маданият ҳақида кетмоқда. Чунки, маданиятнинг умуминсоният манфаатларига хизмат қилмайдиган, уларнинг маънан қашшоқлашувига, ўзлигидан бегоналашувига олиб келадиган кўринишлари, жумладан, фан-техника, технология ютуқларидан, ўзининг жирканч мақсадлари йўлида фойдаланишга интилиш маданият эмас, балки маданиятсизликнинг кўринишидир.

Жамият моддий ишлаб чиқаришининг икки амалий тури — моддий ва маънавий ишлаб чиқаришга қараб маданият ҳам йирик икки турга, моддий ва маънавий маданиятга бўлинади. Моддий маданият деганда меҳнат қуролларимиз, меҳнат кўникмаларини, ишлаб чиқариш жараёнида яратилган меҳнат кўникмаларини, шунингдек, ишлаб чиқариш жараёнида яратилган ва моддий ҳаёт учун хизмат қиладиган инсон томонидан яратилган барча моддий бойликларни англаймиз. Моддий маданиятга моддий бойликларнинг бутун мажмуи, уларни ишлаб чиқариш воситалари: ишлаб чиқариш жараёнида яратилган техника, технология техник иншоотлар кенг маънодаги оммавий ахборот коммуникациялари, ижтимоий меҳнатни уюштириш шакли, қурилиш ва деҳқончиликни йўлга қўйиш ва бошқалар киради. Шуларга қараб, моддий маданиятни бир қатор турларга бўламиз. Чунончи, ишлаб чиқариш, техника маданияти, деҳқончилик маданияти, акционерлик маданияти, уй-жой қурилиши маданияти, пазандачилик маданияти ва бошқалар.

Маданиятнинг иккинчи тури — бу маънавий маданиятдир. Маънавий маданиятга инсоннинг ақл-заковати ва маънан яратувчилик фаолиятлари ва уларнинг натижалари киради. Маънавий маданият фан, фалсафа, санъат, адабиёт, ахлоқ, дин, ҳуқуқ, сиёсат, маориф, маърифат ва ҳоказолар йиғиндисидан ташкил топадиган инсоннинг ташқи ва ички маънавияти, руҳиятининг амалий натижасининг маҳсулидир.

Маънавий бойликлар олимлар, мусаввирлар, бастакорлар, шоир ва ёзувчилар, назарийчилар, сиёсатчилар, илғор фикрдаги инсонлар томонидан яратилади. Маънавий маданиятни яратиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш жараёнида жамият тараққий этади, меҳнат унумдорлиги ортади, ишлаб чиқариш кучлари ривожланади, кишиларнинг маънавий қиёфаси шаклланади, ахлоқ-одоби, дид ва фаросати, эстетик завқи, ижодий кучи ва қадриятлари тараққий этади, давлатни адолат тамойилларига таяниб бошқариш амал қилади.

Ўрни келганда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, моддий маданиятни маънавий маданиятдан ажратиб бўлмайди, айни пайтда маънавий маданият ҳам моддий маданиятсиз

юзага келмайди, улар ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланиб боради. Моддий бойликларни ишлаб чиқариш жараёнида моддий ва маънавий маданият органик равишда бирикади. Бирорга меҳнат қуролини, моддий бойликларнинг бирор турини инсон ақл-заковатисиз, идрокисиз, ақлий меҳнатсиз яратиб ва шакллантириб бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, моддий маданиятни барпо этиш замирида маънавият ётади. Ҳар қандай моддий ва маънавий маданият дурдоналари инсон ақлий ва жисмоний меҳнати синтези асосида юзага келади. **Маънавий маданият воқеликни бадий акс эттириш ва ўзлаштириш воситасидир.**

Маданиятни моддий ва маънавий маданиятга бўлиш билан чекланиб бўлмайди. Чунки, маданиятга кишиларнинг бир-бирларига муносабатлари, оила, мактаб, олий ўқув юртлари, корхона, муассасалардаги ўзаро муносабатлари ҳам киради.

Маданият — умуминсоний ҳодиса. У барчага, миллати, яшаш жойи, диний эътиқоди, жинси, тили, урф-одати ва бошқа жиҳатларига қарамасдан тегишлидир. Жумладан, адабиёт, меъморчилик дурдоналари, фан-техника, технология ютуқлари, транспорт, алоқа воситалари ва бошқалар барчага тегишлидир. Аммо, бу — маданиятнинг миллий шакли бўлмайди, деган маънони англатмайди. Чунки, у қанчалик умуминсоний бўлмасин, барибир унинг замини миллийликка бориб тақалади. Умуминсоният мулкига айланган ҳар қандай маданият ҳам у ёки бу миллат томонидан яратилди, у маданиятга ўзига хос бўлган шакллари сингдиради. Лекин, у ўзининг умуминсоният манфаатларига хизмат қилиши, инсонларнинг маънан бойиши, маънан озуқа олиши ва бошқа жиҳатлари билан ҳаммага баравар хизмат қилаверади.

Албатта, гап бу ерда ижобий маънодаги маданият ҳақида кетмоқда. Чунки, маданиятнинг умуминсоният манфаатларига хизмат қилмайдиган, уларнинг маънан қашшоқлашувига, ўзлигидан бегоналашувига олиб келадиган кўринишлари, жумладан, фан-техника, технология ютуқларидан, ўзининг жирканч мақсадлари йўлида фойдаланишга интилиш маданият эмас, балки маданиятсизликнинг кўринишидир.

Маданият деганимизда, инсониятнинг ижобий фаолиятининг маҳсулотларини назарда тутмоғимиз лозим бўлади.

Энди «маданият» нинг икки шакли — моддий ва маънавий маданият ҳақида фикр юритганимизда яна бир тушунчага, хусусан, «маънавий» тушунчасининг маъно-мазмунига тўхталишимиз лозим бўлади. Чунки улар ўртасида маълум фарқлар билан бир вақтда функциялари ўртасида ҳам ўзига хослик мавжуд. Чунки, бу уларнинг ўзига хос функцияларини эътироф этмасликка олиб келади. Айни пайтда бу уларнинг илмий мақомлари ва ижтимоий-фалсафий аҳамиятининг барбод бўлишига олиб келади. Уларнинг барчаси инсон фаолияти, ақл-заковати, дунёни ўзлаштириш, унинг имкониятларидан фойдаланиш, ўз-ўзини англашга бўлган интилишлари билан боғлиқдир. Аммо, улардан қатъи назар, бу тушунчаларни аниқ тушуниш ва бу уларнинг функцияларидан самарали фойдаланиш имкониятини кенгайтиришини ҳам назарда тутмоқ керак бўлади. Ўрни келганда шуни ҳам таъкидлаш лозимки, «маънавий маданият» билан «маънавий» тушунчаларини ўзаро аралаштириб юбормаслик керак. Бу ерда муаммо шундаки, собиқ шўролар ҳукмронлиги даврида эълон қилинган барча адабиётларда «маънавий» мустақил тушунча сифатида қўлланилмаган, у маънавий маданият билан бир хил маънода тушунилиб келинган. Бунинг асосий сабаби, инсоннинг ички ботиний салоҳиятини ўрганиш, уни ривожлантиришдан кўра, сиёсий босим остида ушлаб туриш тузум манфаатларига хизмат қилдирилган. Яъни, шу йўл билан инсоннинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишига йўл қўйилмаган ва у давлатнинг қулига айлантирилган. Давлат нима деса, лаббай, деб жавоб берадиган «робот»га айлантирилган. Унинг эркин фикр юритиши, жамият ҳаётида содир бўладиган у ёки бу ҳодиса ёки воқеаларга ўзининг эркин муносабат билдиришига йўл қўйилмаган, инсонни доим назоратда ушлаб туриш давлат фаолиятидаги устувор вазифалардан бири сифатида амал қилиб келган. Бу ҳолат нафақат инсоннинг руҳан ва маънан ривожланишига, балки жамиятнинг ички зиддиятларининг кучайишига, охир-оқибатда унинг барбод бўлишига олиб келишдаги омиллардан бирига айланиб келган эди.

Шўро ҳукмронлиги барҳам топиб, мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганидан кейин, инсон давлат учун эмас, давлат инсон учун — деган тамойил амалиётга айлантирила бошланди, унинг эркинлиги таъминланди, ҳамма нарса инсон учун тамойили давлатимиз фаолиятида устувор йўналишлардан бирига айланди. Бу, ўз навбатида, инсоннинг ички ботиний салоҳиятини ўрганиш, уни фаоллаштиришга шарт-шароитни ҳам юзага келтирди. Шу тариқа «маънавият» тушунчаси илмий истеъмолга кириб келди.

Шунинг учун ҳам бу тушунча фанда кейинги 15–20 йил ичида қўлланила бошланди. Мамлакатимизда маънавиятнинг илмий истеъмолга кириб келишида ва уни мустақил йўналиш сифатида ўрганилишида Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган миллий-маънавий тикланиш концепцияси асосий методологик манба бўлди. Айни пайтда Президентимиз мустақилликни мустаҳкамлаш ва мамлакатимизда амалга ошириладиган ислохотларни маънавият соҳасида амалга оширилиши керак бўлган вазифалар билан уйғун тарзда олиб бориш зарурлигини кўрсатиб шундай таъкидлаган эди: «Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сўнгра маънавият тўғрисида ўйлаш керак, деганлар ҳақ бўлмасалар керак. Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди»¹.

Ўзбекистонда «маънавият» тушунчасига илмий таърифлар ишлаб чиқишда ҳам Президентимиз илгари сурган концептуал ғоялар методологик асос бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Айниқса, улар томонидан эълон қилинган «Юксак маънавият — енгилмас куч» номли фундаментал асарни алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Унда «маънавият» тушунчасига илмий таъриф берилган, унинг жамиятнинг иқтисодий ҳаёти билан боғлиқлиги илмий асосланган, мезонлари, ривожланиш омиллари кўрсатиб берилганки, улар бу мураккаб омилни яна ҳам кенг миқёсда ўрганишда методологик асос бўлади. Жумладан, Президентимизнинг «инсонга хос орзу-интилишларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечириши учун зарур бўлган моддий ва маънавий

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. 62-бет.

оламини бамисоли парвоз қилаётган қушнинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади. Қачонки ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш, юксалиш жараёнлари содир бўлади»¹ деган гоёни берган. Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, жамиятда амалга оширилаётган ислохотларнинг самарали бўлишига эришиш, баркамол инсонни тарбиялаш, мамлакатда барқарор ҳаётни таъминлаш маънавиятга қай даражада эътибор беришимизга бориб тақалади. Агар ана шу вазифаларни маънавиятни ривожлантириш билан уйғун тарзда олиб бора олсак, кутилган самарага эришишимиз мумкин бўлади.

Унинг амалий аҳамияти катта бўлганлиги учун ҳам мамлакатимизда «маънавият» тушунчасига илмий таърифлар бериш, унинг инсон, миллат, халқ, мамлакат ва жамият тарраққиётидаги ўрнини ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Республикаимизда «маънавият» тушунчасига эълон қилинган илмий адабиётларда бир қатор таърифлар ҳам берилган ва бу жараён давом этиб келмоқда. Уларда кўп қиррали ва айни пайтда жуда мураккаб омил бўлган маънавиятнинг турли қирралари очиб берилмоқда.

Шундай қилиб, «маънавият» инсоннинг ички ботиний салоҳияти, унинг руҳияти, дунёқарashi, тафаккури, ахлоқи ва турли субъектларга бўладиган муносабатларни ифода эттирувчи тушунча ҳисобланади. **Маънавият — инсоннинг руҳиятини, унинг ўзлигини англаши, диди, фаросати, адолат билан разилликни, яхшилик билан ёмонликни, гўзаллик билан хунукликни, вазминлик билан жоҳилликни ажрата билиш қобилиятини, ақл-заковатини, юксак мақсад ва гоёларини кўя билиш, уларни амалга ошириш учун ҳаракат қилиш ва интилиш салоҳияти сифатида намоён бўлади.** Маънавиятни яна ҳам аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, инсоннинг ички ботиний салоҳиятининг инъикоси сифатида намоён бўладиган тушунча деб қараш мумкин. Маънавий маданият инсоннинг ақл-заковати, жисмоний кучи билан яратилган

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. —Т.: «Маънавият», 2008. 67-бет.

реал моддий бойликлар кўриниши, сифати ва жозибасини ифода эттиради. Худди мана шу жиҳат уларни бир-биридан фарқлаб туради. Аммо, бу уларни ажратиб туради дегани эмас, балки улар бир-бирини тўлғазиб турувчи омиллар сифатида намоён бўлади. Агар маънавийнинг моддий кучга айланиши ҳар бир инсоннинг хатти-ҳаракатларида — ўз оиласи, миллати, халқи ва ватанига бўлган муносабатларида намоён бўлса, маънавий маданият яратиладиган ва ишлаб чиқиладиган барча моддий бойликларнинг кўриниши сифатида, чиройи, гўзаллигида ўз ифодасини топади.

Маънавий маданият ўз ичига фан, маориф, адабиёт, санъат, жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини қамраб олади. Уларнинг таъсирида моддий бойликларни ишлаб чиқиш сифат жиҳатдан мукаммаллашади, маҳсулотлар маданият сифатида намоён бўлади. Уларнинг ҳар бири ўзининг таъсири билан моддий бойликларнинг оммавийлигини оширади ва рақобатбардошлигини таъминлайди. Улардан айримлари — фан, санъат, интеллектуал салоҳият ҳақида қуйидаги фикрларни илгари суриш мумкин:

Фан. Унинг роли шундаки, жамият фақат фанга, унинг ютуқларига асослангандагина ривожланиши мумкин. Фан инсон тафаккурининг маҳсули ва айни пайтда моддий бойликларни ишлаб чиқарувчи куч ҳисобланади. Жамият тараққиёти қачонки фан ютуқларини, ишлаб чиқариш кучига айлантиргандагина ривожланиб боради.

Санъат. Жамиятнинг ривожланиши, моддий бойликларни ишлаб чиқиш, унинг сифати ва рақобатбардошлигини таъминлашда санъатнинг роли бениҳоя каттадир. Зеро, санъат инсонда гўзаллик, юксак ахлоқийлик, бунёдкорлик ва фидойилик каби фазилатларни шакллантиради, шу билан бирга унда ишлаб чиқиладиган моддий бойликларга жозоба бағишловчи салоҳиятни ҳам шакллантиради.

Интеллектуал салоҳият. Интеллектуал салоҳият деганимизда мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларини сифат жиҳатидан юксак даражада ривожлантиришдаги асосий куч бўлган ҳамда замоннинг ривожланиш даражаларига мувофиқ илм, фан, техника ва технология соҳасида алоҳида ўринга эга бўлган жамиятнинг элитаси назарда тутилади. Уларнинг маънавий

маданиятидаги ўрни шундаки, улар нафақат илм-фан, техника ва технология ривожланишини юксак даражага қўтаришдаги куч, шу билан бирга уларнинг замон тараққиёти даражасида сифатли ва рақобатбардошлигини таъминлашда ҳам етакчи ўринга эгадир. Шу йўл билан улар моддий бойликларнинг ривожланиб бориши ва мамлакат тараққиётига хизмат қиладилар.

Шундай қилиб, маънавий маданият инсон фаолиятининг маҳсули, унинг чинакам маънавий салоҳиятининг кўриниши ҳисобланади.

Маънавий салоҳиятнинг юксаклиги жамият, давлат, миллат, халқнинг тараққий қилишида катта аҳамиятга эга. У инсонларни миллати, ирқи, тили, урф-одати, анъана ва қадриятлари турли-туман бўлган инсонларни бирлаштиради ва жамиятда барқарорликнинг амал қилишига ижобий таъсир ўтказди. Энди бевосита мавзуимиздан келиб чиқиб маданият ва маънавият тизимида сиёсий маданиятнинг ўрни ҳамда унинг ўзига хослиги ҳақида тўхталиб ўтамиз. Сиёсий маданият инсоннинг сиёсий жараёнларга муносабатлари билан боғлиқдир. Унинг тушунча сифатидаги мақоми тўғрисида кейинги фаслда тўхталишга ҳаракат қиламиз. Бу ерда унинг юқорида келтирилган тушунчалар тизимидаги ўрни, улар билан уйғунлиги ва нисбий мустақиллиги ҳақида фикр юритамиз.

Ҳар қандай сиёсат заминиди ҳокимият масаласи туради, у турли кўринишларда намоён бўлади. Лекин сиёсий маданият деганимизда сиёсий ҳокимият билан боғлиқ ҳокимият шакли назарда тутилади. Сиёсий маданият аслида маънавият билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтсак, у инсоннинг сиёсий жараёнларга муносабати, давлат ҳокимиятида уларнинг қандай иштирок қилиш ёки иштирок қилмаслик ҳолатларини ўзида ифода эттиради.

Моддий маданият инсон ақл-заковати ва амалий фаолиятининг маҳсули, маънавий маданият унинг моддий яратиладиган маънавиятга маънан «қиёфа» бағишлашдаги маҳоратида ўзини намоён этади. Сиёсий маданият юзага келишида инсон, давлат ҳокимияти фаолиятлари асосий омиллар ҳисобланади. Унинг маънавият билан боғлиқлиги шундаки, қаерда маънавият ривожланган бўлса, умумхалқ манфаатларини ифода

эттиришга хизмат қиладиган, мамлакатда турли синфлар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар ўртасида барқарорликка хизмат қилувчи сиёсат амал қилади. Маънавияти қашшоқ жойда сиёсий беқарорлик, турли сиёсий зиддиятлар юзага келади ва бунинг оқибатида мамлакат парокандаликка мубтало бўлади, у нафақат сиёсий, балки иқтисодий инқирозга ҳам учрайди. Шу маънода ҳам маънавиятни юксалтириш мамлакат ва жамият ҳаётида сиёсий маданиятнинг ривожланишига олиб келадиган ўта муҳим вазифалардан бири сифатида қаралиши-ни тақозо қилади.

Айни пайтда, сиёсий маданият нисбий мустақил омил бўлганлигидан келиб чиқадиган бўлсак, уни шакллантириш мустақил йўналиш сифатида давлат, сиёсий партиялар фаолиятидаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Лекин ҳеч қачон маънан қашшоқ халқ, миллат ва давлатда сиёсий маданиятни ривожлантириб бўлмайди.

Маънавият инсоннинг ички ботиний салоҳиятининг маҳсули бўлса, сиёсий маданият ана шу салоҳиятнинг сиёсий жараёнлар, давлат ҳокимияти ва уни бошқаришда қандай амал қилиш даражаларини, мезонларини ўзида ифода эттирадиган кўрсаткичидир. Маънавияти қашшоқ мамлакатда турли гуруҳлар, сиёсий кучлар ва ҳаракатларнинг манфаатларини таъминлашга, меҳнаткашлар, халқ оммаси манфаатларига зид бўлган, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйишга ва шу асосда тор доирадаги гуруҳлар манфаатларини ҳимоя қилувчи тузумни сақлаб қолишга қаратилган адолатсиз сиёсат шаклланади. Бу сиёсатнинг жамият ва мамлакат миқёсида ҳукмронлиги инсон ҳуқуқларининг поймол этилишига, мамлакат моддий ва маънавий бойликларининг талон-торож этилишига, мамлакатда зўравонлик, текинхўрлик, бебошлик, парокандалик, аҳолининг эҳтиёжларига бефарқлик, ёшлар ўртасида эртанги кунга ишончсизлик каби ўта зиддиятли вазият вужудга келади. Уларнинг юзага келиши, ўз навбатида, сиёсий маданиятни эмас, балки, сиёсий-маънавий қашшоқлик, сиёсий инқирознинг юзага келганлигини ҳам билдиради.

Мамлакатда маънавиятни юксалтиришга қаратилган сиёсат амал қиладиган бўлса, сиёсий барқарорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик, турли синфлар, ижти-

мойи гуруҳлар ва сиёсий кучлар ўртасида манфаатлар мувозанатини ўзида мужассамлаштирган сиёсий маданиятнинг ривожланиши такомиллашиб бориш жараёни кечади.

Сиёсий маданият кенг маънодаги маданият ва маънавият билан боғлиқ ҳолда юзага келади ҳамда ривожланиб боради. Мамлакатда сиёсий барқарорликни, турли синфлар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар ўртасидаги манфаатлар мувозанатининг амал қилишига эришиш учун маънавиятни ривожлантиришга эҳтиёж ошиб бораверади. Айни пайтда уларнинг реал ифодаси сифатида сиёсий маданият ҳам такомиллашиб боради.

Ўрни келганда, яна бир муҳим масала, маданият ва сиёсий маданиятнинг ўзаро муносабатларига ҳам аниқлик киритиш лозим бўлади. «Маданият» юқорида таъкидлаганимиздек, кенг маънода инсон ақл-заковати ва фаолиятининг маҳсули ҳисобланади. У кенг маънода мамлакат ва жамият ҳаётидаги моддий неъматларни яратувчиликнинг натижаси сифатида ўзини намоён этади. Сиёсий маданият ҳам ана шу жиҳатдан кенг маънодаги маданиятнинг муҳим тармоғини ташкил этади. Аммо, у нисбатан тор маънони англатади. Яъни, у моддий бойликларни, уларни яратиш, кўникмалар ва бошқаларни эмас, фақат сиёсий жараёнларнинг амал қилиши, сиёсий бошқарувнинг мезонлари ва давлат ҳокимиятининг умумхалқ манфаатларини ифода эттириш борасида адолатли сиёсат юритиш ҳолатини ўзида ифода эттиради. Улар ҳар доим ўзаро узвий равишда ривожланиб боради.

Шундай қилиб, сиёсий маданият кенг маънодаги маданиятнинг таркибий қисмига кирса-да, унинг мустақил тармоғи сифатида ривожланади. Кенг маънодаги маданиятнинг ривожланиши билан сиёсий маданият ҳам такомиллашиб боради. Маънавият эса, уларнинг ҳар иккаласининг тараққиётига маънавий манба сифатида ўзининг ижобий таъсирини ўтказиб боради. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда, юксак маънавият омили амал қилиши мавжуд бўлган жамият, мамлакатда сиёсий маданият ҳам ривожланиб бораверади. Аммо, маданиятни сиёсийлаштириш, яъни ундан

жирканч сиёсий мақсадларни амалга оширишда фойдаланиш сиёсий маданият даражасига кўтарилолмайди, унинг шаклланмаганлигининг ёки қолоқлигининг, ёхуд қашшоқ ҳолатга тушиб қолганлигининг кўрсаткичи ҳисобланади. Қачонки, сиёсий маданият мамлакат тараққиёти ва умум-халқ манфаатларига хизмат қилишга йўналтирилсагина, у ўзининг тўлақонли мақоми даражасига кўтарилади.

II боб. СИЁСИЙ ОНГ ВА СИЁСИЙ МАДАНИЯТ, УЛАРНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Сиёсий онг ва сиёсий маданият тушунчалари

Юқорида глобаллашув кенг маънодаги маданият, унинг шакллари, сиёсий маданият, маънавият тушунчалари ва уларнинг ўзаро муносабатлари

ҳақида фикр юритган эдик. Савол туғилиши мумкинки, уларнинг ёшларнинг сиёсий маданияти билан нима алоқаси бор, тўғридан-тўғри асосий мавзу ҳақида фикр юритса тўғри бўлмайдими? Бу саволларга жавоб шуки, кўйилаётган масала ниҳоятда мураккаб бўлиб, унинг негизларини очмасдан туриб, мазмунини, намоён бўлиш хусусиятларини ва амал қилиш жараёнлари каби ўта муҳим қирраларини очиш ҳамда кўрсатиш қийин. Худди шунингдек, сиёсий онг ва сиёсий маданият тушунчаларининг моҳиятини тушуниб етмасдан ёшлар сиёсий маданиятининг моҳиятини тушуниб ҳам бўлмайди. Ана шу мураккаб масалаларни ҳисобга олган ҳолда сиёсий онг ва сиёсий маданият тушунчалари ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз.

Сиёсат муаммолари билан боғлиқ аксарият адабиётларда сиёсий онгга қараганда, сиёсий маданиятни таҳлил қилишга кўпроқ эътибор бериб келинмоқда. Ҳатто, улар ўртасида кечадиган жараёнларга бағишланган фундаментал илмий адабиётлар ҳам етишмайди. Бунинг асосий сабаби: а) сиёсий маданият кенг маънодаги маданиятнинг таркибий қисмини ташкил этгани; б) сиёсий онгнинг сиёсий маданиятга нисбатан кучлироқ ривожланаётганлиги, сиёсий маданиятнинг эса ундан орқада қолаётганлиги ва бунинг оқибатида бир қатор мамлакатларда сиёсий беқарорликнинг вужудга келаётганлиги; в) собиқ СССР барбод бўл-

гандан кейин, унинг ўрнида пайдо бўлган мустақил давлатларда бугунги кунгача кечаётган сиёсий жараёнларни объектив таҳлил қилишга салоҳияти етадиган политологларнинг етишмаганлиги билан боғлиқ.

Аммо, сиёсий маданиятни ривожлантириш, уни мамлакатдаги барқарорликнинг муҳим омили даражасига кўтариш учун, энг аввало, сиёсий онгни ривожлантириш, уни умумсиёсий манфаатлар руҳиятида шакллантириш зарур бўлади. Бундан ташқари, сиёсий онг шаклланмаган бўлса, сиёсий маданият ҳақида фикр ҳам юритиб бўлмайди. Худди ана шу боисдан ҳам уларни бир-бири билан боғлиқ ҳолда ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг имкониятларидан самарали фойдаланиш мумкин бўлади.

«Сиёсий онг»га турли қарашлар мавжуд бўлиб, унга ҳар бир тадқиқотчи ўзи олиб бораётган тадқиқот йўналишидан қараган. Асосан сиёсатшунослар ва ҳуқуқшунослар томонидан ўрганилган. Аммо, Ўзбекистонда эълон қилинган луғатларнинг кўпчилигида унга кам эътибор берилган. Ҳатто, «Фалсафа қомусий луғат»¹ида ҳам бу тушунча ҳақида ҳеч қандай маълумот берилмаган. Фақат унга республика олий ўқув юртлари учун «Политология» фанидан эълон қилинган қўлланмада қуйидагича таъриф берилган: «Сиёсий онг — муайян индивид, гуруҳ, қатламлар томонидан сиёсий соҳани англаши, тасаввурлари, билимлари, баҳолаши тизимидир. Сиёсий онг — бу кишиларнинг сиёсий тизим ва ҳаёт, сиёсий муносабатлар тўғрисидаги билимлар, тасаввурлар, маслаклар, эътиқодлар, ўзлари яшаб турган сиёсий тузумга баҳо беришлари йиғиндисидан иборатдир»². Яна бир ўқув қўлланмада «Сиёсий онг шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви жараёнлари билан боғлиқ. Шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви бу — сиёсий ҳаёт тўғрисида сиёсий тасаввурларнинг шаклланиши, сиёсий фаоллик кўникмаларининг ҳосил қилиши ва уларнинг муайян маданият даражасига айланиши билан боғлиқ. Шахснинг сиёсий тасаввурлари, қадрият-

¹ «Фалсафа қомусий луғат». — Т.: «Шарқ», 2004.

² «Политология». Муаллифлар жамоаси. Масъул муҳаррир: с.ф.д.проф. И.Эргашев. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, «ЎАЖБНТ» маркази, 2002. 163-бет.

лари, йўл-йўриқлари туғма бўлмасдан, балки аста-секин шаклланиб қарор топади. Шахснинг ҳаёти давомида сиёсий ижтимоийлашув жараёни жамиятнинг сиёсий тизими, ривожланиши, тутган йўли, мақоми ҳам шахснинг сиёсий онгига, маданиятига бевосита таъсир этмасдан қолмайди. Сиёсий мустақиллик ва миллий ўзликни англаш — кишиларнинг сиёсий қарашларига кучли таъсир кўрсатади»¹.

Келтирилганлардан айтиш мумкинки, **сиёсий онг сиёсий жараёнлар ҳақидаги сиёсий тасаввурлар, қарашлар, кўникмалар ва билимлар мажмуидир.**

Сиёсий жараёнлар деганимизда, биринчи навбатда, давлат ҳокимияти, унинг сиёсий бошқарувдаги фаолияти ва унда кечадиган сиёсий муносабатларни назарда тутамиз. Улар турли-туман бўлиб, бир маромда ривожланиши ёки юксак даражага кўтарилиши мумкин. Уларнинг қандай кечиши давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувни қайси даражада ташкил этишига боғлиқ бўлади.

Сиёсий онг давлатнинг пайдо бўлиши билан унда яшаётган шахсларда шакллана бошлайди. Бунинг негизида, давлат манфаатларини назарда тутувчи сиёсатни олиб бориши ёки олиб бормаслиги муаммоси туради. Шахс ана шу икки ҳолатда ҳам давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувидаги фаолиятига нисбатан ўз муносабатларини шакллантиради. Яна ҳам аниқроқ айтганимизда, **сиёсий онг шахснинг сиёсий манфаатларининг инъикоси сифатида юзага келади.** Албатта, сиёсий манфаатлар деганимизда, шахснинг давлат ҳокимияти иштироки «воситасида» ўзининг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маърифий эҳтиёжларини амалга оширади. Лекин давлат ҳеч қачон объектив ва субъектив сабабларга кўра шахснинг эҳтиёжларини тўла қондира олмайди, унинг имконияти ҳам йўқ. Чунки, шахс қанча фаровон яшаса, унинг эҳтиёжлари ҳам шу даражада ошиб бораверади. Бу объектив жараён, худди ана шу эҳтиёжларнинг ошиб бориши мамлакат ва шахсни тараққиётга етакловчи омил ҳисобланади. Агар эҳтиёжларнинг ошиб бориш жараёни

¹ «Политология». Муаллифлар жамоаси: проф. *Отамуратов С.* (раҳбар); проф. *Эргашев И.*; проф. *Ақромов Ш.*; проф. *Қодиров А.* — Т.: «Ўзбекистон», 1998. 85-бет.

тўхтаса, бу тараққиётнинг ҳам тўхташига олиб келади. Бу жараёнда сиёсий онг ривожланиши, давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувда сиёсий эҳтиёжларининг ошиб боришига мувофиқ фаолият кўрсата билмаслиги, фуқароларнинг унга нисбатан ўз муносабатларини билдириш вазиятини юзага келтиради. Ана шу ҳолат шахсда давлат ҳокимиятининг сиёсий фаолиятига нисбатан қарашлари, тасаввурлари ва кўникмалари вужудга кела бошлайди. Улар давлат ҳокимияти тараққиётига мувофиқ ривожланиб бораверади.

Сиёсий онг билан шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви ўзаро боғлиқ бўлади. Шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви деганимизда, унинг сиёсий жараёнларни англаши ва уларда иштирок қилишининг ортиб боришини назарда тутамиз. Сиёсий ижтимоийлашув билан бирга кенг маънода қўлланиладиган ижтимоийлашув тушунчаси ҳам фанда қўлланилади. Бунда шахснинг жамият ҳаётининг барча соҳалардаги иштироки назарда тутилади, шу жиҳатдан «сиёсий ижтимоийлашув» тушунчасидан кенг ва ўз навбатида, уни ҳам ўзига қамраб олади. Шахснинг ижтимоийлашувини ҳаракатга келтиришдаги ўрнини кўрсатиш назарда тутилади.

Ҳақиқатдан ҳам, шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви унинг сиёсий онгининг ривожланишига олиб келиши билан бир вақтда уни жамиятда нафақат сиёсий жараёнларда, балки иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маърифий жараёнларда иштирокининг ривожланишига олиб келади. Шундай қилиб, сиёсий онг шахс фаолиятини барча соҳаларда иштирокини таъминловчи индикатор вазифасини бажаради.

Сиёсий онг онгнинг барча шакллари (индивидуал онг, ижтимоий онг, назарий онг, миллий онг, эстетик онг ва бошқалар) билан ўзаро боғлиқ ва улар билан бирга ривожланади. Бу ерда сиёсий онгнинг бошқа онгнинг барча шакллари билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида эмас, балки фақат миллий онг ва ҳуқуқий онг билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз. Чунки, онг шакллари ичидан миллий онг ва ҳуқуқий онг ҳақида фикр юритганимизга сабаб уларнинг сиёсий онг ривожланишидаги етакчилик ролини назарда тутмоқдамиз.

Миллий онг тушунчасига ҳам турли қарашлар шаклланган. Бугун Ўзбекистонда эълон қилинган аксарият луғатларда қуйидагича таъриф берилган: «Миллий онг — ҳар бир миллат ёки элатнинг узоқ тарихий тараққиёти, турмуш тарзи, маънавий-диний эътиқоди, маданий ривожига жараёнида шаклланган дунёқараши, тафаккури, эътиқод ва ишонч туйғуларини ифодаловчи тушунча...». Миллий онг ижтимоий ишлаб чиқариш фаолияти, бошқа миллатлар билан мулоқоти жараёнида пайдо бўлади. У тил билан узвий боғлиқ. Тилда ифода этилган буюм, ҳодиса ва рақамлар миллий онгда ўз ифодасини топади ва субъектив образлар тариқасида билимга айланади. Шунинг учун миллат шаклланиш жараёнининг дастлабки босқичлариданоқ, аجدодлар яратган мерос, ғоя ва тушунчаларни тил орқали ўзлаштириб, онгига синдириб боради. Миллий онг алоҳида муҳитда содир бўлади. Унинг шаклланишига тўпланган билимлар, сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар, санъат ва маданият ютуқлари, ахлоқ, дин ва ижтимоий руҳият, умуман, жамият онги таъсир кўрсатади. Миллий онг тарихий тажрибани, аجدодлар қолдирган билимлар ва тафаккур — мантиқ усулларини ўзига синдириб олгач, воқеликни ўзлаштиради, вазифаларни ўртага қўяди, келажак лойиҳаларини тузади, миллатнинг бутун амалий фаолиятини белгилайди. Миллий онг ижтимоий фаолият жараёнида шакллантирилади, миллий онг ҳам, ўз навбатида, унга бевосита таъсир ўтказади, уни белгилайди ва тартибга солади, миллий онгнинг ривожига миллат ўз орзу-мақсадларини рўёбга чиқариш жараёнида табиатни, жамиятни ва ўзини ўзгартиради¹.

Бундан ташқари, шу рисола муаллифининг миллий онг тушунчасига берган қуйидаги таърифи ҳам мавжуд: «Миллий онг деб, миллатнинг тарихи, тақдири ва истиқболи билан боғлиқ бўлган манфаатлар ва мақсадларни ифодаловчи, миллат вакиллари фаолиятини мақсад йўналишлари томон бошқариб турадиган ғоялар, фикрлар тизимига айтилади»². Албатта, бу тушунчага бошқа таърифлар ҳам мавжуд, бу ерда уларни таҳлил қилиш ҳақида гап бораётгани йўқ, балки унинг сиё-

¹ Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. — Т.: Ф. Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. 406-бет.

² Фалсафа қомусий луғат. — Т.: «Шарқ», 2004. 270-бет.

сий онг билан боғлиқлик жиҳатларини кўрсатиш ҳақида бормоқда. Миллий онг жуда мураккаб омил бўлиб, уни мустақил мавзу сифатида ўрганиш зарур бўлади. Чунки, бугунги кунгача у фундаментал тарзда ўрганилмасдан қолмоқда.

Юқорида таъкидлаганимиздек, шахснинг сиёсий онгининг сиёсий жараёнларга муносабатларининг таъсирида шаклланади. У бу жараёнларда иштирок қилишида нафақат сиёсий мақсадлар ва манфаатларни, балки ижтимоий муносабатларнинг субъекти сифатида ҳам намоён бўлади. Бу онгининг у ёки бу миллатнинг вакили даражасида миллатнинг мақсадлари, манфаатлари, мустақил субъект сифатидаги мақомининг амал қилишини таъминлашда иштирок қилади. Улар, ўз навбатида, нафақат миллий онг ривожланишига, шунингдек, у орқали, янада аниқроғи, онгининг таъсирида сиёсий онгининг ҳам ривожланиши содир бўлади. Бундан ташқари, сиёсий онг ҳар бир шахсда ўз-ўзидан йўқ жойдан пайдо бўлмайди, балки маълум инсонлар уюшмаси, жамоаси тизимидаги иштирокида шаклланади. Бу уюшмада шахснинг миллат уюшмасидаги иштироки, миллий онгининг ривожланишига олиб келиши билан бир вақтда миллатнинг «суверен» субъект сифатидаги мақомини асраш, онгининг вакилларида сиёсий онгининг ривожланишига ҳам олиб келади. Худди ана шулар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик сиёсий онг ривожланишида нафақат миллий онгининг таъсири, шу билан бирга сиёсий онгининг унга ўтказадиган таъсири жараёнларида ҳам кечади. Миллий онг билан сиёсий онгининг ўзаро боғлиқлигининг муҳим жиҳати шундаки, миллат вакиллариининг сиёсий жараёнларига муносабатларида миллий ўзига хослик ҳам ўз ифодасини топади. Яъни, бир миллат вакилларида сиёсий жараёнларга муносабатларида сиёсий жўшқинлик, фаоллик кучли бўлса, яна бирларида вазминлик, босиқлик каби фазилатларда ўз ифодасини топади. Бундай турли-туманлик миллатнинг узоқ тарихий босқичда шаклланган менталитети, урф-одатлари, анъана ва қадриятлари билан боғлиқ бўлиб, улар миллий онг орқали сиёсий онгда ҳам шаклланади. Шу маънода ҳам миллий онг сиёсий онг тараққиётида етакчилик қилади. Миллий онги шаклланмаган миллатнинг сиёсий онги ривожланмайди. Миллат вакиллариининг ўз мустақиллиги,

и, эркинлиги ҳақ-ҳуқуқлари учун кураши дастлаб миллий онгнинг ривожланиши, ўзини ўзи англаши натижасида юзага келади ва у сиёсий мақсадларни кўзловчи сиёсий онг даражасига кўтарилади. Шу маънода миллат нафақат ижтимоий мавжудот, шунингдек, у сиёсий мавжудот сифатида намоён бўлади. Худди ана шу омиллар миллий онг билан сиёсий онгнинг ўзаро боғлиқлигини мустаҳкамлайди.

Сиёсий онг ҳуқуқий онг билан ҳам боғлиқдир. Ҳуқуқий онг инсонлар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар ва халқларнинг жамиятнинг маълум қонунчиликка бўлган муносабатларини ифодаловчи қарашлар, ғоялар ва тасаввурлар мажмуи ҳисобланади. Унинг сиёсий онгдан фарқли жиҳати шундаки, у жамият ва давлат ҳаётида амал қилаётган қонунларнинг инсонлар, фуқаролар, миллатлар ва бошқа ижтимоий гуруҳлар томонидан қай даражада билишини англатса, сиёсий онг ана шу билимлар орқали шахслар ва фуқароларнинг сиёсий жараёнлар ҳамда давлат ҳокимияти фаолиятида иштироки қайси даражада бўлганлигини билдиради.

Худди ана шу маънода ҳам, сиёсий онг билан ҳуқуқий онг ўзаро боғлиқ ҳолда инсонлар (шахслар)нинг давлат ва жамият ҳаётидаги сиёсий барқарорлигини қайси даражада таъминланишида муҳим омил сифатида намоён бўлади. Уларнинг барқарор ривожланиши нафақат фуқаролар манфаатлари, шу билан бирга давлат сиёсий институтининг мустаҳкамланишига ҳам хизмат қилади.

Жамият ва давлат ҳаётида фақат сиёсий онг ривожланишининг ўзи сиёсий барқарор тараққиёт учун етарли эмас, бунинг учун албатта, сиёсий маданиятнинг барқарор тараққиёти ҳам талаб этилади. Юқорида (биринчи бобда) сиёсий маданият ҳақида қисман фикр юритган эдик. Аммо, унинг кенг маънодаги маданият ва миллий маданият билан боғлиқ жиҳатлари устида тўхтаган эдик. Энди, унинг сиёсий тусунча сифатидаги моҳияти ҳақида фикр юритамиз.

«Сиёсий маданият»га турлича таърифлар берилган. Жумладан, «Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп луғати»да унга қуйидагича таъриф берилган: «Сиёсий маданият — умумий маданиятнинг муҳим тури, жамият аъзолари, миллат,

ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ҳамда ҳар бир фуқаронинг давлатнинг ички ва ташқи сиёсатни тушуна билиш қобилияти, таҳлил қила олиш даражаси ва сиёсий вазиятга қараб, мустақил равишда ўз хатти-ҳаракатларини белгилаш ҳамда уларни амалга ошириш маданияти. Олдиндан кўра билиш истеъдоди, ҳаракат йўналишини ўзгартириш, назарий ва амалий йўналишларини аниқлай олиш, тарафдорлар топиш, ижтимоий жараёнларнинг тезлигига таъсир ўтказиш сиёсий маданиятнинг жиҳатларидан саналади»¹. Яна бир лугатда «Сиёсий маданият — сиёсий онг ва сиёсий фаолият бирлигини ифодалайди ва шахс, ижтимоий гуруҳ ёки бутун жамиятнинг ижтимоий тузумга, ҳокимиятга, давлат амалга ошираётган ички ва ташқи сиёсатга муносабатини акс эттиради»², — деган таъриф берилган.

Политология ўқув қўлланмасида эса, унга бир қатор кенгроқ қаралиб, қуйидаги фикрлар берилган. «Сиёсий маданият» бу — ўзига сиёсий маърифатни, сиёсий онгликни ҳамда ижтимоий-сиёсий фаолиятни ҳам қамраб олган шахс ва ижтимоий бирликнинг маданиятидир;

— Сиёсий маданият бу — ўз ичига ижтимоий-сиёсий институтлар ва сиёсий жараёнлар билан бевосита алоқадор бўлган элементларни қамраб олган жамият маънавий маданиятининг бир қисмидир;

— Сиёсий маданият — конкрет ижтимоий бирлик ёки шахсга тегишли бўлган сиёсий онг ва сиёсий хулқ-атвор стереотиплари йиғиндисидир;

— Сиёсий маданият — тарихан қарор топган сиёсий муносабатлар тизимида ижтимоий субъектнинг (шахснинг, ижтимоий гуруҳнинг, жамиятнинг) ўз сиёсий билимлари, қадриятларидан келиб чиққан ҳолда мўлжалланган ниятларини ҳамда ўзига хос сиёсий хулқ-атворини намоён қилиши, амалга оширишидир. Сиёсий маданиятнинг юқорида келтирилган умумий талқинларидан келиб чиққан ҳолда унга қуйидагича таъриф бериш мумкин:

¹ Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп лугати. — Т.: «Шарқ», 1998. 191-бет.

² Фалсафа қомусий лугат. — Т.: «Шарқ», 2004. 365-бет.

«Сиёсий маданият бу — сиёсий ҳокимият ва сиёсий ҳаётга бўлган муносабат, уни идрок этишдаги сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият маданиятидир»¹.

Келтирилган фикрлар ва таърифларда сиёсий маданиятнинг турли жиҳатлари ўз ифодасини топган. Шу маънода ҳам, улар бу мураккаб тушунчани кенгроқ тушуниб олиш имконини беради. Шу билан бирга уларни янада такомиллаштириш ҳам унинг эътиборидан четда қолган жиҳатларини тушуниб олишга ёрдам беради. Ана шу фикримиздан келиб чиққан ҳолда бу тушунчага ўзимизнинг муносабатимизни билдирамиз.

Биринчидан, юқорида сиёсий маданиятни жамият маънавий маданиятнинг бир қисми, деган фикрга қўшилган ҳолда, унинг дунёқараш, хулқ-атвор, сиёсий вазминлик ва сиёсий огоҳлик кабиларни мужассамлаштиришини алоҳида таъкидлаш лозим, деб ҳисоблаймиз. Чунки, маданият ҳақида фикр юритганимизда унинг асосий мезони барча салбий кўрсаткичларни эмас, балки уларни бартараф эта билишдаги салоҳият ва маҳоратни назарда тутамиз. Шу маънода сиёсий маданият маънавий маданиятнинг бир қисми бўлиб, у барча жамият ҳаётида ва давлат фаолиятида турли объектив ҳамда субъектив омиллар билан боғлиқ ҳолатда юзага келган турли сиёсий зиддиятлар ҳамда можароларни сиёсий вазминлик ва сиёсий огоҳлик фуқаролар, синфлар, ижтимоий табақалар ва сиёсий кучларнинг маънан юксаклик билан ёндашувида ўз ифодасини топади. Жамиятда ва давлат ҳаётида содир бўладиган барча сиёсий зиддиятларни вазминлик ва сиёсий огоҳлик билан ҳал этилишида маънавиятнинг ўрни ниҳоятда катта, маънавияти қашшоқ бўлган шароитда сиёсий зиддиятлар ҳам авж олаверади. Шу маънода сиёсий маданиятга маънавиятнинг бир бўлаги сифатида қараш тўғри бўлади.

Иккинчидан, сиёсий маданият сиёсий жараёнларда иштирок этадиган фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг унинг ижобий йўналишда амал қилишини ташкил қила билишдаги кўрсаткичи, керак бўлса мезонидир. Зеро, бунга эришиш осон эмас. Чунки, жамиятда фуқаро-

¹ «Политология». Ўқув қўлланма. — Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. 178-бет.

лар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар мавжуд экан, уларнинг ҳар бирининг манфаатлари ва ўз «мен»лигини мустақкамлашга интилиши ҳам бўлади. Агар улар бўлмаганда жамият ҳам тўлақонли ижтимоий институт сифатида амал қилмаган бўлар эди. Бу ерда сиёсий маданиятнинг кўрсаткичи уларнинг мавжудлигида эмас, балки манфаатлари ва ўз «мен»лигини мустақкамлашга интилишлари сиёсий зиддиятлар ва турли тўқнашувларни юзага келтирмаслигидаги маҳоратларида ўз ифодасини топади. Аммо, ҳар доим ҳам бу даражага эришиш мураккаб кечади. Чунки, сиёсий жараёнларда нафақат фуқаролар, турли ижтимоий табақалар ва сиёсий кучлар, шу билан бирга давлат ҳокимияти ҳам иштирок этади. Айти пайтда, бу сиёсий институтнинг ҳам ўз «мен»лиги мавжуд бўлиб, уни мустақкамлаш ҳам унинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Ана шу жиҳатдан сиёсий жараёнларда ҳар икки томоннинг манфаатлари ва «мен»ликларини таъминлашдаги мувозанатнинг амал қилиши ҳам сиёсий маданиятнинг кўрсаткичи ҳисобланади.

Учинчидан, давлат ҳокимияти фаолиятида сиёсий маданиятнинг амал қилиши ҳам сиёсий жараёнларнинг ижобий йўналишда ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эгадир. Сиёсий жараёнларнинг ижобий йўналишда ривожланиши деганимизда, давлат ҳокимияти фаолиятининг амал қилиш жараёнида, фуқароларнинг унда иштирок қила олиши, улар сиёсий онгининг тобора ривожланиши, давлат ҳокимияти билан фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар ўртасида амал қиладиган муносабатларда барқарорлик ҳолатининг мажмуи назарда тутилади. Давлат ҳокимияти фаолиятида сиёсий маданиятнинг амал қилиши деганимизда: а) мамлакат тараққиёти ва халқ фаровонлигига хизмат қилувчи қонунларнинг қабул қилинишига эришиш ҳамда унинг ижроси устидан нафақат давлат, шунингдек, асосий эътиборни халқ назорати амал қилишининг фаолиятдаги стратегик йўналишга айланишига эришиш; бунда қабул қилинадиган қонунлар мамлакатнинг мавжуд ички иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий ҳолатига мувофиқ бўлиши. Агар бу ўта муҳим омил ҳисобга олинмаса, қабул қилинган қонунлар «ишламайди» ва ҳеч қандай самара бермайди. Бунинг оқибатида давлат ҳокимияти билан

аҳоли ўртасида ўзаро ишонч барбод бўлади ва давлат ана шу ишончга эришишнинг турли омилларини қўллаши; ҳатто, худди ана шу вазиятнинг содир бўлиши сиёсий маданиятнинг ривожланмаганлигининг аломати сифатида юзага келади; б) мамлакат ҳаётида мавжуд бўладиган ва аҳолининг турмуш фаровонлигига боғлиқ барча ижтимоий-иқтисодий масалаларни адолат тамойилига амал қилган ҳолда ҳал этилишидаги маҳорат ва салоҳиятга эришиш ҳамда улардан давлат ҳокимияти ўз фаолиятида самарали фойдалана билиши ундаги сиёсий маданиятнинг кўрсаткичи ҳисобланади. Бу ерда гап мамлакатнинг ягона ҳудуд бўлиши, ҳали унда яшаётган аҳолининг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларининг тенг таъминланганлигини билдирмаслиги ҳақида бормоқда. Чунки, ҳудудларнинг бирида бўлган ресурслар, иккинчисида бўлмаслиги мумкин. Бу — ҳудудларда аҳолининг турмуш фаровонлигидаги тенгсизлигига олиб келади. Давлат ҳокимияти ана шу ўта муҳим муаммони моҳирлик билан ҳал эта олиши лозим бўлади. Бу — мамлакат аҳолисининг бирлигини мустаҳкамлайди ва барқарор тараққиётга олиб келади. Бу масала нафақат иқтисодий-ижтимоий, шу билан бирга сиёсий барқарорликнинг амал қилиши учун ҳам амалий аҳамиятга эгадир. Чунки, давлат ҳаётида юзага келадиган сиёсий беқарорликнинг негизи ана шу масалага бориб тақалаверади. Унинг адолат тамойилига амал қилган ҳолда ҳал этилиши сиёсий маданиятга боғлиқ бўлади; в) мамлакат турли миллатлар ва турли динларга эътиқод қилувчи аҳолидан иборат эканлиги ҳамда уларнинг ўзаро тенглигини, эҳтиёжларини ҳисобга олиб, фаолият юритиш учун тенг шарт-шароит ярата билиш ҳам сиёсий маданиятнинг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Бу ўта нозик масала бўлиб, инсониятнинг интеллектуал салоҳияти ривожлангани сари уларнинг миллий ўзлигини англаши, ўз заминларига интилиши, урф-одат, анъана ва қадриятларини ўзлаштиришга интилишлари, диний қадриятларга садоқат ва эътиқоди ошиб бораётгани давлат ҳокимиятининг, уларнинг ҳар бирига ўта эътиборсизлик билан қараш ёки уларда юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни олдиндан билишга ҳаракат қила олмаслик ҳолатлари сиёсий маданиятдаги қолоқликнинг белгиларидан биридир. Чунки, бугун дунёдаги айрим мамла-

катлардаги сиёсий беқарорлик, ҳатто айрим мамлакатларда бегуноҳ инсонларнинг ҳалок бўлаётганлиги билан боғлиқ фожиалар давлатларнинг миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенгликни ўсиб бораётган эҳтиёжлар даражасида ташкил қилолмаганлиги натижасида юзага келмоқда, дейиш мумкин. Шу маънода бу давлат ҳокимияти сиёсий фаолиятидаги устувор масала бўлиши сиёсий маънавиятнинг қай даражада эканлигини ҳам кўрсатади; г) давлат ҳокимияти фаолиятидаги сиёсий маданиятнинг муҳим кўрсаткичларидан яна бири, бу — мамлакат ёшларига уларнинг эҳтиёжларига, ўсиб-улғайишлари учун зарур бўлган шарт-шароитларни юзага келтиришга бериладиган эътибор ҳисобланади.

Маълумки, авлодлар алмашуви объектив жараён, кечаги авлод бугунгисига, бугунгиси эртага келади авлодга ўрнини бўшатиб бериши бор ҳақиқат. Агар давлат ўз фаолиятида ана шу объектив жараёндан келиб чиққан ҳолда ёшларнинг баркамол бўлиб ўсиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратишга эътибор берса, авлодлар алмашинуви жараёнида унинг ўзи ҳам тобора ривожланиб бораверади. Чунки, бугунги авлод кечаги тўпланган тажрибадан фойдаланади, бугунги авлод ўзи тўплаган тажрибани эртанги авлодга қолдиради ва шу тариқа мамлакат тўпланган ижобий тажрибалар ҳисобига тараққий этади ҳамда салбийларидан сабоқ олади ва унинг қайта такрорланмаслигининг чора-тадбирларини кўради.

Шу билан бирга ёшлар ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ижтимоий гуруҳ бўлганлиги боис, уларнинг бир қисми нимани кўрса шунга амал қилишга, тақлидчиликка мойил бўладилар. Бундан айрим сиёсий кучлар ва оқимлар фойдаланишга ҳаракат қиладилар ҳамда ёшларни ўз измларига солишга уринадилар. Афсуски, бу салбий ҳолат кўпгина мамлакатлар ҳаётида бугун содир бўлмоқда. Бу, ўз навбатида, уларда сиёсий беқарорликни, чуқур иқтисодий-ижтимоий ва маънавий-маърифий инқирозларни вужудга келтирмоқда. Ана шу салбий ҳолатларнинг юзага келмаслигининг олдини олиш ва ёшларнинг эҳтиёжларига жиддий эътибор билан қараш давлат ҳокимияти фаолиятидаги сиёсий маданиятнинг яна бир муҳим кўрсаткичи ҳисобланади;

д) давлат ҳокимияти фаолиятидаги сиёсий маданиятнинг муҳим кўрсаткичларидан яна бири бу — унинг сиёсий бошқарувда кучга эмас, балки адолат, ишонч ва сиёсий вазминлик тамойилларига таянишда намоён бўлади. Давлат сиёсий институт сифатида ижтимоий ва сиёсий тузилма жиҳатдан жуда мураккаб тузилган. Унда, инсон, шахс, фуқаро, миллат, халқ, ижтимоий ташкилотлар, сиёсий кучлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирининг ўзига хос манфаатлари ҳам амал қилади. Манфаатлар турли-туманлигининг ўзи ҳар доим уларнинг ўзаро тўқнашуви учун манба бўлиб қолаверади. Агар ана шундай тўқнашув содир бўладиган бўлса, давлатнинг уларни ҳал қилишда, адолат ишонч ва сиёсий вазминлик тамойилларига амал қилиш даражасига етганлиги, унинг сиёсий маданиятининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Келтирилганлардан кўриниб турибдики, сиёсий маданият кенг қамровли ва ўта мураккаб омил ҳисобланади. Унга юқорида илгари сурган фикрларимиздан келиб чиққан ҳолда қуйидагича таърифни бериш мумкин. **Сиёсий маданият — сиёсий онг, сиёсий тафаккур, сиёсий огоҳлик, сиёсий вазминликни ўзида уйғунлаштирган ҳолда шахс, фуқаро, давлат ҳокимияти, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий кучлар умумманфаатлар ва мақсадлар йўлида ўз фаолиятларида амал қилишининг кўрсаткичини англатадиган тушунчадир.** Бу таърифдаги асосий гоё сиёсий маданиятнинг шахс, фуқаро, давлат ҳокимияти, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг сиёсий беқарорлик, ёхуд сиёсий можароларни ҳал қилишдаги ижобий фаолияти кўрсаткичи эканлигини кўрсатишда ўз ифодасини топади. Фикримизча, сиёсий маданиятдаги икки жиҳатни алоҳида ҳисобга олиш лозим бўлади: биринчидан, гап маданият ҳақида кетганда уларнинг қайси тури бўлишидан қатъи назар, моддийликдаги барча ижобий кўрсаткич ва тараққиёт белгиси ва инсониятга хизмат қиладиган илғор гоёлар ҳамда уларнинг амалиётдаги ифодаси кабиларни назарда тутамиз. Уларнинг акси эса маданият эмас, балки уларнинг инқирозий ҳолатидир; иккинчидан, маданият фаолиятининг маҳсули эканлигидир. Маданият ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки субъектлар фаолиятининг маҳ-

сули, бундан келиб чиқадики, сиёсий маданият ҳам субъектлар фаолиятининг натижасида шаклланади ва такомиллашиб боради.

Албатта, сиёсий маданият ҳам кенг маънодаги маданият каби кўп қиррали бўлиб, уни доимо такомиллаштириб боришни тақозо этади.

Сиёсий онг ва сиёсий маданият муносабатлари

Сиёсий онг ва сиёсий маданият бири-бирини тўлғазадиган тушунчалар бўлиши билан бирга, уларнинг ўзаро уйғун ҳолда ривожланмаслиги ҳам

мумкин. Бу, ўз навбатида, давлат ҳокимияти, фуқаролар ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар фаолиятларида зиддиятли вазиятларнинг юзага келтиради. Яъни, сиёсий онг ривожланиб кетса-ю, сиёсий маданият унинг тараққиёт даражаларидан орқада қолса, мамлакат ҳаётида сиёсий беқарорлик юзага келишига сабаб бўлади. Чунки, бундай ҳолатда мамлакат ҳаётида сиёсий «ўйинлар» учун вазият юзага келади. Сиёсий жараёнлар умумманфаатларга эмас, ана шу ўйинларни ташкил этувчиларга йўналтирилиб юборилади. Бу — мамлакатда сиёсий беқарорликни юзага келтиради ва унинг тараққиёти учун тўсиқ бўлади. Қачонки, сиёсий онг сиёсий маданиятга мувофиқ ривожлансагина барқарор тараққиёт учун шарт-шароит ҳам юзага келади. Аммо, шуни ҳам назарда тутиш лозимки, сиёсий онг сиёсий маданиятга нисбатан олдин шаклланади. Бу — сиёсий қарашлар, тасаввурларнинг пайдо бўлишида ўз ифодасини топади. Уларнинг амалиётга айланиши сиёсий жараёнларнинг юзага келиши ва уларни барқарорлаштиришга бўлган эҳтиёжда ўз ифодасини топади. Бу — сиёсий маданиятнинг шаклланиш жараёнининг бошланишини ҳам билдиради. Яъни, сиёсий онг сиёсий маданият шаклланишининг муҳим манбаи сифатида намоён бўлади.

Сиёсий онг билан сиёсий маданият ўртасидаги муносабатларга аниқлик киритиш учун, уларнинг ҳар бирининг ўзига хос функцияларига эътибор қаратиш тўғри бўлади. Энг аввало сиёсий онгнинг функцияларига эътибор берадиган бўлсак, улар қуйидагилардан иборат:

— **Сиёсий онгнинг билиш функцияси.** Бу — шахслар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг давлат

ҳокимияти, унинг фаолияти ва жамият ҳаётидаги сиёсий жараёнларининг маъно-мазмунини тушуниб олишда намоён бўлади. Улар ҳақида тегишли билимга эга бўлмасдан туриб сиёсий онг ривожлана олмайди.

— **Сиёсий онгнинг сиёсий жараёнларни юзага келтиришидаги функцияси.** Сиёсий онг бўлмаса, давлат фаолияти ва жамият ҳаётидаги сиёсий жараёнлар ҳам содир бўлмайди. Агар масалага янада чуқурроқ ёндашадиган бўлсак, сиёсий онг бўлмаса умуман сиёсий институтлар ҳам шаклланмайди. Сиёсий онг шаклланишига асосий туртки берган омил ҳам сиёсий бошқарувга эҳтиёжнинг юзага келтирганлигидир. Шу маънода ҳам сиёсий онг жамиятдаги сиёсий жараёнларга муносабатларнинг инъикоси сифатида пайдо бўлган, дейиш мумкин. Парадокс шундаки, у сиёсий жараёнларнинг инъикоси бўлиши билан бир вақтда уни ҳаракатга келтирувчи асосий омиллардан бири ҳам ҳисобланади. Сиёсий онг сиёсий жараёнларни ҳар доим ҳам ижобий томонга ривожланишига олиб келавермайди, баъзан жамият ҳаётида объектив ва субъектив сабабларга кўра, юзага келадиган номуаносиблик, инқирозлар ва бошқа салбий ҳолатларда сиёсий онг сиёсий маданиятдан узилиб қолади ва улар ўртасидаги мувозанат барҳам топади ҳамда у сиёсий жараёнларнинг салбий томонга ривожланишига хизмат қилиши мумкин. Бу — сиёсий онгнинг жамиятда юзага келиши мумкин бўлган зиддиятлар ва парокандаликлар омилига айлангани, деганидир. Бу ҳолат сиёсий онгнинг салбий жиҳати ҳисобланади. Шунинг учун сиёсий онгнинг ҳар доим сиёсий маданият доирасидан чиқиб кетмаслиги давлат фаолиятининг муҳим йўналиши бўлишини тақозо этади.

— **Сиёсий онгнинг манфаатларни мувозанатга келтириш функцияси.** Сиёсий онгдаги бу функциянинг моҳияти шундаки, жамиятда мавжуд бўлган фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларини ўзаро мувозанатга келтиришда сиёсий онг катта роль ўйнайди. Агар сиёсий онг жамият тараққиёти даражаларига мос равишда ривожланган бўлса, сиёсий кучлар манфаатларини ўзаро мувозанатга келтириш имконияти ҳам кучаяди. Унинг акси бўлса, манфаатлар тўқнашуви содир бўлади ва жамиятда сиёсий беқарорлик билан бир қаторда ижтимоий-иқтисо-

дий беқарорлик ҳам юзага келади. Муаммо, сиёсий онгдаги омилнинг ёвузликни бартараф этишга қай даражада йўналганлигига боғлиқдир. Ана шу жараёнда эзгуликнинг устун даражада ривожланганлиги сиёсий онг манфаатларни ўзаро мувозанатга келтириш омилига айлантиради. Сиёсий онг тараққиётининг юксаклик даражаси ҳам ана шу билан белгиланади.

— **Сиёсий онгнинг демократик қадриятларни шакллантириш ва ривожлантириш функцияси.** Демократик қадриятлар ўз ичига фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эркинлигининг таъминланганлиги, фикрлар хилма-хиллигининг амал қилиниши, кўп партиявийлик, сайловларда муқобилликнинг мавжудлиги, халқнинг давлат ҳокимияти устидан назорат қилиш механизмнинг ишлаши ва бошқаларни ташкил қилади. Сиёсий онг уларнинг шаклланиши ва ривожланишидаги асосий омиллардан бирини ташкил этади. Айни пайтда демократик қадриятлар ҳам сиёсий онг ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Улар ўртасида ана шу ўзаро муносабатлар мувозанатда бўлса, сиёсий жараёнлар ҳам барқарор ривожланади. Бу жараёндаги асосий муаммо — сиёсий онгнинг ривожланиши демократик қадриятларни «кенг ёйиш» байроғи остида жамиятда сиёсий беқарорликнинг юзага келтириш омилига айланмаслигининг амал қилиши билан боғлиқдир. Худди мана шу ҳолатнинг юзага келишининг олдини олиш, бир томондан, давлат ҳокимияти фаолияти билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, фуқаролар, ижтимоий табақалар ва сиёсий кучларнинг сиёсий огоҳлик ва сиёсий масъулиятни ҳис эта билиш салоҳиятига боғлиқдир. Уларнинг реал амал қилиши сиёсий онгнинг демократик қадриятларни барқарор ривожлантириш омилига айланишига олиб келади.

— **Сиёсий онгнинг йўналтирувчанлик функцияси.** Онгнинг бошқа шаклларида бўлгани каби сиёсий онгда ҳам фуқароларни маълум мақсадларга йўналтирувчанлик функцияси мавжуд. Унинг бу функцияси: а) фуқароларнинг давлат ҳокимияти фаолиятини билиш ва унда иштирок этишга мойилликни шакллантириш; б) фуқароларнинг амалдаги сиёсатга нисбатан ўзларининг мустақил позицияларини шакллантириш, кабиларда ўз ифодасини топади. Бу функ-

циянинг амалий аҳамияти шундаки, **бир томондан**, давлат ҳокимиятининг ўз сиёсий фаолияти устидан ўз назоратини олиб боришига, унинг фуқаролар билан ҳамкорлик қилишига ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Чунки, фуқаролар сиёсий онгининг ривожланиши нафақат уларнинг ўзлари учун, шу билан бирга давлат ҳокимиятининг доим ўз фуқаролари назоратида эканлигини англаб етишга ҳам ёрдам берса, **иккинчи томондан**, давлат ҳокимиятини сиёсий бошқарувда бир томонлама кетиб қолишидан огоҳ бўлишга, турли вариантларни ишлаб чиқишда, уларнинг энг самаралиларини амалиётга татбиқ этишга фаоллигини оширади. Яъни, сиёсий онгининг йўналтирувчан функцияси давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ҳамкорлигини мустаҳкамлайди ҳамда сиёсий бошқарувнинг самарали ишлашига ижобий таъсир ўтказди.

Сиёсий онгининг юқорида келтирилган функциялари ижобий характерга эгадир. Шунинг билан бирга сиёсий онг ҳар доим ҳам ижобий характерга эга бўлавермайди. Қачонки, сиёсий онгининг барқарор ривожланишини тартибга солиб турувчи сиёсий маданият унинг даражаларидан орқада қоладиган бўлса, у сиёсий жараёнларни беқарорликка йўналтирувчи омилга айланади. Унинг бу функцияси тор доирадаги ёвуз кучлар ва оқимлар манфаатларига хизмат қилади. Шу маънода ҳам сиёсий онгининг ривожланишини мамлакат ва унинг фуқароларининг манфаатларига йўналтира билиш сиёсий жараёнлардаги негиз вазифа ҳисобланади. Унинг давлат фаолияти, бошқа сиёсий институтлар ва ташкилотлар фаолиятларида амал қилиши барқарор тараққиёт кафолати ҳисобланади.

Сиёсий онг билан сиёсий маданият ўртасидаги нисбий мустақиллик уларнинг функцияларида ҳам ўз ифодасини топади. Хусусан, сиёсий маданият ўзига хос қуйидаги функцияларни бажаради:

— **Сиёсий онгни тартибга солиш функцияси.** Сиёсий онгининг жамиятда мавжуд турли манфаатларни мувозанатда бўлишида унинг сиёсий маданият уйғунликда ривожланишини ҳам билдиради. Агар улар ўртасидаги муносабатда узилиш юзага келса, энг аввало, сиёсий маданиятнинг саёзлиги билан боғлиқ бўлади. Иккинчи жиҳатдан, бу — сиёсий

онгнинг ҳам бетартиблик ҳолатини билдиради. Бу — ўз-ўзидан сиёсий беқарорлик учун замин ҳам яратади. Бунинг содир бўлмаслиги сиёсий маданиятнинг сиёсий онга мувофиқ ривожланишига боғлиқ бўлади.

— **Сиёсий маданиятнинг миллий ўзига хосликни акс эттириш функцияси.** Сиёсий маданиятнинг умумсиёсий жиҳатлари билан бир вақтда ҳар миллатнинг ўзига хос урф-одат, анъана, қадрият ва менталитетлари билан боғлиқ жиҳатлари ҳам мавжуд. Уларнинг турли халқларда, миллатларда амал қилиши, баъзи ҳолатларда айрим «сиёсатчилар» томонидан у халқда демократик қадриятлар «ривожланган», бунисида «ривожланмаган», — деган ғайриилмий фикрларни илгари суришлари учун асос ҳисобланади. Энг хатарлиси шундаки, худди ана шу ғайриилмий ғояни дастак қилиб, ғаразли мақсадларни кўзлаган кучлар айрим мамлакатларга уни олиб киришга ҳаракат қиладилар. Улар бу ҳолатда «демократия тақчиллиги» бор деб ҳисоблайдилар ва бундай мамлакатларга зудлик билан ҳарбий кучларни олиб киришга эришадилар. Аслида бунинг замирида «демократиянинг тақчиллиги» эмас, балки ёвуз кучларнинг ғаразли ниятларини амалга ошириш йўлидаги ҳаракатлари, ундан фойдаланган ҳолда мамлакатларни ўз измига солиш, уларнинг устидан ҳукмронликка эга бўлиб, бойликларга эга бўлиш ётади.

Сиёсий маданиятда миллий ўзига хосликнинг намоён бўлиши, деганда унда миллат, халқнинг асрлар давомида аждодлари томонидан миллий давлатчиликни шакллантиришдаги тажрибалари ҳам ўз ифодасини топади. Бу — амалиётда фуқароларнинг, ижтимоий табақалар ва сиёсий кучларнинг қонунларга итоаткорлиги, сиёсий элитага нисбатан ҳурмат, сиёсий мунозарали масалаларни босиқлик, вазминлик, ҳамжиҳатлик билан ҳал этишга мойилликнинг кучлилиги ёки уларнинг тақчиллиги кабиларда ўз ифодасини топади. Шу маънода ҳам демократик қадриятларни у «тақчил» бўлган ҳудудларга кўчириш назарий жиҳатдан ғайриилмий, амалий жиҳатдан хатарли ҳисобланади.

Аслида, демократик қадриятлар кўчирилмайди, балки шакллантирилади. Унда сиёсий ҳокимият ва фуқароларнинг бу қадриятга нисбатан мойиллиги муҳим аҳамиятга эга бўла-

ди. Яъни ҳар икки томон уни шакллантиришда фаол иштирок қилиши талаб этилади. Давлат ҳокимияти, демократик қадриятларни шакллантириш билан боғлиқ шарт-шароитни яратса-ю, фуқаролар, уни қабул қилишларига салоҳиятлари етмаса ва уни амалиётга айлантиришда фаоллик кўрсатмасалар демократик қадриятлар ҳам шаклланмайди. Аксинча, фуқароларнинг сиёсий фаоллиги ошиб кетиб, демократик қадриятларни шакллантириш кучайиб кетса-ю, давлат ҳокимияти унга мойиллик билдирмаса ёки бевосита иштирок қилмаса ҳам демократик қадриятлар шаклланмайди.

Худди ана шу жараёнларда миллий давлатчиликни шакллантириш ва халқнинг ўзига хослиги ўз ифодасини топади. Бу сиёсий маданиятнинг ривожланишидаги ўзига хошликнинг намоён бўлишидаги энг мураккаб жиҳатларидан бири ҳисобланади.

— **Сиёсий маданиятнинг шахслар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар манфаатларини мувозанатга келтириш функцияси.** Юқорида бу функциянинг сиёсий онгга тааллуқли эканлиги ҳақидаги фикрни ҳам илгари сурган эдик. Унинг сиёсий онгдаги функцияси амалда сиёсий жараёнларнинг авж олиши шароитида кечади. Агар сиёсий онг юқори даражада ривожланган бўлса, сиёсий беқарорликнинг жамиятда мавжуд барча инсонлар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар учун хатарли эканлиги англаб етилади ва унга вазминлик билан муносабатда бўлиш вазияти юзага келади. Аммо, юзага келган сиёсий беқарорлик фақат сиёсий онгнинг юксак даражада бўлиши билан ҳал этиб бўлмайди, бунинг учун албатта сиёсий маданиятнинг юқори даражада бўлиши ҳам талаб этилади. Чунки, сиёсий маданиятда сиёсий беқарорликни бартараф этишга мойиллик, унинг юзага келтирадиган табиати, руҳий-ахлоқий ва маънавий салоҳияти ҳам ўзаро мужассамлашган бўлади. Яъни, сиёсий маданият сиёсий онгга нисбатан умумманфаатларга устувор хизмат қилиши уларнинг ўзига хос жиҳатларини белгилайди.

Келтирилган бу омиллардан кўриниб турибдики, сиёсий маданият сиёсий тизимда барқарор ривожланишига ҳам ижобий таъсир ўтказди. Хуллас, сиёсий маданият амалда

шахслар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларнинг, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маънавий-маърифий манфаатларнинг мувозанатда бўлишида сиёсий онгга нисбатан етакчи ўринга эга бўлади.

— **Сиёсий маданиятнинг сиёсий кучлар сиёсий маданияти ва сиёсий мақсадлари даражаларини аниқлаш функцияси** ҳам мавжуд. Бу функциянинг маъноси шундаки, сиёсий кучларнинг асосий мақсади давлат ҳокимиятини қўлга кириштириш ҳисобланади. Аммо, уни қандай йўл билан қўлга кириштириш сиёсий маданиятнинг даражаларига бориб тақалади. Агар сиёсий кучлар давлат ҳокимиятини қўлга киритишда дунёда амал қиладиган демократик қадриятларга таянса, бу — уларнинг сиёсий маданиятнинг барқарор ривожланганлигининг кўрсаткичи, аксинча, улар ўз атрофига сиёсий ҳаётдан йироқ бўлган кучларни бирлаштириб, жамият ҳаётидан сиёсий беқарорликни вужудга келтирадиган бўлса, бу — сиёсий маданиятнинг тараққий қилмаганлигининг ёки инквизициянинг белгиси ҳисобланади.

Бу функция амалда бугун кўпгина мамлакатлардаги сиёсий жараёнларнинг авж олаётганлиги шароитида жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Чунки, авж олаётган сиёсий беқарорликда сиёсий кучларнинг ўзаро муносабатларидаги яқдилликнинг йўқлиги ёки сиёсий ҳокимиятнинг юзага келаётган сиёсий можароларини олдиндан башорат қилишга салоҳияти етмаганлиги, сиёсий маданиятнинг ривожланиш даражасини аниқлаш ва сиёсий мақсадлар ҳақида аниқ билим ҳамда тасаввурни шакллантириш имконини бермаганининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

— **Сиёсий маданиятнинг мамлакат хавфсизлигига нисбатан юзага келадиган таҳдидларга қарши фуқароларда сиёсий иммунитетни шакллантириш функцияси** ҳам мавжуд. Сиёсий иммунитет деганимизда, фуқаролар онги ва дунёқарошида ташқаридан кириб келадиган ва мамлакат ичкарисида шаклланиши мумкин бўлган турли ёвуз ва бузгунчи сиёсий оқимлар ҳамда уларнинг ғояларига нисбатан қарши турадиган сиёсий — руҳий салоҳиятни назарда тутамиз.

«Сиёсий иммунитет» тушунчасига сиёсий фалсафий жиҳатдан фанда таъриф берилмаган ва таҳлил қилинмаган. Аммо, унга ўрганиш, шакллантиришнинг имкониятларини

излаб топишга бўлган эҳтиёж нафақат у ёки бу мамлакат, балки дунёдаги барча мамлакатлардаги сиёсий ҳаётнинг барқарор ривожланишининг муҳим омили сифатида нафақат назарий, шунингдек, амалий аҳамияти ҳам кундан-кунга ошиб бормоқда. Ана шу жиҳатдан, сиёсий маданиятнинг уни ривожлантиришдаги ўрнига алоҳида эътибор билан қараш зарурияти келиб чиқмоқда. Айниқса, ёшлар онгида сиёсий иммунитетни шакллантиришга тобора эҳтиёж ошиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Улар ҳақида кейинги бобда фикр юритамиз.

Яна сиёсий иммунитетнинг мамлакатлар хавфсизлигини таъминлашдаги ўрнига қайтиб, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги дунё сиёсий «ўйинлар» ва сиёсий оқимлар билан тўлиб-тошди, боз устига уларни ер юзида оммалаштиришнинг имкониятлари мавжуд эҳтиёжлар даражасидан ҳам ошиб кетди. Энг хатарлиси шуки, уларнинг барчаси ёшлар онги ҳамда қалбини эгаллаш, у орқали эса дунёда ўзларининг сиёсий ҳукмронлигини ўрнатиш учун кураш авж олаётганлигидир. Булар мамлакатларнинг хавфсизлигига, ҳатто уларнинг суверенитетига нисбатан таҳдидларнинг кучайиб боришига олиб келмоқда.

Ана шундай шароитда, фуқаролар сиёсий маданиятини ривожлантириш ва мамлакат хавфсизлигига бўлган эҳтиёж ҳам ошиб бормоқда. Бу жараёнда моддий қуроли (ҳарбий қуроли) эмас, балки кўзга кўринмас маънавий-руҳий (ғоя, мафкура) қуролидан фойдаланаётганлиги боис ҳам мамлакат аҳолиси, айниқса, унинг ёшлар ижтимоий гуруҳи онги ва қалбида сиёсий иммунитетни шакллантиришда сиёсий маданиятнинг амалий аҳамияти ҳамда самараси катта бўлади.

— **Сиёсий маданиятнинг миллий ва умуминсоний манфаатларни уйғунлаштириш функцияси.** Ҳар бир халқ ва миллатнинг ўзига хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳада манфаатлари мавжуд. Аммо, уларнинг барқарор бўлиши нафақат мамлакатларнинг ўзларида, шунингдек, дунёда кечадиган жараёнларга ҳам боғлиқдир.

Айниқса, бугун XXI аср дунё мамлакатларини бир-бирига шундай боғлаб қўйдик, уларнинг ўзаро айри ҳолда ҳаёт кечириши мумкин бўлмай қолди. Бу ҳолатнинг энг

хатарли жиҳати шундаки, гарчанд дунёнинг икки қутблиги тугаши билан совуқ уруш сиёсати назарияда тугаган бўлса ҳам, амалда у глобаллашувнинг авж олиши жараёнида янги мафқуралар воситасида тараққий топган мамлакатларнинг ўзга мамлакатларни ўз измига солишга қаратилган сиёсатлари шаклида давом этмоқда. Бу уруш ўзининг мамлакатлар ва уларда яшаётган халқларга нисбатан юзага келтираётган таҳдиди, икки қутбли дунёда амал қилган совуқ урушдан ҳам кучлироқдир. Чунки, у реал қурол билан дунёга таҳдид солган бўлса, ҳозир кетаётган уруш инсонларнинг онги, қалби, дунёқарашини ва тафаккурини эгаллашга қаратилган. Агар улар ўзга ёвуз ниятли кучлар томонидан эгалланадиган бўлса, дунёдаги турли-туманликдан иборат гўзаллик барбод бўлиб, бир қутбли дунё пайдо бўлади. Бу — инсоният учун тузатиб бўлмайдиган фожиага олиб келади.

Шу билан бирга дунёда қуролланиш пойгаси ҳамон давом этмоқда. Ҳарбий мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, бугун дунёда тўпланган портловчи қуроллар офирлик кучи жиҳатдан ер юзида яшаётган етти миллиарддан ортиқ инсонларнинг ҳар бирига бир тоннадан тўғри келишига қарамасдан, уларни такомиллаштириш, улардан ҳам кучлиларини ишлаб чиқиш давом этирилмоқда. Гарчанд, реал ҳаётда уларни қўллашнинг имконияти чекланган бўлса ҳам, инсонларнинг руҳиятига, уларнинг бежавотир яшашларига таҳдиди ниҳоятда катта бўлаётганлиги ҳам бор гап. Уларни реал ҳаётда қўллашнинг имконияти чекланган деганимизнинг маъноси шуки, уни ким қўллайдиган бўлса, унинг ўзи ҳам омон қолмаслиги бугун ҳеч кимга янгилик эмаслиги аён бўлмоқда.

Хуллас, бугун инсоният ана шундай мураккаб, бир вазиятда яшаётган даврда, уларнинг умумманфаатлари бўлган дунёда кўп қутбли сиёсатнинг амалда сақланиб қолиши ва уларда сиёсий огоҳлик руҳиятини мустаҳкамлашда сиёсий маданиятни ривожлантириш ҳамда унинг имкониятларидан фойдаланишга эҳтиёж тобора ошиб бормоқда.

— **Сиёсий маданиятнинг давлатлараро ва минтақалараро сиёсий муносабатлар ҳамда ҳамкорликларнинг ривожланиши ва такомиллашувдаги функцияси ҳам мавжуд.** Бу

функциянинг амалий аҳамияти қуйидагиларда ўз ифодасини топади.

Собиқ шўро ҳукмронлиги барбод бўлганидан кейин унинг қарамоғида бўлган собиқ иттифоқдош республикалар ўз мустақиллигини қўлга киритиб, уларнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, мустақил сиёсат олиб боришга киришдилар. Аммо, бу — азалдан бир-бирига тили, урф-одат, анъана ва қадриятлари яқин бўлган халқларнинг баъзи давлатлар лидерларининг амбициялари, сиёсий ҳис-ҳаяжонларга берилиши ва ўзларининг сиёсий «мен»лигини намоиш этишга қаратилган сиёсатни олиб боришга мўлжалланган фаолиятлари оқибатида ўзаро узоқлашиб боришига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда.

Худди ана жараённинг авж олишининг олдини олишда давлатлараро ва минтақалараро сиёсий ҳамкорликни ривожлантириш, биргаликда минтақа мамлакатлари ва уларда яшаётган халқларга катта хавф солаётган экстремизм, терроризм, ёвуз диний оқимлар, наркотик моддаларнинг тарқалишининг олдини олиш, одам савдосига қарши кураш, турли қуролларнинг ёвуз кучлар қўлига ўтиб кетишига йўл қўймаслик каби умумманфаатлардан иборат бўлган муаммоларни ҳал этишда ҳамкорликни мустаҳкамлашда фуқаролараро, миллатлараро, халқлараро ва давлатлараро нафақат иқтисодий ҳамкорликни, шу билан бирга сиёсий маданиятни ривожлантириш ва унинг имкониятлардан фойдаланишга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Сиёсий маданиятнинг бу жараёндаги ўрни шундаки, унинг ривожланиши ва давр тараққиётига мувофиқ такомиллашуви, сиёсий амбицияларнинг авж олинишига, давлатлар, минтақаларнинг манфаатларини ҳар қандай сиёсий «мен»ликни намоиш этишдан устун қўйишга, фуқаролараро ва давлатлараро сиёсий вазминлик, ўзаро манфаатларни ҳисобга олиш муҳитининг ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини ўтказди.

Жаҳон мамлакатларининг ўзаро муносабатлари ва давлатлар лидерларининг ўзаро муносабатларидаги кескин зиддиятларнинг юзага келишида бошқа омиллар билан бир вақтда сиёсий маданиятнинг тараққий қилиш даврида кетаётган ўзгаришлар эҳтиёжларидан орқада қолаётганлиги билан боғлиқлиги юқорида илгари сурилган фикрларимизда ўз ифо-

дасини топган. Булардан келиб чиқадиган хулоса шуки, сиёсий маданият нафақат айрим олинган мамлакатлар ва уларда яшаётган халқларнинг сиёсий барқарорликда ҳаёт кечиришининг, шу билан бирга давлатлараро ва минтақалараро умумманфаатларга хизмат қилувчи сиёсий ҳамкорликнинг мустақамланишида муҳим омил вазифасини ҳам бажаради.

Шундай қилиб, сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг ҳар бирининг ўзига хос функциялари мавжуд бўлиб, уларнинг ривожланиши, тобора такомиллашуви фуқаролар, миллатлар, халқлар ва давлатлардаги сиёсий барқарорликни таъминлашга ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Уларнинг ёшлар онгида ривожлантиришга алоҳида эътибор берилишини эса бутун дунёда кетаётган ўзгаришларнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Энди сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг глобаллашувнинг авж олиши шароитида ривожлантиришга бўлган эҳтиёжнинг ошиб бораётганлиги масаласига қайтиб, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, у дунёнинг тобора сиёсийлашиб боришига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшмоқда. Бунинг маъноси шуки, инсонларнинг сиёсий жараёнларга оммавий равишда жалб қилиш, уларни шу йўл билан ҳаёт кечириши учун зарур бўлган ижтимоий ва иқтисодий муаммолардан чалғитиш ва сиёсий беқарорликни вужудга келтириш глобаллашувнинг авж олиши натижасида янги поғонага кўтарилиди. Глобаллашув тараққий топган мамлакатларнинг нафақат дунё иқтисодиёти устидан ўз назоратини ўрнатишлари учун имконият, шу билан бирга уларга ўзларининг сиёсий ҳукмронлигига эришишлари учун ҳам шарт-шароит яратиб бериш омилига айланиб бормоқда. Бу, ўз навбатида, фуқароларимиз, айниқса, ёшларимизнинг сиёсий онги ва маданиятини тобора ривожлантириб бориш вазифасини долзарб-лаштиради.

III боб. МАДАНИЯТ ТИЗИМИДА ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ

Сиёсий маданият тизими

Тизим маълум алоқалар ту-
файли бирлашган элементлар
йиғиндисини ифода этувчи ту-
шунча ҳисобланади. Тизим жами-
ят ҳаётида энг кўп қўлланиладиган тушунчалардан бирини
ташкил қилади. У жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, сиё-
сий ва маънавий-маърифий ҳаёти таҳлилида қўлланилиб кел-
моқда. Тизимнинг ҳар бири маълум элементлардан иборат
бўлиб, ўзига хос функцияларни бажаради ва ягона яхлит-
ликда у ёки бу объектни ўзида ифода этади. Жумладан,
агар жамиятнинг иқтисодий тизими, иқтисодиёт билан боғ-
лиқ бўлган барча элементларнинг яхлитлигини ифода этса,
сиёсий тизим жамиятнинг мақсад, вазифаларини аниқлаш,
жамият сиёсий тизимидаги элементларини бирлаштириш ва
мавжуд имкониятларни амалга оширишга сафарбар қилув-
чи механизм ҳисобланади. Демак, жамиятнинг сиёсий ти-
зими сиёсий ҳокимиятни шакллантирувчи ва амалга оши-
рувчи воситалари бўлган давлат ва давлат ҳокимияти, эле-
ментлари ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари мажмуидир.
Бу тушунчани бошқа соҳаларда ҳам шу тариқа татбиқ қилиш
мумкин.

Энди сиёсий маданият тизими тушунчасига қайтиб, шуни
алоҳида таъкидлаш лозимки, энг аввало, давлат ҳокимия-
ти ва фуқароларнинг сиёсий жараёнларга муносабатларини
маърифийлаштиришга хизмат қилувчи элементлар мажмуи-
ни ўзида ифода эттирувчи яхлитликни тушуниш мумкин.
Яъни, давлат ҳокимияти маълум элементлардан ташкил топ-
ган, уларнинг ҳар бири ўзига хос функцияни бажаради.
Худди шунингдек, фуқароларнинг сиёсий жараёнларга му-

носабатлари ҳам турли сиёсий институтлар орқали фаолият олиб боради. Уларнинг ҳар бири нисбий мустақил ва айни пайтда ягона яхлит бир бутунликни ҳам ўзида ифода эттиради. Шундай қилиб, сиёсий маданият тизими давлат ҳокимияти ва фуқаролар сиёсий муносабатларида амал қиладиган элементлар яхлитлигидир.

Сиёсий маданият тизими сиёсий онг, сиёсий тафаккур, сиёсий мафкура, сиёсий ахлоқ, сиёсий тарихий тажриба, сиёсий иммунитет, сиёсий қадриятлар кабиларни ўз ичига олади. Уларнинг ҳар бири сиёсий маданиятнинг мустақил элементи сифатида ўзига хос тарзда шаклланади ва тегишли функцияларни бажарган ҳолда ягона бирлик мажмуасини ташкил қилади.

Сиёсий онг тўғрисида юқорида батафсил тўхтаганлигимизни ҳисобга олиб уларни такрорламаслик мақсадида, бу ерда шуни таъкидлаш лозимки, у тизимдаги энг асосий элементлардан бирини ташкил қилган ҳолда, бошқа элементлар шаклланиши учун ҳам муҳим роль ўйнайди. Чунки сиёсий онг шаклланмасдан туриб, тизимни ташкил этувчи бошқа элементлар ҳам шаклланмайди.

Сиёсий тафаккур — давлат ҳокимияти, унинг фаолият, мақсад ва манфаатлари, ўзаро ички муносабатларининг боғланишлари ҳақидаги реал билимларни ифода эттирувчи тушунча. Сиёсий тафаккур инсонларнинг давлат ҳокимияти ҳақидаги билимлари ва уларнинг реал кўринишларида намоён бўлади. У сиёсий онгнинг шакли бўлиб сиёсий назариялар ва қарашларни ўзида акс эттирувчи билимлардан иборат бўлган тушунчадир.

Сиёсий мафкура — ҳокимиятининг сиёсий ҳаёти, сиёсий тизими, турли сиёсий ва ижтимоий гуруҳларнинг ўрни, роли тўғрисидаги ғоялар, қарашлар ҳамда уларнинг сиёсий ҳокимиятга интилишдаги мақсадлар фаолиятининг ифодаси. Сиёсий мафкура фақат сиёсий ғоялар ва қарашлар билан чекланмайди, улар билан бир қаторда сиёсий мақсадларни амалга оширишда муҳим восита (механизм) ва фаолият шакли ҳамдир.

Сиёсий ахлоқ — сиёсий дунёқараш, сиёсий қадриятлар, фуқароларнинг хулқ-атвори ва уларнинг сиёсий институтлар билан бўладиган муносабатларининг мажмуи ҳисобла-

нади. Сиёсий ахлоқ давлат ҳокимиятида тенглик ва ижтимоий адолат кабиларни қарор топтиришда муҳим омил ҳисобланади. Сиёсий ахлоқнинг жамият ва фуқаролар манфаатига хизмат қилишга йўналтириганлиги барқарор тараққиёт учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Сиёсий хулқ-атвор — сиёсий жараёнларда иштирок қилувчи субъектларнинг маънавий-ахлоқий даражаларининг ҳолатини ифода этувчи тушунча. Унинг асосий кўрсаткичи субъектларнинг сиёсий жараёнларда ўзларини қандай тутиши ва нимага устуворлик билан муносабатда бўлишида ўз ифодасини топади. Агар сиёсий жараёнларда қатнашаётган субъектлар жараёнларнинг ижобий томонга ривожланишига ҳар қандай зиддиятли масалаларни вазминлик ва босиқлик билан ҳал этилишига мойил бўлсалар, бу уларнинг сиёсий хулқ-атворларида маънавий-ахлоқий салоҳиятнинг барқарор ривожланаётганлигини кўрсатади. Бу, ўз навбатида, мамлакат тараққиёти учун муҳим аҳамиятга эга бўлади. Агар унинг акси бўлса, сиёсий жараёнларда қатнашаётган субъектларнинг, бир томондан, маънан қашшоқлигини кўрсатса, иккинчи томондан, уларнинг ўз манфаатларини мамлакат ва умумхалқ манфаатларидан устун қўйишга мойил бўлган хулқ-атворга эга эканлигини ҳам билдиради.

Сиёсий кайфият — сиёсий жараёнларда қатнашаётган субъектларнинг уларни қай даражада англаб етиши, тасаввур этиши ва уларга нисбатан қарашларидаги руҳий ҳолатини ифода этувчи тушунча. Сиёсий кайфият сиёсий жараёнларнинг қайси томонга ўзгаришига қараб ўзгариб туради. Унда эзгуликка йўғрилган туйғуларнинг мустақкам бўлиши сиёсий барқарорликнинг таъминланиши учун амалий аҳамиятга эга бўлади. Сиёсий кайфият сиёсий жараёнлар таъсирида эмас, балки унда кечадиган муносабатлар, иштирок этаётган кучлар ва уларнинг мақсадлари ҳамда йўналишига мувофиқ ўзгариб туради. Ундаги барқарорлик сиёсий жараёнларнинг барқарор ривожланишига боғлиқ бўлади. Айни пайтда, у сиёсий жараёнларнинг ижобий ёки салбий томонга ривожланиб кетишига ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Сиёсий тарихий тажриба деганимизда давлат ҳокимиятини шакллантириш, уни бошқариш ва барқарор ишлашини таъминлаш, фуқаролар билан улар ўртасидаги муносабатларда

барқарор мувозанатга эришиш борасидаги йиллар давомидаги тўпланган фаолият натижасини назарда тутамиз.

Сиёсий иммунитет деганимизда фуқаролар онги ва дунё-қарашида ташқаридан кириб келадиган ва мамлакат ичка-рисида юзага келиши мумкин бўлган, унинг хавфсизлигига таҳдид солувчи сиёсий кучлар, ёвуз ва бузғунчи сиёсий оқимларга ҳамда уларнинг ғояларига қарши тура оладиган сиёсий-руҳий салоҳиятни тушуниш мумкин. Бу тушунча ҳақида иккинчи бобда фикр юритган эдик, гап бу ерда унинг сиёсий маданият тизимидаги муҳим элементларидан бири ҳақида кетмоқда.

Сиёсий қадриятлар давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги фаолиятлари давомида тўпланган ютуқлари ва уларнинг ана шу институтларининг бугунги, эртанги куни ҳамда истиқболи учун аҳамиятли бўлган ва уларга хизмат қиладиган сиёсий тажриба бойликлар йиғиндисиدير. Сиёсий қадриятлар сиёсий фаолият билан боғлиқ ҳолда юзага келади ва уни такомиллашувида фойдаланилади. У сиёсий тарихий тажрибага яқин. Аммо, улар ўртасида фарқлар ҳам мавжуд. Жумладан, сиёсий тарихий тажриба давлат ҳокимияти тараққиётининг маълум босқичи учун аҳамиятли бўлиб, унинг кейинги босқичига жавоб берилмай қолиши мумкин. Чунки, ҳар бир тарихий босқич янги ёндашувларни ва тажрибанинг ўзини ҳам доим такомиллаштириб боришни тақозо этади. Қадрият эса, ҳар доим аҳамиятли ва барча тараққиёт босқичларига хизмат қилиб боради.

Айни пайтда, барча давлатлар ҳокимиятлари учун андоза бўлиши мумкин бўлган тажрибани биронта давлат ўз фаолиятида қўллай олмайди. Шу маънода тажрибага маълум маънода эҳтиёткорлик билан ёндашилади. Қадриятлар умумий характерга эга бўлиб, уни барча давлатлар ўз тараққиёт босқичларида қўллашлари мумкин. Сиёсий тажриба ва қадриятлар ўзаро боғлиқдир. Қадрият узоқ тарихий тараққиёт босқичидаги тажрибанинг барча учун аҳамиятли бўлган жиҳатлари ҳисобига юзага келади. Шу маънода ҳам улар ўртасидаги ана шу боғлиқликни назарда тутиш лозим бўлади.

Шундай қилиб, сиёсий маданият тизими ўзига давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг сиёсий фаолияти билан боғлиқ бўлган юқоридаги элементларни бирлаштирган ҳолда,

мукаммал кўринишда намоён бўлади. Сиёсий маданиятнинг ана шу элементлари ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланади ва такомиллашиб боради. Улардан қайси бир элементи тўлақонли ишламаса, сиёсий маданият ҳам тўлақонли ривожлана олмайди. Шу билан бирга, бу ҳолат жамият ҳаётида сиёсий беқарорликнинг юзага келишига сабаб бўлиши мумкин.

**Ёшлар сиёсий
маданияти тушунчаси
ва намоён бўлиш
хусусияти**

Сиёсий маданият жамият аъзоларининг барчаларида бир даражада ривожланмайди. Бу жиҳатдан қараганда жамият аъзоларининг сиёсатга қизиқиши, сиёсий жараёнларда қатнашишга лаёқатлилиги ёки аксинча, уларга безътиборлиги кабиларни назарда тутиш лозим бўлади. Бу нафақат ёшлар ижтимоий гуруҳлари, балки жамиятнинг барча табақаларига хос бўлган хусусият дейиш мумкин. Сиёсий маданият тизимида, унинг такомиллашувида, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилишида ёшларнинг алоҳида ўрни бор. Чунки, ҳар янги авлод давлат ҳокимиятининг меросхўрлари сифатида унинг истиқболи учун масъулдирлар.

Ёшларнинг сиёсатга қизиқиши ва сиёсий жараёнларда иштирок этишга мойил бўлган қисми жамият ҳаётида маълум мавқега эга бўлади. Чунки, улар қуйидагилар билан боғлиқ: 1) ҳокимиятда ўзига хос мавқега эга бўлиш; 2) ҳокимият ҳаётида ўз иштироки билан ўзининг сиёсий манфаатларини, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маърифий эҳтиёжларини қондириш; 3) ҳар бирининг ўз сиёсий «мен»лигига эришиш мақсади; 4) Давлат ҳокимияти ва жамият ҳаётида сиёсий барқарорликнинг таъминланишига ўз ҳиссасини кўшиш; 5) ўзининг ҳақ-ҳуқуқларининг тўла таъминланишига эришиш; 6) мамлакат тараққиёти ва халқ фаровонлигига хизмат қиладиган қонунларнинг қабул қилинишида ва уларнинг реал амалиётга татбиқ қилинишида иштирок этиш; 7) барча ёшларнинг манфаатларининг мамлакатда олиб бориладиган ички ва ташқи сиёсатда ўз ифодасини топишига эришиш; 8) ёшларнинг жамиятда бошқа ижтимоий табақалари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, мамлакат тараққиёти, халқ фаровонлиги йўлида ягона куч сифатида ҳаракат қилиш; 9) мамлакатнинг халқаро

миқёсда сиёсий нуфузини оширишда ва унинг интеллектуал қудратини мустақамлашда барча ижтимоий гуруҳлар билан тенг иштирок қилиш кабилардир.

Келтирилганлардан маълум бўладики, ёшларнинг сиёсатга қизиқиши ва сиёсий жараёнларда иштирок этишга мойиллиги мамлакат тараққиёти, жамиятдаги яқдиллик ва умумхалқ фаровонлиги учун амалий аҳамиятга моликдир. Унинг мамлакат сиёсий ҳаёти тараққиётидан орқада қолиши, бир томондан, унинг сиёсий беқарорлиги учун хавф-хатар бўлса, иккинчи томондан, ёвуз кучлар ва оқимларнинг ёшларни ўз измига солишлари учун ҳам имкониятни вужудга келтиради. Шунинг учун ҳам ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш ва уни изчиллик билан такомиллаштириб боришга ҳар доим ҳам эҳтиёж ошиб бораверади.

Энди «ёшлар сиёсий маданияти» тушунчасининг маъно-мазмунига қайтиб, шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, уларнинг маданияти ҳам: а) умуммаданиятнинг таркибий қисмларидан бирини ташкил қилади; б) жамият ҳаётида амал қилаётган сиёсий маданият тизимида уйғун ҳолда намоён бўлади. Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда ёшлар сиёсий маданиятига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Ёшлар сиёсий маданияти деганда, уларнинг сиёсий ҳокимият, сиёсий ҳаёт, сиёсий жараёнларга бўлган муносабатлари, уларни идрок этишдаги сиёсий қарашлар, кўникмалар, сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолиятларида амал қиладиган маданият шаклини тушуниш мумкин. Бу таърифдаги асосий ғоя ёшларнинг сиёсий маданиятини белгилаб берадиган, уларнинг сиёсий ҳокимиятга муносабати, сиёсий жараёнлар ривожига қарашлари, уни идрок қилишлари ва ўз сиёсий фаолиятларида ижобий жиҳатдан ривожланишига ҳисса қўшишдаги иштирокини, улар сиёсий маданиятларининг муҳим кўрсаткичи эканлигини алоҳида таъкидлашдир.

Ёшлар жамият ҳаётида етакчи ўринга эга бўлган ижтимоий гуруҳ ҳисобланади. Чунки, улар: а) мамлакатдаги меҳнат ресурсларининг асосий қисмини ташкил этади; б) аждодларни авлодлар билан боғлаб турадилар; в) жамият ва мамлакат ҳаётидаги бунёдкорлик, тараққиёт, сиёсий ва ижтимоий барқарорликнинг қайси даражада бўлиши кабилар билан боғлиқдир. Шу билан бирга уларнинг ҳаётий тажрибага

эга бўлмаганлиги, бир қисмининг дунёқараши, реал жараёни объектив англаб етилмаслиги кабилар ҳам жамият ва давлатнинг барқарор ривожланишига нисбатан хавф-хатар эканлигини ҳам назарда тутиш лозим бўлади. Улар озми-кўпми ундан қатъи назар, жамият учун хавфли эканлигини ҳам эътибордан қолдириб бўлмайди.

Ана шу келтирилганларга асосланиб айтиш мумкинки, ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш ва изчиллик билан такомиллаштириш давлат сиёсий фаолиятининг муҳим йўналишини ташкил қилади. Аммо, бу вазифани амалга ошириш осон иш эмас. Чунки, уларнинг сиёсий онгининг тобора ўсиб бориши ва унинг маданият даражасига кўтарилиши жуда мураккаб кечадиган жараён ҳисобланади. Жумладан, уларнинг: а) сиёсий ҳокимиятда ўз «мен»лигига эга бўлишга интилишлари; б) сиёсий жараёнларда фаол иштирок этишга интилишлари ва унга мойилликнинг кучлилиги; в) ўзларининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маърифий эҳтиёжларини қондириш мақсадларини олиб кўрайлик. Уларга объектив қараганда, бу — нафақат ёшлар, шу билан бирга мамлакат ва жамият манфаатларига тўла жавоб беради. Аммо, жамиятда турли ижтимоий табакалар, сиёсий кучларнинг мавжудлиги ва уларнинг ҳар бирининг ўзига хос манфаатлари борлигини ҳисобга оладиган бўлсак, уларни амалга оширишда ёшларнинг сиёсий куч сифатида ўз манфаатлари учун мустақил ҳаракат қилишларини ҳам ҳисобга олиш лозим бўлади. Бундай ҳолат бугунги кунда дунёнинг беқарорлик ҳолатидаги давлатларида кечаётганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Ҳатто, ўзларининг ёвуз ниятларини амалга оширишга ҳаракат қилаётган турли сиёсий оқимлар ва кучлар ёшларнинг сиёсий жараёнларда иштирок этишга мойиллиги бўлмаган ёшларни ҳам турли ваъдалар бериш, моддий ёрдам бериш, замонавий коммуникациялар билан таъминлаш каби ўта маккорона услублардан фойдаланган ҳолда сиёсий жараёнларга жалб қилаётганлиги ҳам ҳеч кимга сир эмас. Бундай ёвуз кучлар ана шу услублар билан мамлакатларда беқарорликни вужудга келтирмоқда, фуқаролар урушларини ташкил қилишга эришмоқда ва шу билан мамлакатларнинг моддий ресурсларига эгалик қилишга ҳаракат қилмоқдалар.

Хўш, ана шундай салбий ҳолатлар мавжуд экан, нима қилиш керак? Ёшларни сиёсат ва сиёсий жараёнлардан узоқлаштириш керакми? — деган савол пайдо бўлади. Айниқса, бугунги кунда ана шу салбий ҳолатнинг авж олаётганлиги, дунёнинг айрим мамлакатларида содир бўлаётган сиёсий инқирозларнинг юзага келишида ёшлардан фойдаланишга бўлган ҳаракатларнинг кучаяётганлиги юқорида қўйилаётган саволларнинг тобора долзарблашаётганлигини билдиради.

Бу саволларга жавоб излаганда қуйидаги омиллар мавжудлигини ҳам ҳисобга олишимиз лозим. Сиёсатшуносларнинг таъкидлашича, 11 ёшдан 13 ёшгача бўлган болаларда сиёсий тафаккур пайдо бўлар экан, 16 ёшдан 18 ёшгача эса у мўътадиллашиш ҳолатига келар экан¹. Боз устига бугун фан, техника ва технологиянинг юксак тараққиёти ҳамда уларнинг оммавийлашуви ёшларнинг кучли сиёсий ахлоқий босим остида яшашларига ҳам сабаб бўлаётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Айниқса, Интернет, мобиль телефонларнинг юксак даражада ривожланаётганлиги, улар орқали ёшларнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ҳаракатларнинг кучаяётганлиги бугун нафақат уларнинг айрим қисмининг маънавий-ахлоқий жиҳатдан заифлашувига ўз таъсирини ўтказаяётганлиги, шу билан бирга ана шу омиллар ёшларнинг сиёсий маданияти ривожланишига ҳам таъсир ўтказаяётганлиги ўта хавфли жараён ҳисобланади. «Маълумотларда келтирилишича, бугунги кунга келиб, Интернет тармоғида маънавий-ахлоқий тубанликни тарғиб этувчи саҳифаларнинг сони бир неча юз миллионни ташкил этган. Биргина АҚШ давлати бир йилда 700 000 кўшиқ, 6000 та клипни суратга олиб тарқатмоқда. Суратга олинган кўшиқ ва клипларда, асосан, оммавий маданият ва ҳаёсиз кўринишдаги иллатлар тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Шунингдек, ушбу давлат 15 000 дан ортиқ фаҳш ва зинони намоён қилувчи Интернет сайтларини яратиб қўйган.

---

¹ Қаранг. *Шестомоль Е.Б. Личность и Политика.* — М.: «Политика». 1988. — С. 124.

Бугун ривожланган давлатларнинг 44 фоиз аҳолиси бир хил жинсга мансуб шахсларнинг оила қуришини ёқламоқда, шунингдек, ресторан, кафе, барлар ҳамда тунги клубларда ҳордиқ чиқаришни афзал кўрмоқда.

Интернет тармоғи билан боғлиқ огоҳ бўлишга чақирадиган яна бир маълумот шундан иборатки, ҳозирда глобал тизим таркибида бузғунчилик, кўпуровчилик мақсадини кўзлайдиган кучларнинг 7000 дан ортиқ веб-саҳифалари мавжуд.

Статистик маълумотларга кўра, дунё бўйича Интернетдан энг кўп фойдаланувчилар айнан 21 дан 30 ёшгача бўлган ёшлар ҳисобланар экан»¹. Агар дунё бўйича Интернетдан фойдаланаётган инсонларнинг сони бугунги кунга келиб 2,3 млрд.дан² зиёдни ташкил қилаётганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, унинг ёшлар ўртасида тобора оммалашиб, уларнинг онги ва қалбини ёвуз кучлар томонидан эгаллаш имкониятининг нақадар кенгаётганлигининг гувоҳи бўламиз.

Келтирилган маълумотларнинг кўпчилиги ёшларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан қашшоқлашувига қаратилган, уларнинг сиёсий маданиятга нима алоқаси бор? — деган савол ҳам пайдо бўлиши мумкин. Уларнинг ёшларни сиёсий жараёнларга жалб этиш ва мамлакатларда сиёсий беқарорликни юзага келтиришда билвосита алоқаси борлигини таъкидламоқчимиз.

Умуман, фан, техника ва технология соҳасида эришилган ютуқлар — бу инсоният ақл-заковатининг меваси ҳисобланади ва барча инсонларга тенг манфаат келтириши лозим. Аммо, улардан манфаат кўраётганлар юксак тараққиётга эришган мамлакатлардир. Уларда фан, техника ва технологияни ривожлантириш учун зарур бўлган барча моддий имкониятлар мавжуд ва айни пайтда улардан самарали фойдалана билиш салоҳияти ҳамда услублари ҳам шакллланган. Бу

¹ Қаранг. Ўзбекистон Республикасида ёшлар сиёсатини амалга оширишнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 2013 йил, 22—23 январь. — Т.: «Маънавият», 2013. 221—222-бетлар.

² [http://igys.gi/1069003008-koe\[echestvo-Polsovateley-setyu-internet-vyroslo-n-11-Po-vsemu-miru.html](http://igys.gi/1069003008-koe[echestvo-Polsovateley-setyu-internet-vyroslo-n-11-Po-vsemu-miru.html)

уларга дунёда ўзларининг нафақат «оммавий маънавият» ларини оммалаштириш, дунё ёшлари онги ва қалбига сингдириш имкониятини бермоқда, шу билан бирга худди ана шу омил воситаси билан ўзларининг сиёсий мақсадларини амалга оширишда қўл келмоқда.

«Оммавий маънавият» омили зўравон мамлакатларнинг ўзларининг сиёсий мақсадларини ўта уддабуронлик маккорлик билан амалга оширишда қўл келмоқда. «Оммавий маънавият» шундай тарғиб қилинмоқдаки, гўё у инсоният, айниқса, ёшлар ўзлари мазмун-моҳиятига етиб бормаган ҳолда уни ўзлаштиришга интилмақдалар. Аслида у қандай маънавият, унда қандай мақсадлар яширинган ва ёшларда нега ўзлаштиришга мойиллик ортиб бормоқда?

«Оммавий маънавият» ўзида мавжуд бўлган умуминсоний қадриятларни юзага чиқариб, охир-оқибатда моддий юксакликка эришган ва мазмунан қашшоқлашиб қолган «Ғарбнинг ҳалокати»нинг (Патрик Бьюкенец) ўзини бу ёруғ оламда сақлаб қолишга қаратилган хатти-ҳаракатларининг натижаси ўлароқ шаклланаётган маънавиятдир. Бу маънавият — юксак тараққиётга эришган мамлакатлар томонидан тараққиётга эришишга улгурмаган миллатларни ўзлигидан, урф-одат, анъана, қадриятларидан маҳрум қилишга ва уларни хоҳиш-иродасига ҳеч иккиланмасдан итоат қилувчи манқуртга айлантиришга қаратилган маънавиятдир.

«Оммавий маънавият» умуминсоний маънавиятдан тузилиши, турли поғоналиги ва мазмундорлиги жиҳатларидан тубдан фарқ қилиб, унинг заминиди иқтисодий, сиёсий, ҳарбий қудратга эга бўлган, ўз таъсирини жаҳонга ўтказишга қурби етадиган миллат ва халқларнинг маънавияти туради. Унинг таъсири ҳеч қачон табиий кечмайди, балки ғоявий ва мафкуравий кучга таянади, устуворликка эришиш йўлидаги аниқ мақсад ва манфаатларни кўзлаб олиб бориладиган фаолият натижасида юзага келган. У юксак тараққий қилган мамлакатларда яшаётган миллат ва халқларнинг ўзларида мавжуд бўлган имкониятлардан фойдаланган ҳолда кам тараққий қилган ёки бу йўлга кираётган мамлакатлар ҳамда уларда яшаётган миллатлар ва халқларга нисбатан ўз ҳукмронлигини таъминлашга хизмат қилишга қаратилган таъсири, тазйиқи, агрессиясининг авж олаёт-

ганлиги нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, маънавий тер-
рорнинг кўринишидир.

«Оммавий маънавият»нинг ёшларни сиёсий жараёнларга кенг жалб қилиш, ўзларининг сиёсий манфаатларини амалга оширишда қуйидаги имкониятлардан фойдаланадилар: **Биринчидан**, у ёшларни ўзига ром қиладиган «жозибадор» кўшиқлар, клиплар, кинофильмлардан иборат. Ёшларнинг ҳаётий тажрибага эга эмаслиги, «жозибадор» «санъат»га мойиллиги уларнинг бу маънавиятга қизиқишини ва уни эгаллашга (ўзлаштиришга) интилишини кучайтиради. Шу маънода бу ҳолат ёвуз ниятли сиёсий кучлар ва сиёсий оқимларнинг уларнинг онги, дунёқараши ва қалбини эгаллашлари учун осон кечишини таъминлайди. Онг, дунёқараш ва қалбнинг ўзгалар хоҳиш-иродасига бўйсунуши эса ҳар қандай ёшни сиёсий кучларнинг ўз измидан юришларини осонлаштиради; **Иккинчидан**, бу «Маънавият» ёшларнинг ахлоқий, руҳий ва маънавий оламига осонгина кириб боришнинг яна бир жиҳати шундаки, унга нисбатан жозибадор, ёшларни ўзига жалб қилишга кучи етадиган, уларнинг ўзгараётган замон талаблари даражасидаги эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган маънавиятни шакллантириш тажрибасининг етмаслиги ҳам шароит яратмоқда; **Учинчидан**, ёшларга хос тақлидчилик руҳиятининг устуворлиги ҳам, Интернет ёки бошқа оммавий коммуникацияларда нимани кўрса, ўшанга тақлид қилишга мойиллигининг кучлилиги ҳам уларнинг ёвуз ниятли кучларнинг «қопқони»га илиниб қолишларига олиб келмоқда. Бу ҳолатлар ёшларнинг сиёсий жараёнларга осонгина жалб қилиниш имкониятини кенгайтирмоқда. Шундай қилиб, ёшлар онги, дунёқараши ва қалбини ёвуз кучлар томонидан эгаллашда «оммавий маънавият», унга қарши тура оладиган кучли маънавиятни шакллантиришда тажрибанинг етмаслиги ва ёшларга хос бўлган тақлидчилик руҳиятининг мавжудлиги кабилар ёвуз кучларнинг улардан фойдаланишлари учун катта имкониятларни юзага келтирмоқда.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ана шу ҳолатлар бир қатор ёшларда «оммавий маънавият»ни ўз маънавиятларининг таркибий қисмига айлантираётганлик жараёни жиддий тус олаётгани, ана шу омил воситасида мамлакатларда сиёсий

беқарорликнинг юзага келишига олиб келмоқда. Чунки, «оммавий маънавият»: а) маънавий қашшоқликнинг шаклланишидаги омилнинг ўта хатарли кўриниши ҳисобланади. У маънавий қашшоқликнинг энг хатарли жиҳатларидан бўлган миллий ва сиёсий қадриятларга эътиқодсизликни шакллантириб қолмайди. Ана шу қадриятларга нисбатан эътиқодсизликнинг кучайиши жамиятда фуқароларнинг ўзаро ишонч, ҳамкорлик ва бир-бирини қўллаб-қувватлаш каби мамлакат тараққиёти учун ўта муҳим қадриятларнинг барбод бўлишига олиб келади; б) эътиқодсизлик охир-оқибатда ёшлар онгида жамият ва мамлакат ҳаётига нисбатан бепарволик, масъулиятсизлик руҳиятини шакллантиради. Айни пайтда уларнинг ўрнини «оммавий маънавият» эгаллаб боради. Бепарволик ва масъулиятсизлик руҳиятининг ёшлар онгида шаклланиши жамият ва мамлакат ҳаётида турли ёвуз сиёсий кучларнинг эркин ҳаракат қилиши ва уларнинг ўз сиёсий режаларини амалга ошириши учун шароитни вужудга келтиради.

Сиёсий маданиятнинг кенг маънодаги маданият билан боғлиқлигини ҳисобга олганимизда «оммавий маънавият»нинг ёшлар онги, дунёқараши ва қалбини эгаллаши жамият ҳамда мамлакатда тузатиб бўлмайдиган кенг маънодаги маънавий инқирозни ҳам вужудга келтиради. Бу — мамлакатнинг тараққиётдан орқада қолишига, ҳатто боши берк кўчага кириб қолишига сабаб бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш ҳар бир олий мақсадни кўзлайдиган мамлакатларнинг ички ва ташқи сиёсатдаги устувор йўналишларидан бирини ташкил қилади. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш қуйидаги эҳтиёжлар билан боғлиқ: а) мамлакатда давлат ҳокимияти фаолиятини қўллаб-қувватлаш; б) ҳар қандай сиёсий жараёнларга сергаклик ва огоҳлик билан муносабатда бўлиш; в) ёшларнинг мамлакатда амалга ошириладиган сиёсий стратегиянинг маъно-мазмунини англаб етишлари ва уларни амалга оширишда фаол бўлаётган сиёсий жараёнлардан хабардор бўлишлари, уларда кечадиган сиёсий зиддиятлардан тегишли хулосалар чиқара билиш салоҳиятига эга бўлишлари кабиларда ўз ифодасини топади.

Келтирилганларнинг ҳар бири нафақат мамлакатдаги сиёсий барқарорлик учун, шу билан бирга ҳар бир ёшнинг ўзи орзу қиладиган мақсаднинг рўёбга чиқиши учун амалий аҳамиятга эгадир. Хусусан, давлат ҳокимиятининг барқарор бўлиши, умумманфаатлар йўлида фаолият олиб бориши ёшларнинг ўсиб-улғайишига шарт-шароит вужудга келтира олади. Шу маънода ҳам бу омилнинг ёшлар томонидан анг-ланиб олиниши ва қўллаб-қувватланиши ҳар икки томон-нинг манфаатларига хизмат қилади.

Аммо, худди ана шу англаш ва қўллаб-қувватлаш нафа-қат ёшларнинг ўзларига, шунингдек, давлат ҳокимиятининг ёшлар манфаатларини ўзида ифода эттирган аниқ дастурлар-ни ишлаб чиқиши ва уларни реал амалга ошира билишига боғлиқ бўлади. Бу нафақат ижтимоий-иқтисодий манфаат-лар, шу билан бирга ёшларни мамлакат, миллат умумхалқ ва умуминсоний қадриятлар асосида маънавий-ахлоқий бар-камоллик руҳида тарбиялаш, уларнинг интеллектуал сало-ҳиятини изчиллик билан ривожлантириш кабиларни ҳам ўз ичига олади. Бугун бозор муносабатларининг ривожланиши ва глобаллашувнинг авж олиши шароитида давлат ҳокимия-тининг ёшларнинг ана шу келтирилган манфаатларини амалга оширишни ўз фаолиятининг устувор вазифаси сифатида бел-гилаши ва уни реал амалга ошириши уларни фаоллаштиради ва сиёсий ҳокимияти билан алоқаларини мустаҳкамлайди. Бу, ўз навбатида, ёшлар сиёсий маданиятининг барқарор ривож-ланишига, сиёсий ҳокимиятнинг тараққий қилиши учун му-ҳим заминнинг мустаҳкам бўлишини таъминлайди.

Шу билан бирга мамлакат ҳаётида кечаётган сиёсий жа-раёнларнинг ёшлар томонидан сергаклик ва огоҳлик билан англаб етилиши ҳам умумманфаатлар учун амалий аҳамият-га эгадир. Унинг аҳамиятли жиҳати шундаки, бу — мамлакат ҳаётида бўладиган сиёсий ва ижтимоий ҳаракатларнинг мақ-сад муддаоларини аниқ англаб етиш имконини беради. Бу, ўз навбатида, ёшларни мамлакат ва умумхалқ манфаатла-рига зид мақсадларни амалга оширишга ҳаракат қиладиган сиёсий ва ижтимоий ҳаракатларга нисбатан мустақил қараш-ларининг шаклланишига ҳамда уларни бартараф этишда фаоллик кўрсатишга ундайди. Бугун дунё миқёсида манфа-

атлар тўқнашуви авж олаётган шароитда сиёсий огоҳликка ниҳоятда эътибор қаратилаётганлигини асослашга эҳтиёж ҳам қолмаган. Чунки, уни ҳар бир инсон дунёда кечаётган сиёсий жараёнлар орқали ҳар куни сезиб турибди.

Сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳлик сиёсий маданият таркибий қисмининг муҳим элементларидан бири эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Аммо, илмий адабиётларда у бугунги кунгача сиёсий маданият тизимига киритилмаган. У асосан сиёсий ахлоқ билан уйғун тарзда қараб келинган. Лекин бугун дунёда кечаётган сиёсий жараёнларда, сиёсий манфаатларда ахлоқ иккинчи ўринга тушиб, улар ўртасидаги мувозанат барҳам топаётган мураккаб шароитда сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳликни мустақамлаш, уларни сиёсий маданиятнинг мустақил тармоғи сифатида амал қилишига эришиш тобора долзарблашиб бормоқда. Сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳликнинг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, уларнинг барқарор ривожланиши сиёсий ахлоқнинг ривожланишига ҳам ижобий таъсир ўтказди. Чунки сиёсий сергаклик ва огоҳликнинг ривожланиши ёшлар замирида онги ва дунёқарашида масъулиятли англаш туйғулари ҳам юзага келади. Бу, ўз навбатида, сиёсий ахлоқ ривожига ижобий таъсир ўтказиш билан бир вақтда, сиёсий маданиятнинг тараққиёти учун ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Ўрни келганда, сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳлик тушунчаларининг маъно-мазмунини ҳақида тўхталиш лозим бўлади. Чунки, бу тушунчалар ҳам сиёсий луғатлар ва адабиётларга ҳам мустақил тушунча сифатида киритилмаган. Юқорида таъкидлаганимиздек, бугун дунё саҳнасида кечаётган сиёсий жараёнлар, тобора кучайиб бораётган зиддиятлар, манфаатларнинг тўқнашуви улар ўртасидаги мувозанат барҳам топаётганлиги ва айрим мамлакатлар ички ҳаётида ҳам уларнинг юзага келаётганлиги ҳамда бу жараёнларга ёшларнинг жалб қилинаётганлиги сиёсий огоҳлик ва сиёсий сергакликни мустақамлаш вазифасини кун тартибига олиб чиқди. Шу маънода ҳам, энг аввало, унинг маъно-мазмунига тушуниб олишимиз лозим бўлади.

Сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳлик сиёсий-фалсафий тушунча бўлиб, сиёсий ахлоқ сиёсий иммунитет тушунча-

ларига яқин. Сиёсий ахлоқ ва сиёсий иммунитет тушунчаларига юқорида тўхтаганимизни ҳисобга олиб, уларни такрорлашга бу ерда эҳтиёж йўқ. Аммо, мазкур тушунчаларнинг сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳлик билан муносабатлари ҳақида фикр юритишга тўғри келади. Чунки, улар **бир томондан**, ўзаро яқин бир-бирини тўлғазиб туради ва сиёсий маданият тизимида ўзига хос ўринга эга бўлса, **иккинчи томондан**, улар нисбий мустақил тушунчалар бўлиб, ҳар бири сиёсий маданиятнинг ривожланишида ўзига хос функцияларни бажаради.

Шундай қилиб, сиёсий огоҳлик ва сиёсий сергаклик нима, улар қандай тушунча ва сиёсий маданиятда қандай функцияларни бажарадилар?

Фикримизча, сиёсий сергаклик давлат ҳокимияти фаолияти, жамият ҳаётида ва амал қилиши мумкин бўлган сиёсий жараёнларни эътибордан қочирмаслик, улар ҳақида маълум қарашлар ва тасавурларга эга бўлишдир. Бу нафақат сиёсий фаолият билан шуғулланувчилар, шунингдек, ёшларда шаклланиши лозим. Чунки, сиёсий сергаклик давлат ҳокимияти, жамият ва жаҳонда содир бўлиши мумкин бўлган зиддиятларни англаб олиш имконини беради, мавжуд имкониятдан келиб чиққан ҳолда, уларнинг олдини олиш чора-тадбирларни ишлаб чиқишга ҳамда амалиётга татбиқ этилиши учун вақтни бой бермаслик имкониятини юзага келтиради. Шу билан бирга у сиёсий онгнинг умумсиёсий барқарорликда ривожланишига ҳам ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Чунки, сиёсий сергаклик мустаҳкам бўлмаса, сиёсий онгнинг ривожланиши субъектив кучлар таъсирига тушиб, сиёсий беқарорлик омилига айланиб қолиши ҳам мумкин. Бу жараённинг бугун МДХ давлатларининг айримларида кечаётганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Агар сиёсий огоҳлик ривожланган бўлганда эди, уларда кечаётган зиддиятларнинг, беғуноҳ инсонларнинг нобуд бўлишининг, юзага келган сиёсий ва иқтисодий инқирозларнинг олди олинган бўлар эди.

Энди «сиёсий огоҳлик» тушунчасига қайтиб, шуни таъкидлаш лозимки, у ҳам сиёсий маданиятнинг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб, у ёшларнинг сиёсий ғоялар ва оқим-

ларга бўлган муносабатлари билан боғлиқдир. Сиёсий огоҳликнинг мамлакат ва давлат ҳаётидаги ўрни шундаки, у фуқароларнинг умумманфаатларига зид бўлган турли ғаразли ғоялар, назариялар ва чақириқларнинг мазмун-моҳиятини англаб етиш ҳамда уларга нисбатан сиёсий иммунитетнинг шаклланишини таъминлайди. Айни пайтда, у фуқароларда давлатнинг умумхалқ манфаатларига қаратилган сиёсатини ягона куч бўлиб бирлашган ҳолда амалиётга айланишига ижобий таъсир ўтказди.

Сиёсий огоҳлик сиёсий онг ва сиёсий маданият ривожининг инъикоси сифатида давлат ҳаётида юзага келиши мумкин бўлган беқарорликнинг олдини олиш омили бўлиш билан бир қаторда тараққиётнинг омили ҳамдир. Сиёсий огоҳлик сиёсий маданиятнинг муҳим элементи ҳисобланади. Ана шу фикрларга асосланиб бу тушунчага қуйидаги таърифни бериш мумкин.

Сиёсий огоҳлик деб жамият ҳаёти ва давлат фаолиятига ташқаридан сиёсий кучлар ва оқимлар томонидан илгари суриладиган ғаразли ғоялар, назариялар, чақириқларнинг фуқаролар, хусусан, ёшларда улар маъно-мазмунини англаниб етишини ҳамда тегишли қарашлар шаклланганлик ҳолатини тушуниш мумкин. Сиёсий огоҳликнинг сиёсий маданиятнинг муҳим элементи ва унинг ривожланганлик даражасининг кўрсаткичи шундаки, у **биринчидан**, давлат томонидан мамлакат тараққиёти ва фуқаролар фаровонлигига хизмат қилувчи назарияларнинг ишлаб чиқилишидаги жараёнларнинг мазмун-моҳиятини тушуниб етишга ҳамда амалиётга татбиқ қилинишида фаол иштирок қилишларига ижобий таъсир ўтказса, **иккинчи томондан**, жамиятда амал қилаётган сиёсий кучлар ва ташқаридан кириб келиши мумкин бўлган сиёсий оқимларнинг илгари сураётган ғаразли ғоялари, назариялари ва чақириқларининг мазмун-моҳиятини англаб етишда ҳамда уларга нисбатан сиёсий иммунитетнинг шаклланишига ижобий таъсир ўтказди. **Учинчидан**, жаҳон миқёсида кечаётган сиёсий жараёнларнинг мазмун-моҳиятига етиб бориш, уларнинг мамлакат ва унинг аҳолиси манфаатларига қай даражада мос келиш ёки келмаслигини тушунишга ҳам ёрдам беради.

Бугун дунёнинг яхлитлиги, унда кечаётган жараёнлар, воқеа ва ҳодисалар ер куррасининг барча ҳудудларига дақиқалар ва сонияларда етиб бораётгани бугунги кунда бундан айрим сиёсий кучлар ҳамда оқимлар ўзларининг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда фойдаланишда молиявий маблағ, ҳатто ҳарбий қудратларини ишга солаётган шароитда ёшларда сиёсий огоҳлик руҳиятини шакллантириш давлат хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва унинг барқарор тараққиёти учун амалий аҳамиятга эгадир.

Сиёсий сергаклик, сиёсий огоҳлик ва сиёсий иммунитет тўғрисида юқорида илгари сурган фикрларимизга мувофиқ қуйидагиларни таъкидлаш мумкин. **Биринчидан**, келтирилган ҳар учала тушунча сиёсий маданият тизимидаги муҳим элементлар қаторида ўзига хос ўринга эга бўлиб, сиёсий маданиятнинг даражаларини аниқлашда мезон ролини бажара олади. Худди ана шу жиҳатдан ҳам уларни мустақил сиёсий-фалсафий тушунча сифатида луғатларга киритиш мумкин. **Иккинчидан**, уларни ёшлар онги, қалби ва дунёқарашига сингдириш сиёсий барқарорликнинг таъминланишига ва тараққиётга эришишимизда амалий аҳамиятга эга бўлади; **учинчидан**, ёшларимизнинг мамлакат ички ҳаётида мавжуд бўлган сиёсий жараёнларнинг қайси томонга қараб ривожланиши мумкинлиги каби ўта мураккаб ҳолатлар ҳақида аниқ қарашлар ва тасаввурларга эга бўлишларида сиёсий сергаклик ҳамда сиёсий огоҳликнинг ривожланганлиги аҳамиятга эгадир; **тўртинчидан**, бугун дунё миқёсида амал қилаётган, ёшларимизнинг онги, қалби ва дунёқарашларини эгаллашга қаратилган турли диний ва сиёсий оқимлар томонидан илгари сурилаётган ғоялар ҳамда чақириқларнинг мазмун-моҳиятини англаб етиш, уларга нисбатан ўзларининг тегишли қарашларининг шаклланишида ҳам сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳликнинг мавжудлиги ҳамда уни тобора ривожлантириб бориш талаб этилади.

Ёшларнинг сиёсий маданиятини ривожлантириб бориш мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий стратегиянинг мазмун-моҳиятини англаб етиш ва уни амалга оширишда уларнинг фаол иштирок этиши эҳтиёжи билан боғлиқдир. Бугун сиёсий соҳадаги бош стратегиямиз: мамлакатимизда

демократик жамият куриш ва фуқаролик жамиятининг асосларини шакллантиришдир. Бу ўта мураккаб вазифа бўлиб, у фақат унга тегишли бўлган қонунларни қабул қилиш билан амалга ошаверади. Бунинг учун: а) қабул қилинадиган қонунлар фуқароларнинг сиёсий онг даражалари, сиёсий маданияти мамлакатимизда мавжуд иқтисодий имкониятлар, ижтимоий-сиёсий вазият ва маънавий-маърифий салоҳият кабиларнинг реал ҳолатига қай даражада мослиги; б) фуқароларнинг, айниқса, мамлакат ёшларининг белгиланган стратегик вазифаларнинг мазмун-моҳиятини аниқ тушуниб етишлари ва уни қўллаб-қувватлашлари; в) демократик жараёнларда ёшларимизнинг бевосита ёки билвосита иштирок этишларининг амал қилиши; г) мамлакатимиздаги мавжуд сиёсий барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувлик, динлараро бағрикенглик билан такомиллаштириб бориш кабилар билан боғлиқдир.

Келтирилганлар бугун мамлакатимизда белгиланган сиёсий стратегияни реал ҳаётга татбиқ қилиш жараёнида амал қилмоқда. Бугун миллий давлатчилигимиз қарор топди, унда демократик қадриятлар босқичма-босқич ривожланиб бормоқда, фуқароларимизнинг эркин фаолиятлари учун ҳуқуқий асослар яратилган, халқимиз амалга оширилаётган ислоҳотларни қўллаб-қувватламоқдалар ва уларни амалга оширишда фаол иштирок этмоқдалар.

Ислоҳотларимизнинг қўллаб-қувватланиши ва унинг амалга ошишида ёшларимизнинг фаол иштирок этаётганлиги улар манфаатларининг тўла ўзида ифода эттирганлигидадир. Президентимиз мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларимизнинг мазмун моҳияти ҳақида қуйидаги фикрни илгари сурган эдилар. «Аслида, ҳар қандай ислоҳотнинг энг муҳим самараси аввало халқнинг маънавий-руҳий қарашларидаги янгиланиш жараёнлари, унинг онгу тафаккурининг юксалиши, мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдор бўлганини чуқур ҳис қилиши ва шундай хулоса чиқариш билан белгиланади. Биз амалга оширилаётган ислоҳотларимизда ана шундай натижаларига эришиш учун барча ўзгариш ва янгиланишларнинг марказига инсон ва унинг манфаатларини қўйдик. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ана шу жараёнларнинг

моҳиятида ислоҳот — ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак, деган мақсад мужассам эканини ва унинг амалий ифодасини барча соҳаларда қўриш, қузатиш қийин эмас»¹. Ҳақиқатан ҳам, бугунги кунда мамлакатимизда барча соҳаларда эришилган ютуқларимизнинг салмоғи ниҳоятда катта. Уларнинг зами-нида, ислоҳотлар стратегиясининг халқимизнинг ўзига хос менталитети, мамлакатимизнинг мавжуд имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилганлиги, унда мамлакатимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини таъминлашга хизмат қилувчи вазифалар ўз ифодасини топганлиги ҳамда шу боисдан халқимиз томонидан қўллаб-қувватланаётганлиги ва уларни амалга оширишда ёшларнинг фаол иштирок этаётганлиги каби омиллар туради.

Ислоҳотларнинг муваффақиятли амалга ошаётганлиги ҳақида фикр юритганда, албатта, мамлакатимизда сиёсий барқарорликнинг вазминлик билан қарор топтирилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Чунки, уни қарор топтириш осон иш эмас. Айниқса, мамлакатнинг бир тараққиёт босқичидан иккинчисига ўтиш, боз устига кечагина қарамликдан қутулиб, ўзининг мустақиллигини қўлга киритган, тараққиётнинг қайси йўлини танлаш ва унга аҳолини ишонтиришдек, мураккаб вазиятнинг юзага келиши шароитида, сиёсий барқарорликни қарор топтириш мураккаб ҳисобланади. Боз устига бундай шароитда турли сиёсий кучларнинг ўз мақсадларини амалга оширишни кўзлаб кураш майдонида пайдо бўлиши ҳам сиёсий барқарорликни қарор топтиришдаги яна бир мураккаб муаммо эди. Айниқса, сиёсий онги, сиёсий маданияти ўтиш даври талаблари даражаларида тараққий қилмаган ва сиёсий курашда қатнашиш тажрибасига эга эмаслиги ҳам уларни бирлаштириб, ҳокимият учун курашга жалб қилиниши сиёсий барқарорликни таъминлашдаги катта муаммо бўлганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Зеро, ёшларда юқорида келтирилган омилларнинг етишмаслиги, уларнинг сиёсий вазиятни тўғри англаб етмаслигига, қайси сиёсий кучларнинг

---

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008. 105-106-бетлар.

орқасидан юришга, уларнинг қайси бирларини қўллаб-қувватлашни сўроқ остига олиши вазияти юзага келади.

Бугун тарихга айланган бу жараёнлар ҳақида фикр юришимизнинг асосий сабаби, мамлакатлар тараққиётининг ҳар бир босқичи сиёсий онг ва сиёсий маданият ривожига ўзига хос вазифалар ва муаммоларни юзага келтиришини таъкидлашдир. Фикримизча, мамлакатимизда ислохотларни амалга ошириш борасидаги ютуқларимиз ёшлар сиёсий маданиятини бугун, эртанги ёки истиқболда ривожлантиришга эҳтиёж қолмаганлигини билдирмайди, аксинча, унга бўлган эҳтиёж ҳар доим ошиб бораверади. Унинг қуйидаги сабаблари мавжуд: **Биринчидан**, бугун мамлакатимизнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий соҳаларини ривожлантиришнинг янги вазифалари белгилаб олинган. Хусусан, сиёсий соҳада мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш вазифаси белгиланган. Бу вазифа: 1) давлат ҳокимияти ва бошқарувни янада демократлаштириш; 2) суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш; 3) ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш; 4) Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш; 5) фуқаролик жамияти институтини шакллантириш; 6) демократик бозор ислохотларини ва иқтисодни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш каби масалаларни ўз ичига олади. Уларни ҳал қилиш кўп жиҳатдан ёшларимизнинг сиёсий маданиятининг қай даражада ривожланиши билан боғлиқдир. **Иккинчидан**, мамлакатимизда демократик кадриятлар тобора ривожланиб бориши билан бир вақтда унга мос равишда фикрлар хилма-хиллиги, сиёсий ҳокимиятни қўлга киритиш ва унда ўз мавқеини мустаҳкамлашга ҳаракат қилаётган сиёсий партияларнинг ўз электоратлари сонини кучайтириш ва сифатини яхшилаш борасидаги фаолиятларининг ортиб бораётганлиги. **Учинчидан**, мамлакатимиз ёшларининг интеллектуал салоҳиятининг ошиб бориши жараёнида уларнинг сиёсий бошқарувга бўлган қизиқишлари ҳам ортиб бораётганлиги. Бу, ўз навбатида, уларнинг сиёсий маданиятларини изчиллик билан ривожлантиришларини ҳам тақозо этади. **Тўртинчидан**, ёшларнинг сиёсий маданиятини ривожлан-

тиришга бўлган эҳтиёж қайси сиёсий партиянинг улар манфаатларини ифода эттирадиган дастурлари мавжудлиги ҳамда уларни амалга оширишда қайси услуб ва имкониятлардан фойдаланиши назарда тутаётганлигини аниқ тасаввур этишлари билан боғлиқдир. **Бешинчидан**, дунёда кечаётган сиёсий беқарорлик, айрим мамлакатларда кундан-кунга ёшларни бу жараёнларга жалб қилишга бўлган ҳаракатларнинг кучаяётганлиги шароитида уларнинг ҳар қачонгига қараганда ҳам сиёсий сергаклик ва сиёсий огоҳлигини ривожлантириш заруриятини оширмоқда. Айниқса, бугун айрим ёшларнинг баъзи мамлакатлардаги ёвуз кучлар таъсирига тушиб, неофашизм, миллатчилик, айирмачилик ва бошқа шу каби ғояларга берилиб кетаётганларга холисона баҳо беришларига ёрдам берадиган сиёсий маданиятларини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. **Олтинчидан**, бугун дунёда тобора ривожланаётган демократик қадриятлардан ўзларининг жирканч мақсадларини амалга оширишни кўзлаган турли оқимларнинг ортиб бораётганлиги, уларнинг турли йўллар билан ёшларни ўз атрофига уюштиришга бўлган хатти-ҳаракатларининг кучаяётганлиги ҳам уларни теран англаб етишлари учун ёшлар сиёсий маданиятни ривожлантиришни тақозо этмоқда. **Еттинчидан**, бугун ёшларни ўз измидан юришларига етакловчи миссионерлик ҳаракати ниҳоятда кучайиб бормоқда. Улар ёшларни ўз атрофига уюштиришда турли услуб ва имкониятлардан фойдаланмоқдалар. Жумладан, моддий жиҳатдан етишмовчилиги бўлган ёшларга моддий ёрдам кўрсатиш, олий ўқув юртиларида таълим олаётган талабаларнинг контракт тўловларини тўлаш, компьютер курсида бепул ўқиш, компьютер ёки мобиль телефонлар билан таъминлаш каби тадбирларни амалга ошириш йўли билан айрим ёшларни ўз атрофларига уюштириб, аждолари эътиқод қилиб келган, бугун отаси, онаси ва қариндош-уруғлари эътиқод қилиб келаётган динлардан воз кечишларига, ўзга динларга тарғиб қилувчи жирканч мақсадларни ҳам амалга оширмоқдалар. «Аслида эса миссионерлар ҳеч қачон, ҳеч кимга беғараз ёрдам кўрсат-

маганликларини унутмаслик лозим»¹. Ана шу нуқтаи назардан ҳам, миссионерларнинг хатти-ҳаракатлари заминда қандай мақсад турганлигини аниқ тасаввур қилиш, ажодлар ва бугун ота-оналари ва яқинлари эътиқод қилиб келаётган диндан воз кечиб, ўзга динга эътиқод қилишга ўтишнинг қандай оқибатларга олиб келишини аниқ тушуниб етиш учун ҳам ёшларимизнинг сиёсий маданиятини ривожлантириш зарурияти кучаймоқда. Бу ҳаракат ўз олдига сиёсий мақсадларни қўйганлигини айрим сиёсий маданияти етарли даражада ривожланмаган ёшлар англаб етмаётганлик ҳолатлари онда-сонда бўлса-да, учраб турганлигини таъкидлаш лозим. Уларнинг айримлари миссионерлар томонидан берилаётган чойчақа, кўрсатилаётган моддий «ёрдам»га жавобан ўз динидан воз кечиб, ўзга динга ўтиб кетишлари, битта ёки иккита бўлса ҳам мамлакат учун хатарли ҳисобланади.

Келтирилганлардан маълум бўлмоқдаки, бугун ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш ва уни изчиллик билан мустаҳкамлаш мамлакатимизнинг ўтиш даврида олдида турган вазифалар кўлампидан кам эмас. Муаммо шундаки, демократик қадриятлар ривожланиши, фуқароларнинг эркинлиги, ҳақ-ҳуқуқлари таъминлангани, уларнинг моддий фаровонлиги ёшларнинг интеллектуал салоҳияти ошиб бораётган шароитда юқорида келтирилган эҳтиёжлар камайиш ўрнига, аксинча, ошиб бораётганлиги билан боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Энди, бугун мамлакатимизда сиёсий соҳада амалга оширилиши белгилаб олинган стратегик вазифани амалга оширишда ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжнинг ошиб бориши билан боғлиқ масалага қайтиб, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бугун аксарият ёшларимизнинг сиёсий онги ва сиёсий маданияти демократик қадриятларнинг ривожланиш даражаларига мос келади. Аммо, шу билан бирга айрим ёшларимизнинг сиёсий онги ва сиёсий маданияти бугунги тобора ўсиб бораётган эҳтиёжлар-

¹ *Очилдиев А, Нажмиддинов Ж.* Миссионерлик: моҳияти, мақсадлари, оқибатлар ва олдини олиш йўллари. (Юз саволга — юз жавоб). — Т.: «Тошкент Ислом университети» нашриёти, 2009. 95-бет.

дан орқада қолаётганлиги ҳам ҳеч кимга сир эмас. Хусусан, қишлоқларда таълим олаётган ёшлар нариёқда турсин, таълимнинг лицей ўқувчилари, коллеж ва ҳатто, айрим олий ўқув юртларининг талабалари билан бўлган суҳбатларимиздан маълум бўлдики, уларнинг айримлари «демократия» нима, у нима учун керак, мамлакатимизда нечта сиёсий партия бор, улар қандай номланган, «сиёсий онг» «сиёсий маданият» нинг мазмун-моҳияти, уларнинг миллий онг ва миллий маданиятдан қандай фарқи бор? — деган саволларга жўяли жавоб бера олмаганликларининг гувоҳи бўлдик. Ўз касбимиз нуқтаи назаридан олий ўқув юртларида сабоқ олаётган ёшлар билан бўлган суҳбатларда ана шундай ҳолатлар мавжуд эканлиги маълум бўлди. Энди савол пайдо бўлади. Ногуманитар соҳа талабалари ёки ногуманитар фанлардан сабоқ бераётган ёш ўқитувчилар, ёхуд муҳандис, врач, тадбиркор, фермер ёки бошқа соҳаларда фаолият олиб бораётган фуқаролар мамлакатимизда сиёсий соҳада амалга оширилаётган ислохотлардан хабардор бўлишлари керакми? Ёки шарт эмасми? Айниқса, таълим тизимида ўқимаётган ёшлар ҳам улардан ҳеч бўлмаганда хабардор бўлишлари керакми? — деган саволлар пайдо бўлади.

Агар масалага бир томондан қарайдиган бўлсак, мамлакатнинг барча аҳолиси, айниқса, ёшлар қатламининг барчасида сиёсий онг ва сиёсий маданият тараққиёти талаб даражасида бўлмаслигига табиий ҳол деб қараш мумкин. Чунки, ҳар бир инсон, биринчи навбатда, ўзи танлаган соҳани мукамал билишга ҳаракат қилади, сиёсий жараёнларга бепарволик билан қараши ҳам бор гап. У ўз касби ва соҳасини чуқур ўзлаштириш билан ўзининг ва оиласининг моддий ҳамда маънавий эҳтиёжларини қондиришни назарда тутди. Шунинг учун ҳам сиёсат ҳақида ўйлашга вақтини аяйди. Бундай инсонлар, ўзларининг эркин фаолият олиб боришлари, моддий ва маънавий фаровонликка эга бўлишлари учун шарт-шароит ва имкониятлар нима ҳисобига юзага келди? — деган савол ҳақида ўйлашга ҳаракат ҳам қилмайдилар. Ёшлар ўртасидаги юқорида келтирилган ҳолатларнинг учраб турганлигига ҳам мана шундай қараш мумкин. Тўғри, ҳамманинг «сиёсатчи» бўлиши шарт эмасдир.

Лекин мамлакатда олиб борилаётган ички ва ташқи сиёсатдан, сиёсий барқарорликка нималар ҳисобига эришилганлигидан хабардор бўлиши мақсадга мувофиқдир. Айниқса, бугунги тез ўзгараётган замонда ёшларни ёвуз кучлар томонидан сиёсий жараёнларга турли йўллар ва воситалар билан жалб қилишга бўлаётган ҳаракатларнинг авж олиши шароитида, уларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини ривожлантириш эҳтиёжи ошиб боради.

Хўш, барча ёшларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданияти ривожланмасдан, сиёсий воқеликка беэътибор бўлсалар нима бўлади? Бундай ҳолат оммавий тарзда, яъни ёшлар ўртасида кучайиб кетадиган бўлса, қуйидагилар содир бўлиши мумкин.

а) ёшларда мустақилликнинг буюк неъмат эканлиги, у қандай амалга оширилганлиги, бу йўлда Ватанимизнинг қанча инсонлари қурбон бўлганликларига нисбатан бефарқлик руҳиятининг шаклланишига олиб келиши мумкин. Бу, ўз навбатида, улар онгида ватанпарварлик, миллатпарварлик, халқпарварлик, умуминсонийлик каби туйғуларнинг саёзлашувига, мамлакат тараққиёти ва унинг истиқболи учун масъуллиқ руҳиятининг орқада қолишига олиб келади;

б) Мустақиллигимизни мустаҳкамлаш учун Ўзбекистоннинг фарзанди сифатида шахсан нима иш қилишим керак? — деган савол қўйишга ва унга жавоб излашга ҳаркат қилиш мойиллиги бўлмайди;

в) адолат, қарамлик, эркинлик, тенглик, ёвузлик, зўравонлик ва шунга ўхшаш тушунчаларнинг мазмун-моҳиятига қизиқиш ҳам бўлмайди. Бу, ўз навбатида, ёшларнинг ўзликдан бегоналашувига ҳам олиб келади;

г) ўзига нон, туз берган, ўз бағрида ўстирган, таълим берган, ўзининг фарзанди сифатида унинг ор-номусини, ғурурини, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаган Ватанининг ўз тақдиридаги ўрни ҳамда аҳамиятини тушунишга беэътибор бўлиши мумкин бўлади;

д) «Ким сиёсат билан шуғулланмаса, сиёсат у билан шуғулланади», — деган гап бор. Бунинг маъноси шуки, сиёсатдан беҳабар бўлган ёшларни тўғри йўлдан қайтариш осон бўлади; чунки, бундай ёшлар у ёки бу сиёсий кучлар ёки оқимларнинг уларни ўз измларига солишлари замирида

қандай сиёсий мақсадлар турганлиги билан ҳам қизиқмай-дилар. Ёшлар ўртасида бундай ҳолатнинг кучайиши, бир томондан, ёшларнинг ўзлари, уларнинг баркамол инсон бўлиб ўсишлари, тинчлик ва хотиржамликда ўз орзуларини амалга оширишлари учун катта тўсиқ бўлса, иккинчи томондан, мамлакатнинг сиёсий барқарорлигига ҳам катта таҳдид ҳисобланади.

Ёшларнинг сиёсий жараёнлардан хабардорлиги, уларнинг мамлакатда олиб борилаётган ислохотлар, ундан кўзланган мақсадлар ва уларнинг амалга ошиш жараёнлари ҳақида маълум қарашлар ва тасаввурларга эга бўлиши, мамлакатнинг барқарор тараққиёти учун муҳим омил ҳисобланади. Чунки улардан хабардор бўлган маълум қарашлар ва тасаввурларга эга бўлган ҳар бир ёшнинг ўзи нима ҳисобига ҳаётида ижобий ўзгаришлар содир бўлаётганлигининг маъносига етиб боради ҳамда унда ўзининг фаол иштирок этишга бўлган қизиқишлари ва ҳаракатлари юзага келади.

Хўш, айрим ёшларнинг мамлакатдаги сиёсий ҳаёт, демократик жараёнларга қизиқишларининг суствлиги сабаблари нималардан иборат? Фикримизча, улар қуйидагилардан иборат: **Биринчидан**, мамлакатимизда шаклланаётган бозор муносабатлари аҳолининг барча қатламлари каби ёшларнинг ҳам кундалик ҳаётида зарур бўлган моддий эҳтиёжларни қондиришга бўлган ҳаракатлари уларнинг ўз сиёсий онг ва сиёсий маданиятларини ривожлантиришга бўлган муносабатларига маълум даражада ўз таъсирини ўтказмоқда, дейшимиз мумкин. Чунки, бозор ҳеч кимни аяб ўтирмайди, ким уддабурон тадбиркор бўлса ёки ўзининг иқтисодий ҳаётини яхшилашга ҳаракат қилсагина яхши яшаши мумкин. Буни ёшларимиз тушуниб етганликлари ижобий ҳол, албатта. Аммо, бунинг ўзи жадал ўзгараётган бугунги кун учун етарли эмас, ҳозир ёшларимизнинг кенг қамровли билим ва салоҳиятга эга бўлишини даврнинг ўзи талаб қилапти, буни улар англаб етишлари лозим; **иккинчидан**, бугун айрим ёшлар ўртасида қандай йўл билан бўлса ҳам хорижга чиқиш, кўп маблағ ишлашга бўлган имтиёзнинг борлиги айни ҳақиқат. Буни ҳам ижобий ҳаракат, — деб қараш мумкин. Ҳақиқатан, мамлакатимизда ўрнатилган тартибларга амал қилган ҳолда хорижий мамлакатларда ишлаш, нафа-

қат уларнинг иқтисодий фаровонлиги учун, шунингдек, мамлакатнинг иқтисодиёти учун ҳам фойдали; боз устига дунёда азалдан амал қилиб келаётган меҳнат ресурсларига бўлган эҳтиёжга қараб аҳолининг кўчиб кириш имкониётларидан ёшларимизнинг фойдаланишларини ҳам табиий ҳол, деб қарашимиз лозим. Аммо, бу — хорижий мамлакатларда ишлаётган ёшларнинг умуман мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларни билмаслиги керак, дегани эмас. Бундай муносабатнинг салбий жиҳати шундаки, ёшларда бу жараён ўз Ватанидан бегоналашув руҳиятини юзга келтириш хавфи борлигини ҳам назарда тутишимиз лозим. Бу масаланинг бир томони бўлса, унинг иккинчи томони, сиёсий онги ва сиёсий маданияти етарли даражада ривожланмаган ёшларнинг хорижий мамлакатларда ишлаш жараёнида ёвуз ниятли кишиларнинг улардан нафақат меҳнат ресурси, балки ўзларининг сиёсий мақсадларини амалга оширишда фойдаланишлари мумкинлигини ҳам назарда тутишимиз керак. Худди ана шу хавф-хатарнинг мавжудлиги ёшларимизнинг маълум даражадаги сиёсий онги ва сиёсий маданиятга эга бўлишларини тақозо этади. Аммо бугунги кунда хорижга ишлаш учун кетаётган айрим ёшларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти етарли даражада бўлмаганлиги боис, улар ўз ҳақ-ҳуқуқларини қандай ҳимоя қилиш кераклигини ҳам билмаслик ҳолатлари республикамиз ОАВ лари орқали кўрсатилмоқда.

Бу масаладаги хулоса шуки, ёшларимиз қаерда ишламасин ёки қаерга бормасин, уларнинг маълум даражада сиёсий маданияти ривожланишини даврнинг ўзи тақозо қилмоқда. **Учинчидан**, айрим ёшларимизнинг сиёсий онги ва сиёсий маданияти ривожланишининг бугунги ўзгараётган замон талабларидан орқада қолаётганлигига уларнинг турли техник воситалар орқали тарқатилаётган «жозибадор қўшиқлар», «рақслар» ва бошқа уларнинг руҳиятига таъсир ўтказаяётган маънавий-ахлоқий жиҳатдан қашшоқ «санъат» лар ҳам борлигини таъкидлаш мумкин. Улар шу даражада ривожланиб, оммалашиб кетганки, ёшларнинг ўз сиёсий онги ва сиёсий маданиятини ривожлантиришга, ўйлашларга вақтлари ҳам «етмаётир».

Ёшларнинг замонавий қўшиқларни тинглаш, рақсларни томоша қилишга бўлган қизиқишлари бугун ниҳоятда ошиб кетганлиги ҳеч кимга сир эмас. Айни пайтда бу барча ёшлар учун хос бўлган хусусият ҳисобланади. Аммо, юқорида фикр юритилган «санъат» асарлари ёшларни ўзига ром қилиб, уларнинг мамлакатда сиёсий соҳада амалга оширилаётган ислохотлар, бу борада қўлга киритилган ютуқлар, жаҳонда кечаётган сиёсий жараёнларга нисбатан бепарволик руҳиятининг шаклланишига ўз таъсирини кўрсатапти, дейиш мумкин. Бунда ОАВ, замонавий коммуникациялар, Интернет, мобиль телефон ва бошқа воситалар орқали ёшларнинг айрим қисмларининг бу «санъат» асарлари ҳисобига онги «ривожланмоқда».

Маданият тизимида ёшлар сиёсий маданиятининг алоҳида ўрни борлигини назарда тугганимизда, унинг: а) мамлакатдаги сиёсий барқарорлик ва иқтисодий тараққиёт учун; б) ёшларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва турли зарарли ғоя ва мафкураларга қарши тура оладиган сиёсий иммунитетининг шаклланиши учун эҳтиёжнинг ошиб бораётганлигини таъкидлаш лозим. Ёшлар сиёсий онги ва маданиятини изчиллик билан ривожлантириш жаҳоннинг айрим мамлакатларида содир этилаётган турли номдаги «инқилоблар»га уларни жалб қилинаётганлиги шароитида янада долзарб бўлмоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимизда тегишли ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Аммо, замон тез ўзгармоқда, жаҳонда ёшларни сиёсий жараёнларга жалб қилиб, улардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш ҳам кучаймоқда. Ана шу нуқтаи назардан ҳам сиёсий тарбияни жонлантириш ва ёшларимизнинг сиёсий маданиятини мустақкамлашга эътиборни кучайтириш уларнинг ҳар томонлама етук, баркамол инсон бўлиб етишишлари бугун тарбиявий фаолиятдаги устувор вазифа бўлиб қолмоқда.

IV боб. ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛЛАР

Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришнинг ички ва ташқи эхтиёжлари

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш ҳар қандай тараққиёт йўлидан бораётган давлат учун муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки, давлат та-

раққиётининг бир босқичдан иккинчисига ўтишида кечаги авлод яратган моддий ва маънавий неъматларни бугунги авлод давом эттириши, ривожлантириши ва юқори босқичга кўтариши тақозо этилади. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда, мамлакат тараққиётининг бугунги ва эртанги истиқболи ёшларнинг қандай тарбия олишига боғлиқ. Улар нафақат меҳнат ресурслари, шу билан бирга аждодлар давомчилари, уларнинг ворислари, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилиш, унинг нуфузини янада ошириш улар зиммасида. Агар бу мураккаб вазифаларидан келиб чиқиладиган бўлса, ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва уни доимо такомиллаштиришнинг иккита: ички ва ташқи эҳтиёжлари мавжудлиги аён бўлади. Унинг биринчиси — мамлакатнинг барқарор ривожланиши билан боғлиқ бўлган барча иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларни изчиллик билан тараққий этиш вазифалари. Бу вазифаларни амалга ошириш нафақат ёшларнинг бунёдкорлик йўлидаги фидойилик кўрсатиши, шу билан бирга уларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятининг мавжуд тараққиёт босқичига қай даражада жавоб беришига боғлиқ. Жамият турли синфлар, ижтимоий табақалар, сиёсий кучлардан иборат бўлиши билан бир қаторда, ёшларнинг ўзлари ҳам жамиятнинг мустақил ижтимоий табақаси сифатида ижти-

мойи келиб чиқиши ва манфаатлари нуқтаи назаридан ана шу синфлар, ижтимоий табақалар ва сиёсий кучлар вакиллари сифатида намоён бўладилар. Бу: а) давлат олдида уларни мамлакат, умумхалқ манфаатлари йўлида бирлашувига эришиш вазифасини қўяди; б) уларнинг ҳар бир маълум бир ижтимоий табақага мансублигини ҳисобга олган ҳолда манфаатларининг ўзаро уйғунлаштиришни ҳам тақозо этади; в) мамлакатнинг тараққиёти нафақат иқтисодий омиллар, шу билан бир қаторда сиёсий омиллар билан ҳам боғлиқ бўлади. Агар иқтисодий имкониятлар етарли даражада мавжуд бўлса-ю, сиёсий барқарорлик бўлмаса, мамлакатда улардан самарали фойдаланиб ҳам бўлмайди. Чунки сиёсий беқарорлик тараққиёт имкониятларини барбод қилади ва иқтисодий инқирозларга олиб келади. Глобаллашувнинг авж олиши таъсирида тез ўзгараётган замонда ёшларнинг кучли инфор­мацион босим таъсири остида яшаётганлиги сиёсий барқарорлик учун хавф-хатарни кучайтираётган бугунги кунда уларнинг сиёсий маданиятини ривожлантиришнинг долзарблигини яна ҳам оширомоқда. Боз устига ОАВ, турли оммавий коммуникациялар орқали тарқатилаётган информацияларнинг кўпчилиги ёшларнинг интеллектуал жиҳатдан янада ривожланишига эмас, балки маънавий қашшоқлашувига, мамлакатларда сиёсий беқарорликнинг юзага келишида етакчилик қилишга ундашга қаратилганлиги, уларнинг сиёсий маданиятини ривожлантиришни эътибордан қолдирмасликни тақозо этмоқда. Ёшлар ижтимоий табақалари руҳиятига ҳар қандай воқеа, ҳодиса жараёнларига қизиқувчанлик, тақлидчилик ва ҳаётий тажрибанинг етишмаслиги уларнинг ана шу ундовлар таъсирига тушиб қолишлари хавфини кучайтиради. Албатта, бундай салбий ҳолатнинг, юзага келиши мамлакатда кучли иқтисодий имкониятларга эга бўлишига қарамасдан, сиёсий беқарорликнинг юзага келишига, бунинг оқибатида иқтисодийнинг ҳам издан чиқишига ва мамлакатнинг буткул боши берк кўчага кириб қолишини муқаррарлаштиради.

Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш ички мамлакатимизда жаҳон стандартларига мос келадиган демократик жамият қуриш вазифаси билан ҳам боғлиқдир. Агар

ёшларимиз демократик қадриятларнинг маъно-мазмунини қанчалик чуқур эгаллаган бўлса, уни шакллантиришда фаол иштирок этса, бу вазифани амалга ошириш ҳам ўз самарасини беради. Аксинча, улар бу жараёнга бепарво бўладиган бўлсалар, демократик қадриятларнинг маъно-мазмунини аниқ тушуниб етмасалар, бу уларнинг ўзлари тўлиқ англаб етмаган ҳолда ёвуз кучлар таъсирига тушиб қолишларига олиб келиши мумкин. Ана шу салбий ҳолатнинг олдини олиш ва мамлакатда сиёсий барқарорликнинг таъминлаганлиги демократик жамият қуриш имкониятларини мустаҳкамлайди.

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантиришнинг иккинчиси — ташқи эҳтиёжлар ҳисобланади. Булар мамлакатни ташқи хавф-хатарлардан ҳимоялаш, унинг ҳудудий бутунлиги, чегаралар хавфсизлигини уларга нисбатан юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай ёвуз кучларга нисбатан сиёсий огоҳликни мустаҳкамлаш каби вазифаларни ўз ичига олади. Ёшларда ташқи хавф-хатарнинг мамлакат учун ҳар доим мавжуд бўлиши мумкинлигини улар онги ва қалбида шакллантирмас эканмиз, бу ўз навбатида, уларда мамлакат тақдири учун дахлдорлик, масъуллик туйғуларининг саёзлашувига ҳам сабаб бўлади.

Агар сиёсий маданиятни ривожлантиришга эриша олсак, улар мамлакат учун ташқи хавф-хатарлар нима, кимлар уни уюштиришлари мумкин, ҳудудий бутунлик нима учун зарур бўлади, чегараларни ташқи душманлар таҳдидларидан ҳимоя қилиш нима учун керак ва бунинг учун қандай вазифаларни биринчи навбатда амалга ошириш зарур, ёвуз кучлар қандай пайдо бўлади, уларнинг мақсадлари нималардан иборат каби ўта мураккаб, айна пайтда мамлакат тақдири, ёшларнинг истиқболи билан боғлиқ тушунчалар ва масалаларнинг мазмун-моҳиятини англаб етишга ҳамда уларга нисбатан ўзларининг муносабатларини шакллантиришга эришиш мумкин бўлади.

Ўрни келганда, шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда ОАВ ва турли алоқа коммуникацияларнинг мисли кўрилмаган даражада жадал ривожланиши шароитида ёшларнинг сиёсий маданиятидан кўра сиёсий онгининг тез ўсиб бориш ҳолати содир бўлмоқда. Сиёсий маданият,

сиёсий онгга нисбатан орқада қолмоқда. Албатта, сиёсий маданият сиёсий онг орқали юзага келади ва ривожланади. Агар сиёсий онг шаклланмаган бўлса, сиёсий маданият ҳам шаклланмайди. Улар бир-бири билан боғлиқ омиллар ҳисобланади, бу ҳақида юқорида тўхталган эдик. Бу ерда сиёсий маданият сиёсий онгнинг жадал ривожланиш тезлигидан орқада қолмоқда, — деганимизда ёшларнинг дунё миқёсида ва мамлакатда кечаётган сиёсий жараёнлардан хабардорлиги ҳамда уларнинг мақсад, муддаолари кимларнинг манфаатларига қаратилганлигини аниқ тасаввур қилмасдан ва тушуниб етмасдан туриб бундай жараёнларга юзаки қараш ҳолатларининг мавжудлиги назарда тутилади. Шу билан бирга сиёсий онгнинг юксак даражада ривожланиб, сиёсий маданиятнинг ундан орқада қолиш ҳолатининг яна бир кўрсаткичи ёшларнинг мамлакатда қабул қилинаётган турли қонунлар, сиёсий ҳаёт билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлар, ҳатто ўзларининг ҳуқуқ ва эркинлигини кафолатловчи қонунларни билганлари ҳолда, улардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишда сиёсий салоҳиятининг етмаслигидир.

Бу фикримизга аниқлик киритиш мақсадида, яна бир муҳим омил моҳиятига ҳам эътиборни қаратиш зарур бўлади. Хусусан, юқоридаги сиёсий маданиятнинг сиёсий онгга нисбатан орқада қолаётганлиги ҳақидаги ғоямизда улар доимо бир даражада ривожланиши лозим, — деган фикр йўқ, албатта. Чунки, ҳар қандай онг шаклларида бўлгани каби, сиёсий онг ҳам сиёсий маданиятга нисбатан олдин шаклланади ва ривожланади, сиёсий маданият унинг базасида шаклланади ва ривожланади. Бу ерда гап уларнинг ривожланиш даражалари ўртасида ҳар икки томоннинг мамлакат сиёсий ҳаётининг барқарор ривожланишига хизмат қиладиган мувозанатни таъминлайдиган маълум оралиқ масофа мавжудлиги ва унинг ўзаро узоқлашиб кетмаслиги ҳақида бормоқда. Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, сиёсий маданият сиёсий онгдан олдин шаклланмайди ва ривожлана олмайди. Демак, ана шу оралиқ масофадаги мувозанат бузилиб кетишида сиёсий онг етакчилик қилади.

Ҳўш, бу қандай оқибатларга олиб келади. Агар ана шу мувозанат бузиладиган бўлса, ёшларнинг билиб-билмасдан турли сиёсий жараёнларга аралашиб, юзага келиши мум-

кин бўлган зиддиятлар ва сиёсий беқарорликнинг ишти-
рокчиларига айланиб қолишларига олиб келади. Шу маъно-
да ҳам сиёсий онгнинг сиёсий маданиятга нисбатан кескин
Ривожланишига жуда эҳтиёткорлик билан муносабатда
бўлиш мамлакат ва умумхалқ тараққиётлари манфаатларига
хизмат қилади.

Сиёсий онгнинг ривожланиши натижасида, ёшларда сиё-
сий жўшқинлик ва сиёсий фаоллик ошиб кетади. Агар, у
сиёсий маданият билан бир вақтда ривожлантирилмаса,
мувозанат барҳам топса, сиёсий онг ёшлардаги ана шу
жўшқинлик ва фаолликни мамлакатнинг сиёсий зиддиятлар
гирдобига тушиб қолишига олиб келиш хавфини юзага кел-
тиради. Бундай ўта хатарли жараённинг олди олинмас экан,
ёшларнинг сиёсий жўшқинлиги ва сиёсий фаоллигидан
турли сиёсий кучлар ўзларининг сиёсий мақсадларини амалга
оширишда, хусусан, ҳокимиятни қўлга киритишда фойда-
ланишлари мумкин.

Ёшларда сиёсий жўшқинлик ва сиёсий фаоллик ҳам ўз-
ўзидан юзага келмайди. Уларнинг юзага келиши қуйидагилар
билан боғлиқ бўлади: а) мамлакатда ижтимоий-иқтисодий
инқирознинг юзага келиши; б) миллатлараро муносабат-
ларда зиддиятларнинг содир бўлиши ва динлараро бағри-
кенгликнинг барҳам топиши; в) мамлакат амалий фао-
лиятида ёшлар манфаатлари, уларнинг ўсиб борадиган
эҳтиёжларига нисбатан эътиборсизликнинг юзага кели-
ши; г) мамлакатдаги сиёсий партияларнинг ҳокимият учун
олиб борадиган курашларида амалдаги қонунларга хилоф
равишда фаолият кўрсатишлари ва бунга ёшларни жалб
қилиш ҳолати; д) мамлакат ҳаётига ташқи кучларнинг ара-
лашуви ва унинг хавфсизлигига таҳдидларнинг юзага кели-
ши кабиларда ёшлар сиёсий онгининг қисқа муҳлатда
кескин ўсиб кетишига олиб келиши мумкин.

Энди улар қандай намоён бўлиши мумкинлиги ҳақида
фикр юритишга ҳаракат қиламиз. Мамлакатда ижтимоий-
иқтисодий инқирозларнинг вужудга келиши барча аҳоли
каби ёшларнинг ҳаётида ҳам ўз ифодасини топади. Бу
улар ўртасида ишсизликнинг юзага келишига, шу билан
бирга иқтисодий аҳволнинг ёмонлашуви сабаб бўлади.
Ёшлар ана шу мураккаб вазиятдан чиқиб кетиш йўллари

излашга мажбур бўлади ва уларнинг биринчи омили сифатида давлатнинг амалдаги сиёсатдан норозилигини ва уни ўзгартириш лозим, деган сиёсий қарашларнинг ёшлар ўртасида оммавий равишда шаклланишига олиб келади. Бу жараённинг авж олишининг олдини олиш ва юзага келган вазиятнинг ўз вақтида сиёсий вазминлик билан ҳал этилиши амалдаги ҳокимиятнинг сиёсий фаолиятдаги моҳирлигига боғлиқ бўлади.

Миллатлараро муносабатлардаги ҳамкорликнинг барҳам топиши улар ўртасида зиддиятларнинг юзага келиши ва динлараро бағрикенгликнинг барҳам топиши ёшлар сиёсий онгининг кескин ўсиб кетишига олиб келади. Бу ҳар бир ёшнинг у ёки бу миллатга мансублиги, у ёки бу динга эътиқод қилиши билан боғлиқдир. Аксарият кўпчилик ҳолларда ёвуз кучлар ва сиёсий оқимлар ўзларининг жирканч мақсадларини амалга оширишда худди ана шу салбий омилларни юзага келтириш орқали эришишга ҳаракат қиладилар. Бу омилнинг қудрати, кучи шундан иборатки у ёшларнинг ички туйғулари, дунёқараши, қалби, гурури, ор-номуси, ҳис-ҳаяжонлари билан боғлиқ. Улар шундай нозик туйғуларки, агар уларга нисбатан қандайдир салбий таъсир юзага келадиган бўлса, бу сиёсий онгнинг мисли кўрилмаган даражада ўсиб кетишига олиб келади. Бугун дунёнинг баъзи давлатларида давом этаётган сиёсий беқарорликка ёшларни жалб қилишда худди ана шу миллатлараро муносабатларида зиддиятларни ва динлараро бағритошликни юзага келтириш имкониятларидан фойдаланилмоқда.

Ёшлар сиёсий онгининг кескин ўсиб кетиши ва сиёсий маданият ривожининг ундан орқада қолишига давлат амалий фаолиятида ёшларнинг ўсиб борадиган эҳтиёжларини ҳисобга олувчи аниқ дастурларнинг ишлаб чиқилмаганлиги ва уни реал ҳаётга татбиқ қилинмаганлиги ҳам сабаб бўлади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ёшлар нафақат меҳнат ресурслари, шу билан бирга жамиятнинг мустақил ижтимоий табақалари бўлиб, мамлакатнинг суверен давлат сифатида барқарор ривожланиши, унинг истиқболи ёшлар билан боғлиқдир. Ана шу ўта муҳим жиҳатдан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир давлат ўзининг ёшларнинг эҳтиёжлари-

ни ҳисобга олган ҳолда аниқ ишлаб чиқилган ва илмий асосланган давлат дастурига эга бўлишини тақозо этади. Агар бу — давлат фаолиятида ҳисобга олинмас экан, ёшларнинг давлатга нисбатан ишончи барбод бўлади ва бу жараённинг зимдан ривожланиши, куни келиб бирдан юзага қалқиб чиқишига олиб келади. Худди мана шу ҳолат барқарор ривожланиб келаётган сиёсий маданиятнинг юзага келган вазиятни «юмшатишга» кучи етмай қолиши, унинг ўрнига сиёсий онгнинг кескин ўсиб кетишини тезлаштириб юборади. Шу маънода давлатнинг ёшлар манфаатларига хизмат қилишига қаратилган аниқ ишлаб чиқилган дастури мавжудлиги унинг барқарор ривожланишида ёшларнинг фаол иштирок этишини таъминлайди ва сиёсий онг ҳамда сиёсий маданиятнинг мувозанатда тараққий этишига ижобий таъсир ўтказиши.

Ёшлар сиёсий онгининг сиёсий маданиятга нисбатан кескин ўсиб кетишига мамлакатда фаолият олиб борадиган сиёсий партияларнинг ғайриқонуний тарзда ёшларни ўзларининг ҳокимият учун олиб борадиган курашларига жалб қилиши ҳам сабаб бўлади.

Сиёсий назария ва сиёсий амалиётда биронта сиёсий партия ёшларни ўз сафларига жалб қилмасдан ўзларининг мақсадларига эриша олмайди. Бу — ёшларнинг фаоллиги билан, шу билан бирга унинг истиқболи билан ҳам боғлиқдир. Аммо, уларнинг ҳаммасида ҳам ёшларни ўз сафларига бирлаштиришда қонунларга амал қилмаслик ҳолатлари ҳам учрайди. Жумладан, мамлакат ҳаёти, унинг тараққиёти билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда ҳар бир партия ўзининг стратегияси ва тактикасига эга бўлганлиги боис, уни амалга оширишда турли чақириқлар, шиорларини илгари суриб, бири иккинчисини қонунлар доирасидан чиққан ҳолда қаралиши ва бунга ёшларни кенг жалб қилишга эришиш, уларда сиёсий онгнинг кескин ўсиб кетиши сиёсий беқарорликнинг юзага келишига олиб келиши мумкин бўлади.

Амалда ёшлар сиёсий онгининг ўсишида сиёсий партиялар энг етакчи кучлардан бири ҳисобланади. Бу ҳақда фикримизни кейинроқ давом эттираемиз. Бу ерда уларнинг ёшларнинг сиёсий маданиятларига қараганда сиёсий онгини кес-

кин ўстириб юборишдаги ўрни ҳақида гап кетмоқда. Энг асосийси, гап ёшларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини ўстиришда сиёсий партияларнинг фаолият олиб бормаслиги ҳақида эмас, бунинг иложи ҳам йўқ, балки улар ёшлар сиёсий онгининг кескин ўсишини жамиятда сиёсий беқарорлик вазиятининг юзага келишига йўналтирмаслиги ҳақида бормоқда.

Ёшлар сиёсий онгининг сиёсий маданиятга нисбатан кескин равишда ривожланиб кетишида мамлакат ҳаётига ташқи кучларнинг аралашуви, унинг хавфсизлигига нисбатан таҳдидларнинг юзага келиши ҳам сабаб бўлади. Бу ижобий аҳамиятга молик жараён ҳисобланади. Чунки, сиёсий онгининг ўсиши натижасида ёшлар онгида ватанпарварлик, Ватанни ҳар қандай ташқи душманлардан ҳимоя қилиш, унинг хавфсизлигини таъминлаш каби руҳият ривожланади. Бундай туйғулар ҳар қандай ўз Ватанини севадиган ёшларда шаклланиб, ривожланиши ва такомиллашуви ҳар доим мавжуд бўлади. Юқорида келтирилганидек, сиёсий онгининг бирданга сиёсий маданиятга нисбатан кескин равишда ўсиб кетишига туртки берадиган омиллар қаторида мамлакатга ташқаридан юзага келадиган хавф-хатарлар ҳам сабаб бўлади. Бунда ёшлар онгида Ватанни ҳимоя қилишга қаратилган умумий сафарбарлик руҳияти амалий фаолиятга айланади.

Хуллас, сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг ўзаро муносабатларида мувозанатнинг доимий амал қилишига эришиш давлат сиёсий фаолиятидаги муҳим йўналиш бўлиб қолаверади. Сиёсий онгининг сиёсий маданиятга нисбатан кескин равишда ўсиб кетиши, бир томондан, мамлакат хавфсизлигини таъминлашда ижобий роль ўйнаса, иккинчи томондан, мамлакат ички сиёсий ҳаётига дахлдор соҳаларда салбий роль ўйнаши ҳам мумкин. Шу билан бирга сиёсий онгининг сиёсий маданиятга мувофиқ равишда ривожланиши ҳар қандай сиёсий жараёнлар, ҳаракатлар, фаолиятлар учун энг самарали бўлишини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу жараёнларда сиёсий маданият омили сиёсий онгни тартибга солиб, мамлакат ва умумхалқ манфаатларига, уларнинг тинчлиги ва барқарорлигига зид бўлган вазиятларнинг юзага келмаслигининг олдини олишда хизмат қилади. Бундан ке-

либ чиқадиган хулоса шуки, сиёсий маданият сиёсий онгга нисбатан мамлакатда барқарор тараққиёт учун етакчилик қилади.

Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ёшлар онги ва сиёсий маданиятини ривожлантирмасдан туриб, ҳеч бир давлат тараққиётга эриша олмайди. Чунки, сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг ривожланиши нафақат сиёсий ҳаётнинг бир маромда тараққий этишига, шу билан бирга, мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларда ривожланишига, унинг халқаро нуфузининг ошишига ҳам ўзининг ижобий таъсирини ўтказиб боради.

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантирувчи омиллар

Ёшлар сиёсий маданияти ўз-ўзидан шаклланмайди ва ривожланмайди. Бунинг учун, энг аввало, эҳтиёж юзага келиши керак бўлади. Мамлакатлар

ва инсонлар тараққиётида бундай эҳтиёжлар ҳар доим мавжуд. У давлат ҳокимияти билан фуқаролар ўртасидаги муносабатларни мувозанатда бўлишини таъминлашнинг зарурлиги билан боғлиқдир. Бир томондан, давлат ҳокимияти қанчалик халқпарвар бўлмасин, у ўзининг «мен»лигини таъминлашдан манфаатдор бўлади. Бу унинг сиёсий институт сифатидаги табиати билан боғлиқ, иккинчи томондан, фуқароларининг ҳам давлат ҳокимияти фаолиятини доимо назарда ушлаб туришига бўлган интилиши ҳам мавжуд. Худди ана шу икки томонда табиатан мавжуд бўладиган манфаатлар мувозанатини юзага келтириш, улар ўртасида ҳар доим муроса-ю мадорага эришиш учун сиёсий маданиятга бўлган эҳтиёж ҳамisha мавжуд. Унинг мавжудлиги жамият, давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг сиёсий ҳаётидаги барча муаммоларни маърифатли ҳал қилиш мумкин.

Ана шу эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда, ҳар қандай мамлакатда ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш давлат ҳокимияти фаолиятидаги муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади.

Ёшлар сиёсий маданиятининг шаклланиши ва ривожланишида оила, маҳалла, меҳнат жамоалари, давлат ҳокимияти, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, таълим тизими, ОАВлари ва бошқа институтлар, муҳим омиллар

ҳисобланади. Уларнинг фаолиятисиз ёшларнинг сиёсий маданияти ривожланмайди. Уларнинг бу йўналишдаги фаолиятини аниқ тасаввур этиш учун ҳар бирининг устида алоҳида фикр юритишга ҳаракат қиламиз.

Ёшлар сиёсий маданиятининг шаклланишида оиланинг роли ниҳоятда катта. Фарзанд, дастлабки сиёсий тарбияни оилада, ота-онасидан олади. У давлат, тинчлик, барқарорлик, давлат бошлиғи ва уларнинг мавжудлиги оила учун зарурлигини ота-оналар томонидан эшитади ва унда маълум тасаввурлар шаклланади. Бу борада ўзбек оилаларида олиб бориладиган тарбиявий фаолиятнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ўзбек оилаларида ота-оналар томонидан овқатдан кейин ўқиладиган фотиҳаларда юрт тинчлиги, оилалар фаровонлигининг асосий омили Ватандаги барқарорлик эканлигининг ҳар куни такрорланиши, албатта, фарзандларда сиёсий қарашлар ва тасаввурларнинг дастлабки элементлари шаклланишига ижобий таъсир ўтказди. Айниқса, Ўзбекистонда оилаларга берилаётган эътибор, уларнинг қўллаб-қувватланиши давлатимиз сиёсатидаги устувор йўналишлардан бирига айланганлиги, оилаларда ота-оналарнинг шукроналик руҳиятининг мавжудлиги, тинчлик ва барқарорлик, оилаларимиз фаровонлигини таъминланишининг негизи эканлигининг ҳар куни такрорланиши фарзандларимизда давлат ҳақидаги ижобий қарашларнинг шаклланишига ўз таъсирини ўтказди.

Ўзбек оилаларидаги ана шу ижобий фазилат фарзандларимизда нафақат сиёсий қарашлар ва тасаввурлар шаклланишига, шу билан бирга миллатимиз менталитетида асрлар давомида шаклланиб келаётган вазминлик ва босиқлик каби фазилатларнинг мустаҳкамланишига ҳам ўз ижобий таъсирини ўтказиб келмоқда.

Ўрни келганда шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, ўзбек оилаларида ҳеч бир ота-она инсонларни миллатларга ажратмайди, балки уларнинг қайси миллатга мансублигидан қатъи назар, чинакам инсон бўлганига қараб баҳо беради. Худди шу ҳолат, фарзандларимиз онгида миллатчилик руҳиятининг юзага келмаслигига ҳам ижобий таъсир ўтказмоқда, дейишимизга тўла асос бор. Бу ҳолатлар фарзандларимизда сиёсий маданият ривожланишига ижобий таъсир ўтказиб кел-

моқда. Бугун мамлакатимизда сиёсий барқарорликнинг мавжудлиги халқимиз фаровонлигининг тобора ошиб бораётганлигида ўзбек оилаларида фарзандларимизга берилаётган тарбиянинг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Фарзандларимизга давлатимиз томонидан берилаётган эътиборни алоҳида таъкидлаш лозим. Жумладан, 2014 йилнинг 19 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Соғлом бола йили» Давлат дастури тўғрисидаги қарори қабул қилинди. Бу — мустақиллигимизнинг илк кунларидан жисмонан соғлом ва маънан етук, баркамол авлодни тарбиялашдек устувор вазифанинг мантиқий давоми бўлди. Она ва бола, ёшлар, баркамол авлод, оила ва бошқа номлар билан амалга оширилган ишлар халқимизнинг эзгу орзуси бўлган соғлом бола тарбиялашдек олийжаноб мақсадига ҳамоҳангдир. 2014 йилда Давлат дастурини амалга ошириш жараёнида бу ишларнинг барчаси янада юқори даражага кўтарилди. Дастурда, аввало, ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан соғлом, мустақил фикрлай оладиган, юксак интеллектуал салоҳиятли, чуқур билимли ва замонавий дунёқарашга эга, мамлакат тақдири ва келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир баркамол авлодни шакллантириш, давлат ва жамиятнинг барча куч ва имкониятларини ана шу мақсадларга сафарбар этишга доир кенг миқёсли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Дастурда фарзандларимизни тарбиялашда оналар соғлигини мустаҳкамлаш, болалар ва оналарнинг соғлигини муҳофаза қилиш билан боғлиқ бўлган янги оилавий поликлиникалар, қишлоқ врачлик пунктлари, санаторий-курорт объектлари барпо этилиб, мавжудларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ишлари амалга оширилди. Дастурда амалга оширилиши назарда тутилган вазифалардан яна бири мактабгача таълим муассасалари фаолиятини такомиллаштириш, оила институтини мустаҳкамлашнинг назарда тутилганидир¹.

Дастурда фарзандларимизни тарбиялаш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, таълим ва тарбия тизимининг моддий базасини янада мустаҳкамлаш,

давлат ташкилотларига, ўз-ўзини бошқарув ва бошқа жамият ташкилотлари зиммасига фарзандларимизни баркамол инсон қилиб тарбиялашда фаоллик кўрсатиш вазифалари юклатилган.

Давлатимиз томонидан қабул қилинган мазкур давлат дастури ва унда белгиланган вазифаларни амалга ошириш нафақат ижтимоий, иқтисодий, маънавий-маърифий ва интеллектуал жиҳатдан, шу билан бирга сиёсий аҳамиятга ҳам эгадир. Чунки, фарзандларимизга давлат томонидан берилаётган бундай эътибор жамиятнинг муҳим ячейкаси бўлган оила институтининг янада мустаҳкам бўлиши, демак, бу — жамиятимиз ва давлатимизда барқарорликни таъминлаш заминлари кучаяди, деганидир. Бу имкониятлар оилаларда ҳар томонлама баркамол фарзандларни тарбиялашга эътиборнинг ошиб боришига ижобий таъсир ўтказди. Айни пайтда, фарзандлар баркамоллигининг муҳим мезонлари нафақат юксак интеллектуал салоҳиятга, маънавий-ахлоқий бойликка, шу билан бирга мамлакатда сиёсий барқарорликнинг муҳим омили бўлган сиёсий маданиятга эга бўлишини ҳам ўз ичига олади. Зеро, жамиятда сиёсий барқарорликнинг таъминланиши юқорида Дастурда белгиланган вазифаларни амалга ошириш имконини беради. Ана шу жиҳатдан ҳам дастурда белгиланган вазифаларнинг амалга оширилишининг сиёсий аҳамияти ниҳоятда катта.

Ёшлар сиёсий маданиятининг шаклланиши ва ривожланишида маҳалла институтларининг алоҳида ўрни бор. Мамлакатимизда маҳалланинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни ҳақида фикр юритганда халқимизда «Бир фарзандга етти маҳалла ҳам ота, ҳам она», — деган нақлнинг қадрият даражасига кўтарилганлигини эслашнинг ўзи кифоя. Ҳақиқатан ҳам, оила маҳалла ҳудудида жойлашган, оилалардаги вазият, фарзандларнинг хулқ-атвори, уларнинг ҳаётга бўлган муносабатлари, меҳнат қилиш, таълим олиш, хунар ўрганиш ва бошқа барча соҳалардаги фаолиятлари маҳаллада кечеди. Бу жараёнларнинг барчасини маҳалладан бошқа биронта институтлар яхши билмайди.

Маҳалланинг ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришдаги ўрни: а) фарзандлар ким билан юради, ўртоқлари кимлар, улар нима билан шуғулланади-

лар, уларнинг ота, она, жамият ва реал ҳаётга муносабатлари қандай шаклланмоқда; б) маҳаллага кимлар келади, улар ғаразли ниятли инсонлар эмасми, кимнинг хонадонига кўпроқ келадиган бўлиб қолдилар, деган масалалар доимо маҳаллалар диққат марказида бўлади.

Айниқса, мамлакатимиз ўзининг мустақиллигини қўлга киритгандан кейин инсонларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари таъминланганлиги муносабати билан, улардан ғаразли ниятда фойдаланишга ҳаракат қилаётган турли сиёсий ва диний оқимларнинг пайдо бўлганлиги уларнинг ёшларни ёлғон ваъдалар бериш, диний ва миллий қадриятларни бузиб кўрсатиш, улардан ўзларининг мақсадлари йўлида фойдаланишга ҳаракатлари юзага келган шароитда маҳалланинг роли ниҳоятда ошиб кетди. Бугун ишонч билан айтиш мумкинки, ёшларнинг турли ғараз ниятли диний оқимлар таъсирига тушиб қолишларининг олдини олишда маҳаллаларнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Маҳалла фаолларининг ёшлар билан олиб борган суҳбатлари, уларнинг турли ғаразли ниятдаги диний оқимларнинг мақсадларини ёшларга тушунтиришлари, уларнинг ота-она ва қариндош-уруғлари билан суҳбатлари ёшларимизнинг сиёсий маданиятининг ривожланишига, хусусан, ёвуз ниятли турли оқимларнинг ҳаракатларида сиёсий мақсадлар кўзланганлигининг маҳалла фаоллари томонидан етказилганлиги ёшларнинг бундай оқимлардан огоҳ бўлиш руҳиятининг шаклланишига ижобий таъсирини ўтказди.

Мустақиллик йилларида маҳаллалар ўзини ўзи бошқаришнинг ўзига хос институти сифатида янада ривожланди, нуфузи ошди, ёшлар тарбиясида фаоллашди. Бугун мамлакатимизда ўн мингга яқин маҳаллалар мавжуд бўлиб, уларнинг моддий-техник базалари мустаҳкамланди, давлат ва жамиятда сиёсий барқарорликни, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенгликни мустаҳкамлашдаги фаоллиги яққол намоён бўлмоқда. Албатта, уларнинг ёшлар тарбиясидаги уларда сиёсий огоҳликнинг мустаҳкамланиши, маҳалла, юрт тинчлигини асраш руҳиятини шакллантиришдаги роли ортиб бормоқда.

Ёшлар сиёсий маданиятининг шаклланиши ва ривожланишида сиёсий партиялар ҳам фаол иштирок этадилар. Сиё-

сий партияларнинг асосий мақсади сиёсий ҳокимиятни қўлган киритиш ҳисобланади. Улар ўз фаолиятини амалдаги қонунларда белгилаб қўйилган тартибларда олиб борадилар. Улар ҳокимият учун олиб бориладиган курашларда ўз атрафларига қанчалик кўп ўз тарафдорларини бирлаштира олсалар, кўзланган мақсадларга эришишлари ҳам осонлашади. Шунинг учун ҳам уларнинг ҳокимиятни қўлга киритишларидаги биринчи ва асосий мақсад ўз атрафларига кўпроқ тарафдорни бирлаштиришдир. Улар айниқса ёшларга кўпроқ эътибор берадилар. Чунки, ёшлар ҳисобига партия сафларини мустаҳкамлаб бориш сиёсий партияларнинг истиқболи учун амалий аҳамиятга эга бўлади. Улардаги қизиқувчанлик ва фаоллик сиёсий партиялар нуфузининг ошиб боришига ижобий таъсир ўтказади.

Сиёсий партияларнинг ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришдаги фаолияти: а) ёшларни ўзларининг сиёсий мақсадлари, дастурлари, ҳокимият учун бўладиган курашдаги стратегияси, тактикаси, бошқа сиёсий партиялар билан бўладиган курашда қайси услублар ва имкониятлардан фойдаланиш назарда тутилаётганлиги; б) агар сиёсий партия ҳокимият учун бўладиган курашда ютиб чиқадиган бўлса, бу ёшларга нималарни назарда тутилаётганлиги ва бошқа бир қатор йўналишдаги фаолиятларида ёшларнинг сиёсий билимларини ошириб борадилар.

Аммо, ёшларнинг у ёки бу партияга аъзо бўлиши, уни қўллаб-қувватлаши, уларнинг ўзларидан кўра сиёсий партияларнинг реал сиёсий куч даражасига кўтарила олишига боғлиқ бўлади. Агар улар бундай куч даражасига ета олмасалар, ёшларга берган ваъдаларини ҳам бажара олмайдилар. Бундай шароитда сиёсий партияларнинг сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш борасидаги фаолиятлари ҳеч қандай самара бермайди. Шунинг учун айрим сиёсий партиялар сафларига ёшларнинг аъзо бўлиб киришларига хоҳишлари ҳам сусайиб боради. Ёшлар сиёсий партияларга аъзо бўлишларидан нафақат сиёсий мақсадлар, яъни давлат ҳокимиятини бошқаришда иштирок этиш, шу билан бирга бу мақсадга эришиш йўли билан ўзларининг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини таъминлашни ҳам назарда тутадилар. Аммо, сиёсий партияларнинг ҳаммаси ҳам реал сиё-

сий куч даражасига кўтарилавермайди. Бундай шароитда ҳар қайси партия ёшлар ҳисобига сиёсий ҳокимиятни қўлга киритиш имкониятига эга бўла олмайди.

Сиёсий партиялар ўз сафларини ёшлар ҳисобига тўлғазиб боришда уларни ўз ғояларига ишонтира билишлари лозим. Бу ғояларда қуруқ ваъдалар эмас, балки реал асосланган мақсад ва унинг самара бериши аниқ бўлиши тақозо этилади. Бугун мамлакатимизда тўртта сиёсий партия, жумладан, тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати — Ўзбекистон либерал-демократик партияси (ЎзЛиДеП), Ўзбекистон Халқ демократик партияси (ХДП), Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партияси (МТДП) ва Ўзбекистон «Адолат» СДП каби партиялар фаолият олиб бормоқдалар. Уларнинг барчасида ёшлар қаноти мавжуд бўлиб, партиялар уларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва сиёсий кураш тактикаларини шакллантириш борасида тарбиявий фаолиятларини олиб бормоқдалар. Бу, ўз навбатида, ёшларнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотларнинг маъно-мазмунини англаб етишларига ва бу жараёнларда фаол иштирок қилишга бўлган интилишларининг тобора ошиб боришига ўзининг ижобий таъсирини ўтказмоқда.

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантиришнинг яна бир омили давлат ҳокимияти ҳисобланади. Давлат ҳокимияти, деганда унинг уч тармоғи — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари назарда тутилади. Аввало, шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ҳокимиятнинг ана шу уч тармоғи ҳам ёшлар сиёсий маданиятининг юксак даражада ривожланишидан манфаатдордирлар. Чунки, ёшларнинг сиёсий маданиятининг ривожланиши; а) ёшларнинг Олий Мажлис томонидан қабул қилинадиган қонунлардан хабардорлиги, улар ҳақида ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда тегишли таклифларнинг билдириши, энг аввало, қонунларнинг реал ҳаётни ўзида акс эттириш имконини берса; б) иккинчи жиҳатдан, қонунларнинг пухта бўлишига ҳам ёрдам беради. Шунинг учун ҳам, Олий Мажлис ўз фаолиятида депутатларнинг ёшлар билан учрашувларини ташкил қилади ва улар томонидан билдирилган фикрларни ҳисобга олади.

Ижро ҳокимияти ҳам ўз фаолиятида ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириб боришга эътибор беради. Чунки

ижро ҳокимияти учун ёшлар сиёсий маданиятининг ривожланиши уларнинг ижро ҳокимияти функцияларини тўлиқ англаб етишлари, тизимда фаолият олиб боришда қонунларда белгиланган тартибларда фаолият кўрсатишлари кабиларда ёрдам беради. Ижро ҳокимияти ўзининг тизимига кирувчи таълимнинг барча босқичлари, тегишли ташкилот, вазифалар орқали ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантириш вазифаларини амалга оширади. Албатта, бу жараёнларда қонунни ҳимоя қилувчи органларни ҳам алоҳида таъкидлаш тўғри бўлади. Айниқса, бу органлар ходимлари томонидан олий ўқув юртлари, коллежлар ва таълимнинг бошқа тармоқларида ёшлар билан ўтказаятган учрашувлар ва суҳбатларнинг уларда сиёсий маданиятнинг ривожланишига ўз ижобий таъсирини ўтказаятганлигини таъкидлаш лозим бўлади. Айни пайтда олий ўқув юртлари ҳам ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришда фаол иштирок этмоқда. Уларда ўқитилаётган «Политология», «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси», «Хуқуқшунослик», «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси» каби фанларда талаба-ёшларнинг сиёсий маданиятини ривожлантиришга эътибор қаратилаяпти.

Хуллас, ижро ҳокимияти тизимида ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш, унинг фаолиятидаги муҳим йўналишлардан бири ҳисобланиб келинмоқда. Давлат ҳокимиятининг яна бир тармоғи бўлган Суд ҳокимияти ҳам ўз фаолиятида ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришга катта эътибор билан қараб келмоқда. Чунки ёшлар сиёсий маданиятининг ривожланганлиги: а) уларнинг қонунларга амал қилиш маданиятининг шаклланишига, уларнинг мазмун-моҳиятини аниқ тушунишларига; б) ёшларнинг қонун билан яшаш кўникмаларининг шаклланиши каби мамлакатда сиёсий барқарорлик, фуқароларнинг тинчлиги учун ўта муҳим эҳтиёжларнинг таъминланишига ўз ижобий таъсирини ўтказаяди.

Шунинг учун ҳам Суд ҳокимияти ўз фаолиятида қонунларнинг мазмун-моҳияти, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари билан боғлиқ мавжуд қонунлар ҳамда тегишли меъёрий ҳужжатларни ёшлар ўртасида тарғибот ва ташвиқот қилишга қаратиб келади.

Мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ тизимининг ислоҳ қилиш борасида катта ишлар амалга оширилди. «Фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатлари жиддий тарзда кучайтирилди, ушбу кафолатдан фойдаланиш имкониётларини янада кенгайтиришни таъминлаш бўйича катта кўламдаги чора-тадбирлар амалга оширилди»¹.

Бу чора-тадбирлар ёшларимиз сиёсий маданиятининг ривожланишига ўз ижобий таъсирини ўтказиб келмоқда.

Хуллас, давлат ҳокимияти органлари ёшлар сиёсий маданиятини шакллантиришда фаол иштирок этмоқда.

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришда меҳнат жамоалари ҳам муҳим омиллардан ҳисобланади. Улар ишлаб чиқаришнинг тармоқлари, ноишлаб чиқариш соҳалари, таълим тарбия ва бошқа соҳалар билан бир-бирларидан фарқ қиладилар. Қандай соҳа бўлмасин уларда ёшлар ҳам қатнашадилар. Меҳнат жамоаларида фаолият олиб борадиган инсонлар ўртасида бўладиган суҳбатларда кўп бўлмаса-да, сиёсат ҳақида, хусусан, давлатнинг олиб бораётган фаолияти, унинг айниқса фуқароларнинг иқтисодий эҳтиёжларини қондириши, уларнинг моддий фаровонлигининг аҳволи, унда юзага келган ижобий ўзгаришлар, мавжуд муаммолар, уларга давлатнинг муносабати ва шунга ўхшаш йўналишларда ўзаро мулоқотлар бўлиб туради. Айниқса, бозор муносабатлари шароитида кимларнингдир ҳаддан ташқари бойиб кетаётганлиги, иккинчи бирларининг иқтисодий аҳволининг ночорлиги каби масалалар ҳам жамоа аъзоларининг ўзаро суҳбатларида бўлиб туради. Уларнинг бўлиши табиий. Жамоаларда меҳнат қилаётган ёшлар ҳам улардан бохабар бўладилар, айрим ҳолатларда уларнинг ўзлари ҳам қатнашадилар.

Масалага чуқурроқ қараганда, меҳнат жамоаларида бўлиб ўтадиган суҳбатлар йўналишига қараб, жамоа аъзоларининг муносабатларига қараб, жамиятнинг, давлатнинг қайси ҳолатда эканлигини билиш мумкин. Муаммо, бундай суҳ-

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма Мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь). — Т.: «Ўзбекистон», 2010.17-бет.

батларнинг бўлиб туришида эмас, балки жамоа аъзоларининг уларга нисбатан қандай ёндашувидадир. Агар жамоа аъзолари мамлакатда қўлга киритилган ютуқларга объектив баҳо бериб, уларни эътироф этадиган бўлсалар, жамоада меҳнат қилаётган ёшларнинг сиёсий маданияти ана шу йўналишда ривожланиб боради, агар унинг акси бўлса, яъни мавжуд муаммоларни, ҳатто ўзлари меҳнат қилаётган жамоадаги майда-чуйда муаммоларнинг ҳал қилинмаётганлигида давлатни айблаш ҳолатлари мавжуд бўлса, бу ёшларнинг сиёсий маданиятига салбий таъсир ўтказди, улар руҳиятида давлатга ишончсизлик кайфияти юзага келади. Бундай ҳолатнинг меҳнат жамоаларида узлуксиз давом этиши бора-бора катталлашиб боришига сабаб бўлиши мумкин. Халқимизда «Томатома қўл булур», деган нақл бор, меҳнат жамоаларида юзага келиши мумкин бўлган майда-чуйда норозиликлар охир-оқибатда ёшлар онгида салбий ҳолатларни юзага келтиради.

Жаҳоннинг кўзга кўринган сиёсатчилари оғиздан-оғизга кўчадиган турли «миш-мишлар» ва «жамоатчилик» фикрларини «ҳокимиятнинг» мустақил шакли сифатида қарашларининг сабаблари ҳам, меҳнат жамоалари ва жамиятнинг бошқа уюшмаларида юзага келадиган жамиятдаги барқарорлик ёки беқарорликни ана шу ўзаро мулоқотларнинг қандай йўналишда бўлишига боғлиқлигини алоҳида таъкидлашлари бежиз эмас. Агар масалага ана шу нуқтаи назардан қарасак, ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш, уларнинг кимларнингдир нимадандир норозилигини қандай айтиладиган бўлса, шундай қабул қилмасдан чуқур мулоҳаза юритиб, таҳлил қилиб, ўзларининг мустақил фикрларини билдириш даражасига етказишда меҳнат жамоаларининг сиёсий маданиятини ҳам изчиллик билан ривожлантириб бориш тақозо қилинмоқда.

Бу соҳада мамлакатимизда бир қатор, шу жумладан таълим тизимида ойда бир кунни «Маънавият куни» деб эълон қилинганлиги ва унинг реал амалиётга жорий қилинаётганлиги, меҳнат жамоаларида мамлакатимизда бўлаётган ислохотлар ва эришилаётган ютуқларга бағишланган давра суҳбатларининг ўтказилаётганлиги каби тадбирларни алоҳида таъкидлаш мумкин. Уларнинг реал маълумотларга тая-

ниб ўтказилиши, ўрнида мавжуд муаммолар ҳамда уларнинг ҳал этилиши билан боғлиқ фактларнинг келтирилиши ёшлар сиёсий маданиятининг шаклланиши ва ривожланишига ижобий таъсир ўтказди.

Жамоа ҳар доим тарбия маскани бўлиб келган ва бундан кейин ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Ана шу нуқтаи назардан ҳам ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришда унинг имкониятларидан самарали фойдалана билиш ҳам мамлакатда сиёсий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омили бўлиб қолаверади.

Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг яна бир омили, бу — ОАВ, турли алоқа коммуникациялари, Интернет ва бошқа замонавий воситалар ҳисобланади. Уларнинг бу жараёндаги ўрни: а) маълумот, ҳодиса ва турли жараёнларни оммага етказишда ҳозиржавоблиги, (яъни, қисқа муддатда етказиш) ва имкониятининг мавжудлиги; б) оммавийлиги кабиларда ўз ифодасини топган. ОАВ ва бошқа коммуникацияларнинг тўртинчи ҳокимият — деб аталиши ҳам уларнинг юқоридаги имкониятлари билан боғлиқдир. Гарчанд, Конституциямизда уларга тўртинчи ҳокимият мақоми берилмаган бўлса ҳам, у ҳақиқатан ҳам, реал ҳаётда ана шу функцияни бажариб келмоқда. У ўз фаолиятидаги тезкорлиги ва оммавийлиги билан жамият аъзоларида ижтимоий ҳамда сиёсий фикрларни шакллантиришда бошқа воситалардан олдинда юради.

ОАВ ва бошқа коммуникациялар ҳақида фикр юритганда радио, телевидение, вақтли матбуот, Интернет ва бошқа воситалар назарда тутилади. Улардан тарқатиладиган турли хабар ва ҳодисалар саноқли дақиқалар ичида дунёнинг энг чекка жойларигача етиб бормоқда. Айниқса, бугунги кунда уларнинг юксак даражада ривожланганлигини ҳисобга оладиган бўлсак ва тарқалаётган хабарлар ва маълумотларнинг аксарият қисми сиёсий характерга эга эканлигини назарда тутсак, уларнинг ёшлар сиёсий онгининг жадал суръатларда ўсиб боришига ўтказаетган таъсирининг нақадар катта эканлигининг гувоҳи бўламиз.

Аммо, улар фаолиятидаги асосий муаммо ёшларнинг дунёда тарқатилаётган реал ҳаётдан узоқ бўлган ёки ёшлар онгини забт этишга қаратилган турли хабарлар ва маълум-

мотларнинг гоҳида нотўғри талқин этилиши ҳолатлари мавжуд. Бугун улар мамлакатимиз ёшлари сиёсий қарашларига ва маданиятига қандай таъсир ўтказмоқда? — деган савол қўйиладиган бўлса, унга аниқ жавоб бериш имконияти ҳам деярли йўқ, дейиш мумкин. Бунинг асосий сабаби: а) бу жараёни изчиллик билан таҳлил этадиган мониторинг марказининг йўқлиги; б) мамлакатимизга дунёдан оқиб келаётган турли ёлгон хабарлар, «назариялар» ва қарашларга бағишланган социологик тадқиқотларга асосланган фундаментал мақолаларнинг етишмаслиги ҳам ёшларимиз сиёсий маданиятининг қай даражада ривожланаётганлигини аниқлашдек мураккаб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бугун Ўзбекистонда 600 дан ортиқ вақтли матбуотда мақолалар чоп этилмоқда. Уларда хорижий мамлакатларда тарқатилаётган, ёшларнинг онги ва қалбини забт этишга қаратилган ғоявий-мафкуравий материалларнинг маъно-мазмунини очиб беришга қаратилган илмий асосланган мақолалар бугунги ўсиб бораётган эҳтиёжларга жавоб берадиган даражада деярли учрамайди. Онда-сонда берилаётган мақолалар ҳам инфорацион характерга эга бўлиб қолмоқда. Боз устига маълумотларни тарқатишда ҳам бир-бирини такрорлашлар мавжудлиги ҳам бугун ОАВнинг тез ўзгараётган замон талабидан орқала қолишига сабаб бўлмоқда. Бу — ёшларнинг улардан фойдаланишига, интилишига ҳам салбий таъсир ўтказмоқда. Асосан, уларнинг «кўнгилочар» мақолалар, рекламалар ва хабарлар бериладиган бозорбоп газета, журнал ва бошқа воситаларга кўпроқ қизиқишлари ортиб бормоқда. Бу эса уларнинг ҳаётга енгил-елпи қарашларига олиб келади ва сиёсий маданиятига ҳам ўз салбий таъсирини ўтказмай қолмайди. Бугун мамлакатимизда вақтли матбуотлар сонини эмас, балки уларнинг сифатини ошириш ҳақида кўпроқ ўйлашимиз лозим. Уларнинг ҳозирги замон интеллектуал тараққиёти даражаларига жавоб берадиган, ёшларнинг ташвишлари ва эҳтиёжларини ўзида реал акс эттирадиган, айни пайтда, уларни яратувчилик йўлида янада фаоллаштиришга бағишланган мақолаларни эълон қилишга асосий эътибор қаратилишини даврнинг ўзи талаб қилмоқда.

Ўрни келганда, шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, давлатимиз томонидан вақтли матбуотни қўллаб-қувватлаш, унинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, шу соҳа вакилларининг малакасини ошириш, моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш борасида катта эътибор қаратиб келинмоқда. Хусусан, турли номларда бу соҳа бўйича кўриктанловларнинг ўтказилиши, давлат мукофотларининг берилаётганлиги, ёшларнинг хорижий мамлакатларга тажриба алмашиш бўйича юборилаётганлиги кабилар ана шу берилаётган эътиборнинг кўринишлари дейиш мумкин.

Ана шулардан келиб чиқадиган бўлсак, бугун оммавий ахборот воситаларимиз ҳам ёшлар тарбияси билан боғлиқ масалаларни ёритишга бугунгидан-да, кўпроқ эътибор қаратиш вазифасини янада долзарблаштирмоқда.

**Ёшлар сиёсий
маданиятини
ривожлантиришда
сиёсий тарбиянинг
ўрни**

Тарбия аниқ мақсад ва манфаатлардан келиб чиққан ҳолда турли йўналишларда олиб борилади. Жумладан, унинг иқтисодий, маънавий-маърифий, умуминсоний, ғоявий, мафкуравий, миллий,

сиёсий ва бошқа шакллари мавжуд. Тарбиянинг бу шакллари олимларимиз ва мутахассисларимиз томонидан ўрганилиб келинмоқда. Улардан кўзланган мақсадлар, уларнинг мазмун-моҳияти, ҳали тўла ўрганилмаган жиҳатлари, амалга ошириш услублари, имкониятлари, тарбиявий таъсири даражалари бугунги кунгача ўрганилиб келинмоқда. Улар номланиши ва кўриниши жиҳатдан содда бўлса-да, амалга ошириш жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Чунки, улар инсон онги, қалби, дунёқараши ва тафаккури билан боғлиқ. Улар қанча инсон бўлса, шунча шаклда ҳамда даражада шаклланади ва ривожланади. Шу боис ҳам уларни тегишли мақсад ва манфаатларга йўналтириш мураккаб кечади. Аммо, уларга нисбатан эътиборсизлик бўлса, кўзланган мақсадларга эришиб ҳам бўлмайди. Ана шу жиҳатдан ҳам, белгиланган вазифаларнинг муваффақияти бугунги авлодларимизга қандай тарбия бера олишимизга боғлиқ бўлади. Мана шу ўта муҳим вазифадан келиб чиқадиган бўлсак, ёшлар тарбияси билан боғлиқ масалаларни кенгроқ ўрга-

ниш, унинг имкониятларидан тўла фойдаланиш учун уларнинг ҳар бир шаклини, бугунги тез ўзгараётган замон эҳтиёжларига мос равишда ўрганиб бориш долзарблигича қолмоқда. Бу ерда уларнинг ҳаммаси ҳақида эмас, балки мавзуимиз доирасида сиёсий тарбия ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз.

Сиёсий тарбияга турли қарашлар ва фикрлар билдириб келинмоқда. Уларнинг бирида тарбиянинг сиёсий онгнинг шакллантирилишига қаратилганлигига эътибор берилган бўлса, иккинчисида сиёсий онглиликни тарбиялашга қаратилганлиги, учинчисида унинг сиёсий онг ва сиёсий маданиятини шакллантиришга қаратилганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, «Фалсафа қомусий луғат»да «Сиёсий тарбия — ижтимоий тарбиянинг сиёсий онг ва маданиятни шакллантиришга қаратилган муҳим шаклларида бири»¹, деган таъриф берилган. Аммо, бу тушунчага Ўзбекистонда эълон қилинган бошқа луғатларда таъриф берилмаган, шунингдек, сиёсатни ўрганишга бағишланган монографияларда ҳам илмий таърифлар учрамайди. Ҳатто сиёсат, сиёсий жараёнлар ва кенг маънодаги сиёсатни ўрганадиган «Политология» фанида ҳам бу тушунча таҳлил этилмаган, унинг давлат ва фуқаролар ўртасидаги муносабатларидаги ўрни ҳам эътибордан четда қолганлигини кўришимиз мумкин.

Бугунги кунда сиёсий онгнинг ўсиб бориши шароитида, унинг кўпчилик ҳолатларда сиёсий маданият билан мувозанатда ривожланмаганлиги оқибатида айрим мамлакатларнинг сиёсий зиддиятлар гирдобига учраётганлигининг сабабларидан бири ҳам, сиёсий тарбиянинг ана шу жараёнларнинг даражаларидан орқада қолаётганлиги билан боғлиқ бўлиб қолмоқда. Сиёсат, сиёсий жараён, сиёсий зиддиятлар, сиёсий мақсад ва сиёсий манфаатлар бор экан, демак, сиёсий тарбиянинг олиб борилишини ҳам тақозо этади. Унинг олиб борилиши мамлакатда юзага келиши мумкин бўлган сиёсий зиддиятлар, қарама-қаршиликларнинг олдини олиш имконини беради.

«Сиёсий тарбия» тушунчаси мазмун-моҳиятига қайтиб, шуни таъкидлаш лозимки, юқорида таъкидлаганимиздек,

¹ Фалсафа қомусий луғат. — Т.: «Шарқ», 2004. 366-бет.

у чуқур таҳлил этилиши лозим. Албатта, уни ҳажм жиҳатдан кичик рисола доирасида тўла таҳлил этишининг имконияти йўқлигини ҳисобга олиб, айрим жиҳатлари ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз.

«**Сиёсий тарбия**» жамият ҳаётида сиёсий онг ва сиёсий маданиятни ривожлантириш эҳтиёжларидан келиб чиқади. Агар улар ривожланмас экан, қабул қилинадиган қонунлар қуруқ қоғозда қолиб кетаверади. Чунки сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг ривожланиб бориши қонунларни реал ҳаётга татбиқ қилиш имконини беради. Ана шу жиҳатдан «сиёсий тарбия»ни сиёсий онг ва «сиёсий маданият»нинг ривожланишига таъсир ўтказувчи омил деб қараш мумкин. Иккинчи жиҳатдан айна пайтда уни сиёсий жараёнлардаги ана шу ўта мураккаб омиллар мувозанатини юзага келтирувчи тарбия шакли дейиш мумкин. Чунки, юқорида таъкидлаганимиздек, ана шу омиллар ўртасидаги мувозанат барбод бўладиган бўлса, мамлакатда сиёсий беқарорлик юзага келади. Сиёсий тарбиянинг яна бир жиҳати, шахснинг сиёсий мавжудот сифатида ўзининг «мен»лигини англаб етишда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ҳар бир шахс ўзини сиёсий мавжудот сифатида «мен»лигини англаши, унинг:

а) давлат фуқароси, ундан фахрланиш, гурурланиш руҳиятига эга бўлишини;

б) унда ўз мамлакатада сиёсий ва ижтимоий барқарорлик бўлишига мойиллик руҳияти кучли бўлади. Ўз мамлакати тақдири билан ўз тақдирининг уйғунлигини ҳис этиш туйғулари мустаҳкам бўлади;

в) сиёсий «мен»ликни англаш ҳар бир фуқарога сиёсий масъулиятни англаш вазифасини ҳам юклайди. Шахсда давлат ҳокимияти билан бўладиган муносабатларда тийиб туриш тамойилига амал қилиш руҳиятининг ривожланишига ҳам ижобий таъсир ўтказади. Албатта, бу — унинг мамлакатда кечадиган сиёсий жараёнларда қатнашмаслик, улардан ўзини узоқ тутишига олиб келади, дегани эмас, балки уларнинг умумманфаатлар йўналишига, ривожланишига ўзининг идроки, фаолияти билан таъсир ўтказишига ёрдам беради, — деганидир.

Шундай қилиб, **сиёсий тарбия** — деганда давлат, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари институтларининг фуқа-

роларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини мувозанатда ривожлантириш, ана шу институтлар билан фуқаролар ўртасидаги муносабатларни умумманфаатларга йўналтириш, шахнинг сиёсий мавжудот сифатидаги «мен»лигини англаб етишга қаратилган сиёсий фаолиятини тушуниш мумкин.

Ҳар қандай тарбия маълум институтлар томонидан фаолият орқали амалга оширилишини назарда тутган ҳолда сиёсий тарбия ҳам, энг аввало, давлат томонидан, сиёсий партиялар ва жамият ташкилотларининг фаолиятлари орқали амалга оширилади. Хусусан, Ўзбекистонда ёшлар сиёсатига оид махсус давлат дастури мавжудлигини ҳамда унинг реал ҳаётга татбиқ этилаётганлигини мисол тариқасида келтириш мумкин. 2014 йилнинг 6 феввалида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Унинг кўпгина бандлари ёшларнинг сиёсий маданияти ва ҳуқуқий билимларини оширишга қаратилган. Жумладан, 3-бандда: Ўзбекистон Республикасида сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмун-моҳиятини ёшларга тўлақонли тушунтириш, ёш авлодни ушбу жараёнларга кенг жалб этишга қаратилган «Ватан келажаги — сенинг қўлингда!» тарғибот лойиҳасини амалга ошириш;

4-банди: Ёшларни давлат ҳокимияти (қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд) органлари тизими ва фаолияти билан яқиндан таништириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари, Вазирлар Маҳкамаси, Конституциявий, Олий ва Олий ҳўжалик судлари ҳамда ушбу идораларнинг кўпгина тизимларида туркум учрашувларини ташкил этиш;

9-банди: Олий таълим муассасалари талабаларининг сиёсий ва ҳуқуқий билимларини мустаҳкамлаш мақсадида «тафаккур синовлари» Республика танловини ўтказиш каби вазифалар белгиланган.

Албатта, уларнинг реал амалга ошиши ёшларимизнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятининг янада ривожланиб боришига ижобий таъсир ўтказди.

Ёшларни сиёсий тарбиялаш деганимизда, уларда мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсий ислохотларнинг мазмун-моҳиятини англаб етиш, сиёсий барқарорлик, унинг негизида турган омиллар, сиёсий партиялар, уларнинг дастурларида белгиланган мақсадлар, уларни ёшларимиз ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда танлаб олиш салоҳиятини шакллантириш, улар онгида ватанпарварлик, мамлакат хавфсизлигини таъминлашга дахлдорлик, демократик қадриятларни ўзлаштириш, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида фаол иштирок қилиш кабиларни шакллантириш вазифаларини ўз ичига қамраб олган тарбия тизимини назарда тутамиз.

Сиёсий тарбиянинг яна бир муҳим йўналиши ёшларда қонунларга итоаткорлик, ҳар қандай сиёсий вазиятда вазминлик, шахсий сиёсий манфаатларни давлат ва жамият манфаатлари билан уйғун олиб бориш кабилар ташкил этади. Сиёсий тарбиянинг бу йўналишлари ҳар бири мамлакатдаги сиёсий барқарорлик, ёшларнинг давлатимизнинг истиқболи учун дахлдорлик туйғуларининг шаклланишига ижобий таъсир ўтказди. Ана шу вазифалар тизимидаги ёшларда давлат томонидан қабул қилинган қонунларга итоаткорлик руҳиятини шакллантиришни олиб кўрайлик. Аслида ҳар бир ёшнинг қонунларга итоатда бўлиши шундоқ маълум. Аммо, айрим ёшларнинг ана шу итоаткор бўлишликни ўзининг ҳуқуқ ва эркинликларининг «чекланиши», — деб қараш ҳолатларининг мавжудлигини ҳам таъкидлаш лозим бўлади. Ёшларнинг ана шу айримлари ўзлари амал қилиши зарур бўлган қонунларни била туриб, унга амал қилмайди. Унга амал қилса, худди ўзининг сиёсий «мен»лигини «поймол» этаётгандек. Қонунларни билиш сиёсий онгнинг ривожланганлигини кўрсатувчи даража бўлса, унга амал қилмаслик сиёсий маданиятнинг саёзлигини кўрсатувчи даража ҳисобланади.

Юқоридаги қонунларга итоат қилишни ҳуқуқ ва эркинликнинг «поймол» этилиши, деб қараш сиёсий тарбия ўз вақтида талаб даражасида олиб борилмаганлиги оқибатидир.

Ёшларнинг қонунларга итоат қилиши деганимизда, уларни қонунларни ҳимоя қилиш органлари томонидан маж-

бурлаш назарда тутилаётгани йўқ, балки қонунларнинг халқ иродаси, кўпчилик иродаси эканлиги учун ҳам уни англаган ҳолда уларга амал қилиш назарда тутилади. Шунинг учун ҳам қонунларга итоат этилишини шахснинг халқнинг, кўпчиликнинг иродасига бўйсунуш, деб қаралса тўғри бўлади.

Энди «эркинлик» тушунчасига тўхталиб, шуни таъкидлаш лозимки, унга жуда кўплаб таърифлар берилган, у бугун ҳам давом этиб келмоқда. Унга инсоният тараққиётининг турли босқичларида турлича қараб келинган. Бу тушунчага ҳар доим фуқаро ва давлат муносабатларида кечадиган жараён сифатида қаралган. Фуқаронинг чекланмаган эркинликка интилиши, давлатнинг эса фуқаронинг эркинлиги манфаатларидан келиб чиққан ҳолда уни «чеклаш»га бўлган табиий функцияси ўртасида кечадиган жараёнларнинг мустақил мақомини ўзида ифода эттиради.

Реал ҳаётда абсолют чекланмаган эркинлик бўлмайди. У мамлакат ва унда яшаётган фуқаролар манфаатларидан келиб чиққан ҳолда тегишли қонунлар билан чекланади ва тартибга солиб турилади. Бу, ўз навбатида, фуқароларнинг ижтимоий келиб чиқиши, жинси, миллати яшаш жойи ва жамиятдаги мавқеидан қатъи назар, тенглигини таъминлаб туради. Айни пайтда эркинликнинг чекланиши ва тартибга солиб турилиши жамият ҳаётида сиёсий барқарорликни таъминлашга ҳам хизмат қилади.

Эркинлик — қонунларда белгиланган ҳуқуқдир. Қонунлар бўлмаган жойда ҳуқуқ ҳам бўлмайди. Ҳуқуқ ва эркинлик сиёсий ахлоқнинг ажралмас қисмини ташкил этади. Шунинг учун ҳам эркинликнинг қонун доирасидан чиқиб кетиши — бу сиёсий ахлоқсизликнинг кўриниши ҳисобланади. Сиёсий ахлоқсизликнинг юзага келишига фуқаро ва давлат ҳокимияти бошқарувининг сиёсий парокандаликка учраши деб қараш мумкин.

Сиёсий тарбиядан кўзланган мақсадларнинг негизида ҳам ёшларимиз онги ва қалбида сиёсий ахлоқсизлик шаклланишининг олдини олишга хизмат қиладиган сиёсий маданиятни изчиллик билан ривожлантиришдир.

Сиёсий тарбия сиёсий маданиятнинг таркибий қисмлари бўлган сиёсий иммунитет, сиёсий огоҳлик, сиёсий барқарорликка масъуллик, мунозарали масалаларни вазминлик билан ҳал этиш каби мамлакат тараққиёти учун ўта муҳим бўлган омиллар шаклланиши ва ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Сиёсий тарбия ёшларнинг сиёсий жараёнларда мамлакат тараққиёти ва умумманфаатлар йўлида онгли равишда қатнашишига ҳам ёрдам беради.

Мамлакатимизда демократик қадриятлар шакллантири-лаётган бугунги кунда, ёшларимизнинг бу жараёнларда фаол иштирок этишига эришиш уларнинг сиёсий маданиятини ривожлантиришда амалий аҳамиятга молик вазифа ҳисоб-ланади. Чунки, ёшларимизнинг сиёсий маданиятининг ри-вожланиши нафақат уларнинг бу жараёнларда фаоллигини, шу билан бирга қонун билан яшаш, ўзининг бугунги, эр-танги кунни ва истиқболини ҳам унга онгли равишда риоя қилиш зарурлигини англаб етиш салоҳиятининг мустақкам бўлишига олиб келади. Бунга эришишда ёшларимиз ўртаси-да сиёсий тарбияни олиб бориш, унда давлат, сиёсий пар-тиялар ва жамоат ташкилотларининг фаол иштирок этиш-лари амалий аҳамиятга эга бўлади.

ХУЛОСА

Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш мустақил илмий тадқиқотларнинг мустақил мавзуси сифатида фундаментал тарзда ўрганилмаган. Аммо, жаҳон глобаллашуви-нинг авж олиш шароитида уни ўрганишга бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Чунки, бугун уларнинг онги ва қалбини эгаллашга бўлган кураш кучайгандан-кучайиб бормоқда. Бу салбий жараёнга бефарқ қараш мамлакатимиз ёшларини улар таъсиридан ҳимоялаш заруриятини кучайтирмоқда.

Ёшлар сиёсий маданиятини ўрганиш, таҳлил қилиш ва тегишли назарий хулосалар ишлаб чиқиш: биринчидан, глобаллашув жараёнида улар онги ва қалбида сиёсий жараёнларга бўлган муносабатларнинг ҳолатини аниқлаш; иккинчидан, уларда мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислохотларда фаол иштирок этиш учун хоҳиш ва интилишларига назарий жиҳатдан ёрдам бериш; учинчидан, уларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этишга хизмат қиладиган таклифларни илгари суриш каби-ларнинг имконини беради.

Мазкур масалани ўрганиш жараёни шуни кўрсатадики, мамлакатимиз ёшларининг сиёсий онги ва сиёсий маданияти олиб борилаётган сиёсий ислохотлар ва унинг амалга оширилиши даражаларига мос келади. Айни пайтда, ёшларимизнинг маълум қисмини сиёсий онги ва сиёсий маданияти бугунги тараққиётимиз даражаларидан орқада қолмоқда. Бу, ўз навбатида, уларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини изчиллик билан ривожлантириш вазифасини кун тарти-

бига қўяди. Сиёсий онг ва сиёсий маданиятнинг бугунги ҳолати таҳлилларидан маълум бўлдики, ана шу икки омилнинг ривожланишида ўзаро мувозанат амал қилиши мамлакатимизда сиёсий барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Улар ўртасида мувозанатнинг амал қилмаслиги эса, сиёсий беқарорликнинг юзага келишига сабаб бўлади.

Ана шу жиҳатдан ҳам, мамлакатимиз ёшларининг сиёсий онги ва маданиятини ўзаро мувозанатда ривожлантириш сиёсий тарбиявий фаолиятимизнинг муҳим йўналишига айланиши лозим.

Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантиришга безътибор бўлиш, уларнинг турли ғаразли мақсадларни кўзлаётган кучлар ва оқимлар таъсирига тушиб қолишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, сиёсий беқарорлик учун хатарли хавф-хатар ҳисобланади. Уларнинг олдини олиш учун: биринчидан, республикамизда мавжуд ёшлар марказларининг бирида уларнинг сиёсий онги ва сиёсий маданиятини доимо таҳлил қилиб борадиган ҳамда тегишли илмий тавсиялар ишлаб чиқадиган етакчи мутахассислардан иборат социологик тадқиқот гуруҳини ташкил қилиш: иккинчидан, ёшларнинг сиёсий маданиятини ривожлантиришда давлат, сиёсий партиялар ва жамият ташкилотларининг фаоллигини ошириш: бу уларнинг ўзлари англаб етмаган ҳолда, сиёсий жараёнларга қўшилиб қолишларининг олдини олишда катта аҳамиятга эга. Яъни, уларнинг сиёсий онг ва маданиятини мақсадларимизга ва манфаатларимизга зид бўлган кучлар ёки оқимлар эмас, балки мамлакатимиз тараққиётига, унинг барқарорлигига хизмат қилишга йўналтирган имкониятларимизни ривожлантириб боришимиз лозим.

Ёшлар сиёсий маданиятининг барқарор ривожланиши мамлакатимизда сиёсий барқарорликнинг янада мустақкам бўлишига ва ёшларимизнинг сиёсий онгида бунёдкорлик руҳиятининг тараққий қилишида амалий аҳамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2010.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»-ги 2014 йил 6-февралдаги ПҚ 2124-сонли қарори.
3. *Каримов И.А.* Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996.
4. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. — Т.: «Ўзбекистон», 1997.
5. *Каримов И.А.* Маънавий юксалиш йўлида. — Т.: «Ўзбекистон», 1998.
6. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
7. *Каримов И.А.* Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлиши шарт. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
8. *Каримов И.А.* Хушёрликка даъват. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
9. *Каримов И.А.* Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: «Ўзбекистон», 2000.

10. *Каримов И.А.* «Камолот» ёшларимизнинг чинакам суянчи ва таянчи бўлсин. // Ватан равнақи учун барчамиз масъулмиз. 9-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2001.

11. *Каримов И.А.* Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ижтимоий қатлами Ўзбекистон сиёсий майдонида ўз ўрнини эгаллаши лозим. — Т.: «Ўзбекистон», 2003.

12. *Каримов И.А.* Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2004.

13. *Каримов И.А.* Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. — Т.: «Ўзбекистон», 2005.

14. *Каримов И.А.* Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т.: «Ўзбекистон», 2005.

15. *Каримов И.А.* Ёшларимиз — халқимизнинг ишончи ва таянчи. — Т.: «Маънавият», 2006.

16. *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 2007.

17. *Каримов И.А.* Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008.

18. *Каримов И.А.* Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011.

19. *Каримов И.А.* Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2010.

Қўшимча адабиётлар

1. *Азрянц Э.* Глобализация: Катастрофа или путь к развитию? — М.: «Новый век», 2002.

2. *Аманов Б.* Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон тажрибаси. — Т.: «Fan va texnologiya», 2012.

3. Бек У. Что такое глобализация? — М.: «Прогресс-традиция», 2001.
4. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет-история и современность. — М., №1, 2005.
5. Глобалистика международный междисциплинарный энциклопедический словарь. — «Москва — Санкт-Петербург — Нью-Йорк», 2006.
6. Жураев С.А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалийёт (илмий таҳлилий мақолалар тўплами). — Т.: «Шарқ», 2003.
7. Диний экстремизм ва фундаментализм: тарихи, моҳияти ва бугунги хавфи. — Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999.
8. [http: игьс.ru / 1069003008-koe\[echestvo-Polsovateley-setyu-internet-vyroslo-n-11-Po-vsemu-miru. html](http://игьс.ru / 1069003008-koe[echestvo-Polsovateley-setyu-internet-vyroslo-n-11-Po-vsemu-miru. html)
9. Комилов Н. Комил инсон — миллат келажиги. — Т.: «Ўзбекистон», 2001.
10. Левитин Л., Дональд С. Карлайл. Ислом Каримов — Янги Ўзбекистон президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996.
11. Мирхамидов М. Ўзбекистон: демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлида. — Т.: «Шарқ», 2003.
12. Маънавий асосий тушунчалар изоҳли луғати. — Т.: Ф. Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009.
13. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. — Т.: «Ўзбекистон», 2007.
14. Муродова Ш. Проблемы обеспечения информационной безопасности республики Узбекистан в условиях глобализации. — Т.: «Шарқ», 2008.
15. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат (сиёсий-фалсафий таҳлил). — Т.: «Янги аср авлоди», 2008.

16. *Отамуратов С.* Миллий ривожланиш фалсафаси (сиёсий-фалсафий қирралари). — Т.: «Akademiya», 2005.

17. *Отамуратов С.* Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик (сиёсий-фалсафий таҳлил). — Т.: «O'zbekiston», 2013.

18. *Отамуратов С., Мамашокиров С., Холбеков А., Лафасов М.* Марказий Осиё: ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар. — Т.: «Ijod dunyosi», 2002.

19. *Очилдиев А., Нажмиддинов Ж.* Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари. (Юз саволга — юз жавоб). — Т.: «Тошкент Ислон университети», 2009.

20. *Очилдиев А.* Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. Т.: «Муҳаррир», 2009.

21. *Орипов Ш.* Ёшлар сиёсати — Барқарор тараққиёт кафолати (илмий рисола). — Т.: «Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси», 2012.

22. *Пахрутдинов Ш.* Таҳдид — ҳалокатли куч (мақола ва маърузалар тўплами). — Т.: «Академия», 2001.

23. *Умаров Б., Саидов У.* Эркинлик ғояси такомилли. — Т.: «Akademiya», 2010.

24. *Саифназаров И.* Маънавий баркамоллик ва сиёсий маданият. — Т.: «Шарқ», 2001.

25. *Саидов У.* Миллий ғоя ва маънавий тараққиёт тамойиллари. — Т.: «Akademiya», 2005.

26. Фалсафа қомусий луғат. — Т.: «Шарқ», 2004.

27. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. — Т.: «Шарқ», 2004.

28. Фалсафа энциклопедик луғат. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2010.

29. *Файзуллаев А.* Инсон, сиёсат, бошқарув. — Т.: «Ўзбекистон», 1995.
30. *Ҳасаний Мажид.* Туркистон босқини. — Т.: «Нур», 1992.
31. *Ҳакимов Н.К.* Шахснинг сиёсий маданияти. — Т.: «Меҳнат», 1994.
32. Ўзбекистон Республикасида ёшлар сиёсатини амалга оширишнинг долзарб масалалари (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). 2013 йил 22—23 январь. — Т.: «Маънавият», 2013.
33. Ўзбекистонда маънавият соҳасидаги ислохотлар: ривожланиш босқичлари, эришилган натижалар ва истиқболи (тузувчи муаллифлар: С. Отамуратов (ва бошқалар). — Т.: «Akademiya», 2011.
34. Ўзбекистонда сиёсий ислохотлар: стратегияси ва эришилган натижалар (тузувчи муаллифлар жамоаси: С. Жураев, Н. Комилов, Т. Жураев, Р. Жумаев ва бошқалар). — Т.: «Akademiya», 2010.
35. «Шахс ва жамият фанни ўқитишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги Республика илмий амалий конференция материаллари. 2008 йил, 24—25 декабрь. Тошкент: «ЎЗМУ қошидаги ОПИ», 2009.
36. *Шестомоль Е.Б.* Личность и Политика. — М.: «Политика», 1988.
37. *Эргашев И.* Ҳаётнинг ҳар они фалсафа. — Т.: «Akademiya», 2011.
38. *Юсупов Э.* Инсон камолотининг маънавий асослари. — Т.: «Университет», 1998.
39. *Юсупов Э., Абдураҳмонов Ф.* Маънавий камолот — мустақил тараққиётимизнинг асосий омили. — Т.: «Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси», 1999.

40. *Кўчқоров В.* Миллий ўзликни англаш ва барқарор тараққиёт. — Т.: «Akademiya», 2013.
41. *Қуронов М.* Эзгу гоёлар рўёби. — Т.: «Маънавият», 2011.
42. *Қўшжонов М.* «Элим деб, юртим деб...» — Т.: «Фан», 1999.
43. *Қирғизбоев М.* Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. — Т.: «Ўзбекистон», 2010.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I боб. Глобаллашув ва сиёсий маданиятнинг ўзаро муносабатлари.....	7
II боб. Сиёсий онг ва сиёсий маданият, уларнинг глобаллашув шароитида намоён бўлиш хусусиятлари.....	32
III боб. Маданият тизимида ёшлар сиёсий маданиятининг ўрни.....	56
IV боб. Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантирувчи омиллар.....	83
Хулоса.....	110
Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар.....	112

Ижтимоий-сиёсий нашр

Садулла Отамуратов

**ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ**

Муҳаррир *А. Зиядов*

Бадиий муҳаррир *Ҳ. Қутлуқов*

Рассом *Ш. Ходжаев*

Техник муҳаррир *Т. Харитонова*

Мусаҳҳиҳ *Ж. Кароматов*

Компьютерда саҳифаловчи *Ф. Чанишева*

Нашриёт лицензияси АИ №158, 14.08.09. Босишга 2015 йил
4 февралда рухсат этилди. «Офсет» қоғози. Бичими 84×108^{1/32}.

Таймс гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табоғи 6,3. Нашр табоғи 6,23.

Адади 2000 нусха. Буюртма №14-505/5.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz